

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ versei 937
CSORDÁS GÁBOR: Miłosz. Litvánia (*fordítói előszó*) 946
CZESŁAW MIŁOSZ versei 947
UNGVÁRY RUDOLF: Egy ismeretlen üzletszerző vallomásai (*novella*) 953
GYÓRFFY ÁKOS: Eszter kertje (*regényrészlet*) 961
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Egyedül (*novella*) 966
GALÁNTAI ZOLTÁN versei 971
GÁTI ISTVÁN versei 973
MEZEI GÁBOR versei 975
OLGA STEHLÍKOVÁ versei 977
TAMÁS FERENC: Kubizmus és tarkaharkály (*Nemes Nagy Ágnes: Négy kocka*) 981
CSEKE ÁKOS: Mi is tehát az élet (*Még egyszer Pascal Quignard-ról*) 988
BEREND T. IVÁN: Vannak idők, mikor menni kell (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 994

Kortárs szlovák irodalom

- RUDOLF JUROLEK versei 1003
MILA HAUGOVÁ verse 1007
MICHAELA ROSOVÁ: A te szobád (*regényrészlet*) 1011
BALLA: Romok között (*regényrészlet*) 1019
JÁN LITVÁK: A Duna vizét iszom (*próza*) 1025
JANA BEŇOVÁ: A flanőr inge (*dokumentumpróza*) 1029
RADOSLAV PASSIA: Pozsony mint városi tájkép
a kortárs szlovák prózában (*tanulmány*) 1036

*

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Képmutatásból (*Szvoren Edina: Mondatok a csodálkozásról*) 1047
MIKOLA GYÖNGYI: Lehetséges változatok, avagy hogyan halt meg T. Olivér?
(*Tolnai Ottó: Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója*) 1050
VISY BEATRIX: A rózsza nevei (*Danyi Zoltán: A rózsákról*) 1054
FEKETE RICHÁRD: Szigorú tekintet (*Gyórfy Ákos: A távolodásban*) 1059
KUCSERKA ZSÓFIA: Még mindig mozog a Föld (*Irene Solà: Énekelek,
s táncot jár a hegy*) 1063
LŐCSEI PÉTER: „Menteni, menteni, megmenteni!” (*Szirtes Gábor: Jelenben a múlt.
Esszék, tanulmányok*) 1066

2022

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT PETER BROOK. A világhírű angol színházi és filmrendező július 2-án, kilencvenhét éves korában érte a halál. Peter Brookról *P. Müller Péter* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

IX. SZEKSZÁRDI MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia és Írói Mesterkurzust július 11-e és 15-e között tartották Szekszárdon. *Szvoeren Edina* és *Zalán Tibor* betegsége miatt a kurzusokat *Márton László*, *Ágoston Zoltán* és *Szolláth Dávid* tartotta. A számos előadás és beszélgetés sorában az idei Mészöly-díjast, *Bartók Imrét Ágoston Zoltán* kérdezte, aki utóbb *Károlyi Csaba* közreműködésével a *Jelenkor* nyári dupla számát is bemutatta.

*

ÖRDÖGKATLAN. A művészeti-kulturális fesztivált immár tizenötödik alkalommal rendezték meg augusztus 2-a és 6-a között Nagyharsányban, Beremenden, Villánykövesden,

illetve a Vylyan- és a Mokos-pincészetnél. A rendezvények között irodalmi programok is helyet kaptak: fellépett mások mellett *Erdős Virág*, *Grencsó Krisztián*, *Haász János*, *Harag Anita*, *Háy János*, *Parti Nagy Lajos*, *Szabó T. Anna*, *Szálinger Balázs* és *Závada Pál*, moderátorként többek között a *Magvető* szerkesztői, *Szegő János* és *Turi Tímea*, valamint a *Pannon Tükör* szerkesztője, *Nagygéci Kovács József* működtek közre. A *Jelenkor* és a PTE együttműködésében rendezett programon *Ágoston Zoltán* beszélgetett *Milbacher Róberttel* és *Schein Gáborral* a kortárs magyar irodalom bulvárosodásáról.

*

PÜSPÖKVÁRI ZENÉS ESTÉK. A pécsi püspöki palota kertjében július 24-én rendezett koncerten a Kodály Zoltán Ifjúsági Világzenekar előadásában Hacsaturján, Kodály és Csajkovszkij művei hangzottak el, vezényelt *Bolyky Zoltán* és *Vásáry Tamás*.

Szerzőink

- Fenyvesi Ottó** (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.
Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.
Gyórfy Ákos (1976) – költő, Nagymaroson él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Galántai Zoltán (1964) – író, az ELTE GTK docense, Budapesten él.
Gáti István (1979) – költő, műfordító, Budapesten él.
Mezei Gábor (1982) – költő, az ELTE tudományos munkatársa, Budapesten él.
Robert Svoboda (1956) – műfordító, tolmács, szerkesztő, újságíró, Budapesten él.
Ifj. Svoboda Róbert (1984) – műfordító, Budapesten él.
Tamás Ferenc (1956) – a Szilágyi Erzsébet Gimnázium magyartanára, költő, irodalomtörténész, Budapesten él.
Cseke Ákos (1976) – filozófus, Párizsban él.
Berend T. Iván (1930) – történész, a UCLA professzora, Los Angelesben él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.
Forgács Miklós (1973) – költő, drámaíró, a kassai Thália Színház dramaturgja, Léván és Kassán él.
Veres Erika (1986) – költő, műfordító, Pozsonyban él.
Pénzes Tímea (1976) – író, költő, műfordító, Budapesten él.
Böszörményi Péter (1972) – fordító, Budapesten él.
Izsák-Boda Bianka (1993) – fordító, a Szépművészeti Múzeum muzeológusa, Budapesten él.
Pasz Már Lívía (1986) – kultúraszervező, irodalmár, Pozsonyban él.
Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.
Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.
Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.
Kucserka Zsófia (1979) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

E lapszámunk megjelenését a SLOLIA (Slovak Literature Abroad) fordítástámogatási program támogatta.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Blues egy esős nap hajnalán

„bömböl, habzik, zuhog a víz, és dörög a víz, és zörög a víz,
mint celofán-hajó a szélben”
(Juhász Ferenc: Ohridi források)

1. (Lightnin' Hopkins: Rainy Day Blues)

*Rég nem esett. Lopakodik a zápor,
feltartóztathatatlanul. Titokzatosan susog.
Odakinn bibliai sötét, épp, mint amikor
a templom kárpitja fölétől aljáig kettéhasadt.
Bőkezűn ontja könnyeit a mennybolt.
Larghissimo, adagissimo. Szépen,
lassan elterül a szent permet.*

*Sír az ég. Megeredtek az ég forrásai.
Susog, szemerkél, szitál, hull, potyog.
Csepereg, csöpög, permetez, záporoz.
Zuhog. Zuhognak a szinonimák.
Dobol a cserepeken, a járdaköveken.
Veri az ablaküveget, ajtón kopogtat.*

*Eső paskolja a házak tetejét, eső mossa fák lombját.
Víz szivárog a résekbe, repedésekbe.
Bugyognak, fortyognak csatornák, hajszálerék
viszik a vizeket tovább a morajló nagy óceán felé,
hogy onnan páráként visszaröpüljenek az egekbe.
Duruzsol a szent permet. Ömlik, zuhan lefelé.*

2. (Lonnie Johnson: Falling Rain Blues)

*Sötét az éjszaka, sehol egy ragyogó csillag.
Fellegek gyűltek, sötétek. Alig múlt három.
A szomszédok mélyen alszanak, mind.*

*A kutyák vackukban szenderegnek,
most nem futnak elénk. A homokban
pereg az idő. Szakad az eső, víz zuhan
az égből. Largo, lento, larghetto.
Kecsesen fut a lépcsőn lefelé.
Sír az ég. Záporozik, hull az élet forrása.
Földet ér majd valahol, elmossa a világ porát.
Pocsolya, tócsa lesz belőle, latyak,
ingovány, sártenger, dagonya. Láp.
Növekszik a dágvány, iszap, mocsár.*

*Az ég tajtékozó dühvel vicsorítja fogát.
Kiszakadtak a felhők, a puttonyok,
ömlik, habzik az élet nedve. Hangolja a húrokat.
A csatornában folyók gyémánt-habja csobog.
Vihar tépi a lombokat. Villám dörög, tündököl,
zúg az álom tajtékos tengere.*

*Szívem egyre hangosabban dobog,
zuhanok felfelé. Szendergő elmém visszaszól.
Az eső csak esik. Hull rendületlenül,
földet érek majd valahol.*

3. (Big Bill Broonzy: I Get The Blues When It's Rain)

*Zene lebeg a vizek felett.
Csorog a csatornákból a lé.
Áradat ostromolja a földet.
Adagio. Adagietto. Andante.
Lassan, de erős érzelmekkel.
Andantino. Marcia moderato.
Sétáló tempó. Kecsesen, lomhán.*

*Ömlik a sok jó víz. Alapanyag egy vershez.
Zubog, ömlik lilán, csillogón, susterogva
zúdul alá a szent fellegekből. Incseleg,
flörtöl velem egy csodás, vad dallam.
Évtizedek, századok röppennek fejem felett,
vállamra fellegek borulnak. Gyömszölöm
az akkordokat. És a vizek felett pára lebeg,
blues, fekete epe (melankólia).*

*Körkörös, kanyargó, burjánzó görgeteg a lét.
Sikoltanak a csatornák, mint a szülő anyák.
Nedvesen remeg az újszülött világ.*

Beszél hozzám az eső, mormol, suttog.
Mondana valamit. Kibeszél a szerepéből.
Parázna. Szodomáról és Gomoráról mesél.

Zivatar paskolja a léha, lomha világot.
Bokrok, bukszusok áznak az udvaron.
Valaki jön a falakon keresztül, a repedéseken át.
Egy sötét angyal, egy szem szalad a harisnyáján.
Egyik pupillája egy árnyalattal sötétebb.
A lábán ólomnehéz (12 ütem) blues csorog lefelé.
Dorombolnak a csatornák. Álmodnak szövődnék.
Finoman hangolják, finomítják a húrokat.

4. (Sonny Boy Williamson: Rainy Day Blues)

Tegnap még sütött, ma már esik,
villámlik, mennydörög. Titkok susognak
odakinn. Vad égiháború, zivatar.
Sír a koromsötét ég. A nagystílű gravitáció
fenséges rendszerében dől a lé. Zúdul lefelé.
Andante moderato. Moderato, allegretto.
Mérsékelt sebességgel, életvidáman.

Sír az ég. Bömböl a blues. Nyomul.
Vizet okádnak az ereszcatornák.
Ránk szakadt a menny boltozata.
Ömlik, zuhan lefelé. Mintha dézsából öntenék.
Árkokban hömpölyög, csörgedez, tódul,
folyik, patakszik. Áramlik, özönlik, zúdul.
Erek, csermelyek szaladnak világnak.
Megtelnek a rések, repedések.
Dörömböl a blues. Lesújt a földre.

Habzik, fröcsköl a víz, ömlik a házak
fedelére. Micsoda vad monotónia.
Döfködi a földet az igéktől lüktető ősbozon.
Allegro moderato. Allegro. Molto allegro.
Temperamentummal. Picit gyorsabban.
Csak mértékkel, még semmi tombolás.
Világunk porát az eső földbe mossa.

Eső esik, csobog. Költői képekkel ruházom fel.
Kifolyik a versből. Nézem az alvó agy mozifilmjét.
A későn és a korán kelők is még
az igazak álmát alusszák. Lázálmodok,

sápadt szavak kerülgetik őket. Egymásba
csúsznak a látomások, egymásba minden.
Sötét van, a legsötétebb óra: a feltámadás
ideje. Három egész tizennégy század.

5. (John Lee Hooker: Rainy Day)

Sűrűn, keményen zuhog. Átszakadtak a felhők.
Víz nyomul a résekbe, hasadékokba.
Kifolyik a versből. Tele lesz a lakmusz,
a könyv lapjai nem győzik elnyelni.
Vivace, vivacissimo, allegrissimo.
Allegro vivace. Presto, prestissimo.
Nagyon esik. Nagyon gyorsan, élénken.
Haragosan, csaknem tornádóként.
Más valóságba röpít, más dimenzióba.
Szürreálba. Magába fogadja a koromsötét.

Lidércek kergetőznek az égen, villámok cikáznak.
A kígyók és sárkányok elhagyták fészküket.
Kitárult Pandora szelencéje, szélvihar,
monszun, tornádó, hurrikán tört ránk.
Tombol a természet. Özönlik a víz.
Fürdik az Úr, teremtményeit fürösztli.
Átszakadtak az ég gátjai, patakok zubognak,
iramlanak az élet csíráit rejtő folyók felé.
Majd elnyeli őket a delták mocsara.

Ömlik a zuhatag, ordít, üvölt, tombol magából kikelve.
Mindent eláraszt, az ágy szélén kuporgó salabaktort,
a porszemeket. Mily parányiak vagyunk!
Bármikor besöpörnek bennünket a szőnyeg alá.

Ez nem egy szerelmes vers, ez csak egy
12 ütemes blues, egy esős nap hajnalán.
Ez egy könnyes boogie-woogie,
mert leszakadtak a felhők,
kiszakadtak az ólom-nehéz puttonyok.
Ez nem egy szerelmes vers,
ez könny és szenvedély.
Nyomom a boogie-t. Adagio. Allegro molto.
Largo. Scherzo. Molto vivace.
Tomboló crescendóba zuhanunk,
a vihar közepébe, boldog extázisba.

Ég és föld, őrzöngő szeretőként, egymásba
fonódnak. A szavak közötti réseken ömlik a víz,
a líra. A költő májából két martalóc lakmározik,
szívén hét boszorkány osztozik,
combját zombik harapdálják.

Jó ez így. Vadul tépjük a húrokat.
Nyakló nélkül jönnek a vízi zenék,
bömböl a 12 ütemes blueskör.
Megtelnek a lefolyók, a holtágak.

Hála a magasság Urának! Jó ez így!?
Küszködve, fájva újratereztjük a világot.
Nemcsak előre, de visszafelé is új valóság szülessen!
Torlódjon a légnyomás sújtotta olcsó kacat!

6. (Bob Dylan: A Hard Rains A-Gonna Fall)

Fergeteges dobszóól. Tornádótrauma.
Előttünk-utánunk özönvíz, trópusi monszun.
Dühöng. Kotta nélkül zubog. Susog.
Rombol. Görgeti a világ szennyét, mocskát.
Mintha sohasem akarna véget érni.
Allegro vivace. Presto, prestissimo.
Nagyon élénken, nagyon gyorsan.
Skizoid hisztéria. Teljes erőből.
Beleragadunk az eső labirintusába,
a hangjegyekbe. Bömböl, dübörög a blues.

Mennyi dolgunk volna még.
Egyebek is jutnak majd eszembe.
Leállni képtelenség. Ömlik az élet.
Remeg a mennybolt, leszakadtak a fellegek.
Hangjegyek, kvintek, oktávok, akkordok
potyognak. Bömböl, dübörög a blues.
Görcsösen lüktet lábunk között a dob.
Csapong a gitár. Véget nem érő zenék.
A requiem dallamával birkóznak a szelek,
trombiták dühével a fellegek.

Az éj folyamán vastag, sűrű, ónos
vízözön érkezett. Forgolódom nyugtalanul.
Víz alatt lebegek, fuldoklom.
Ingadozik a légnyomás. Kibukkan a fejem,
rögtön felébredek. Eső fűröszi a kottát,

*a metaforákat. Data Control, Garamond Blues.
Fekete alapon fehér betűk, új idők:
New Times Roman. Ez csak egy kémélő menü.
Orpheusz rendületlenül pengeti lantját,
éneke lassan betölti a szobát.*

*Sír az ég. Hömpölyög a víz a földeken.
Az árkok tele vannak. Bugyog a lé, tobzódik.
A víz mindent visz. Celofánt és szírmokat,
emléket meg mindent, rothadó szemetet,
barokk cikornyát. Kifut alólunk a világ.
Szavak, hangjegyek ütnek rést a koponyán.
Száguldva bömböl a vaksötét.*

7. (Tom Waits: Make It Rain)

*Ömlik a sok jó víz. Dézsából öntik.
Áznak a tájképek és önarcképek,
a bibliai jelenetek és az absztrakt nők.
Orfeusz a cenákulum küszöbén ül,
és harmadnapja zokogva énekel.
Allegro moderato. Allegro. Molto allegro.
Gyorsan, szaporán. Esik. Gyorsan és boldogan.*

*Nyomom a boogie-t. A múlt és jövő vagyok.
Tündökletes szökökút, sistergő tajték, örvény.
Hallgatjuk az égbolt csodás szimfóniáját.
Adagio. Allegro molto. Largo. Scherzo.
Molto vivace. Tomboló crescendóba
zuhanunk. Ez nem egy szerelmes vers.*

*A múzsa hátára fordul éppen, nem érdekli
a művészet titka. Álmodik, és nagyot sóhajt,
szeme lecsukva, semmi fény és derű.
Combjai összezárva, mint a szerelem után,
hogyan a boldog, forró sperma ki ne csorogjon.
Mintha kígyó villogna a mellén. Mintha várna
valakit, mintha húsát vadak tépnék.
Csillog a csont odvai közt a velő.*

*Ez nem egy szerelmes vers.
A trubadúr ázott kutyaokról énekel.
A vizek fölött dallamot visz a szél,
sodródznak életünk kacatjai, áruházak,
elfelejtett, édes illatok, ízek. Paráznák.*

*Életünk múltékony öröme. Esik, tombol.
Sötétben bugyognak a kürtök, a trombiták.
Mindenféle nyelveken zubognak a szavak.
Pokoli horror és mennyei burleszk.
Barokk összevisszaság, féktelen tobzódás.*

8. (The Rolling Stones: Rain Fall Down)

*Még mindig esik. Zuhogó monotónia.
Csöpög, locsog az ég. Andantino.
Marcia moderato. Sétáló tempó.
Kecsesen, lazán menetelve, masírozva.
Esik. Hömpölygünk egy életen át.
Ázik bennem Kosztolányi Logodi utcája,
a varázsló kertje Szabadkán,
Újvidéken a Zsidó (Jevrejska) utca,
Ohridban a tóparti óváros.
Életünk kanyargó útvesztői.
Dúl az időzivatar, a téridő végtelen
görbülete. Jégbe fagyott spirálok.*

*Látni vélek egy kanyargó, vaksötét ókori utat,
Vágtat rajta a vihar vad paripája.
Amikor még római volt a szőlők között vezető út,
alig pár millió ember élt a bolygón.
Akkor is áztak a lovak, és a vonuló légiók.
Esőcseppek csillogtak a lánzsahegyeken.
Nem volt népszámlálás, nem vesződtek adatokkal.
Lantok ciripeltek, és halál leselkedett a felhők közül.
Esett az eső. Szépen, lassan és gyorsan, ahogy kell.*

*Amikor először megcsókoltál, még kevesebb,
mint négymilliárd ember élt a földön,
ma, amikor e sorokat rovom,
már kétszer annyian vagyunk a bolygón.
Állunk az egésznek közepén.
Áramlunk felfelé, a magasságokba.*

*Zajlik az eső és a föld ütközete. Vesszőfutás.
Bömböl a blues, szitál a boogie-woogie.
Szárnyakon röpködnek esztendőök, századok.
Végtelen dallam viszi, repíti őket.*

9. (Otis Taylor: Blue Rain in Africa)

Vízben fuldokló új hajnal hasad.
Egy eső áztatta derengő reggelen,
a dombok mögött, izzik a pirkadat.
Húrokat hangol az új fuvallat.
Az oázis felett mindjárt hajnal hasad,
talán majd felragyog a fény.
Dereng, pirkad, virrad. Zuhognak
a szinonimák: pitymallik, reggeledik.
Ki beszél? Mi dereng a láthatáron?

Előbb csak félhomály, majd homály,
később lőn majd egy kis világosság.
Az eső még susog, arcomat paskolja,
titkokról locsog, és mindent eláztat.
Andante moderato. Moderato, allegretto.
Mérsékelt sebességgel, életvidáman.

Dereng. A horizont szaporán pirkad.
Nyugovóra térnek a kioltott fényű csillagok.
A résekbe fény nyomul szaporán.
Messze keleten felvillannak
a hajnal első opálos fényei.
Valahol már süt a nap és megebédeltek.
Téridő kontinuum, egy csésze semmi.
Realizmusok és újabb realizmusok.

Sír az ég. Bömböl a blues.
Nyomom a boogie-t. Feketéből fehérbe.
Az ablakon már szivárognak a hajnal fényei.
Beáztatom a metaforákat szappanos vízbe,
esőbe, a brummogó nagybögőbe. Jó ez így!
Nem érhet már meglepetés.

10. (Grateful Dead: Cold, Rain And Snow)

Van egy kivételes pillanat,
amit dämmerungnak neveznek.
A fények drámai változása,
az átmenet sötétből világosba, vagy fordítva.
Van az a pillanat, amikor felsejlik
a narancsos ragyogás, és átvált tiszta kékbe.
A dämmerung egy olyan pillanat,
amikor az ember átmenetileg megvakul,

*mert vagy éles fény világít a szemébe,
vagy elsötétül körülötte minden.
Egy jéghideg pillanat. Amikor a hinta lendülete
felér a csúcsra, ott megáll, és vagy visszazuhan,
vagy pedig átfordul, és leng egyenletesen tovább.*

*Még mindig hallom a monoton morajt.
Szépen, lassan csepereg. Zuhan lefelé.
Adagio. Adagietto. Andante. Lassan,
de erős érzelmekkel. Largo, lento, larghetto.
Három egész tizenégy és további törtek.
Celofánba csomagolom a szavakat.*

11. (Jesus and Mary Chain: Nine Million Rainy Days)

*A felkelő nap lágyan fűröszi sugarait.
Begyűjtöm a szikrákat, nyalábokat.
A szobahomályban meg-megcsillan a bútorok éle.
A szék, az asztal, a hűtőszekrény, a vetetlen ágy,
melyen ott hever szétvetett lábakkal a poézis Múzsája,
ágyékáról egy hangyányi mézet látok lecsöppeni.
A lepedő mohón kortyolja a sápatag fényt.*

*Csendesül a vihar, erejét vesztve szitál.
Larghissimo, adagissimo. Nagyon lassan,
vékonyan. Alig duruzsol már a szent permet.
A távolban még dübörög a mennybolt,
tobzódó álmok szövődnek tovább.*

*Egy eső, egy hajnal. Többféleképpen.
Alig észlelhető módosulások labirintusa.
Csak magamnak ismétlem: újabb tizedek híján
három-egész-tizenégy. Semmi sem érhet
véget. A homályt aranyra cseréli a táj.*

MIŁOSZ. LITVÁNIA

„Litvánia kellős közepén születtem, és több joggal írhattam volna, hogy »Litvánia, szép hazám!«,¹ mint nagy mesterem, Adam Mickiewicz.” Valóban, ha a mai Litvánia térképére pillantunk, a kownói körzetben lévő kis falut, vagy inkább tanyát (a legutóbbi népszámlálás 31 lakost jegyzett) az ország mértani középpontjában találjuk. A költő születésének idején Litvánia egész területe, Lengyelország nagyobbik, keleti felével együtt, a cári birodalomhoz tartozott. Az első világháború után a független Litvánia a történelmi állam északi felén jött létre, míg az erősen ellengyelesedett Wilnót és a nagyrészt belaruszok lakta déli területeket a lengyel hadsereg szállta meg és csatolta az ugyancsak ekkor létrejött független Lengyelországhoz. Miłosz ifjúságának színhelye, Wilno és a gyermekkori otthon, Szetejny környéke így más-más államhoz tartozott.

A litvánok természetesen maguknak követelték országuk történelmi fővárosát, Vilniust, amelyet a lengyelek – ugyanennyi joggal – saját kultúrájuk és történelmük részének tekintettek. A területi vita, mint Kelet-Európa sok más helyén, kitűnő táptalajul szolgált az egymást szító nacionalizmusok számára, amelyek agresszív és paranoid politikai mozgalmakat eredményeztek. A lengyel és litván származású értelmiség kisebbik része megőrizte józan esztét, és elfogadta, hogy Wilno/Vilnius politikailag litván, kulturálisan pedig lengyel legyen. A fiatal Miłosz köztük tartozott. Huszonnyolc éves korában, 1938-ban, amikor a két állam közötti diplomáciai kapcsolat helyreállt, Kownóba utazott, és személyesen is megismerkedett a szellemileg hozzá közel álló litván értelmiségiekkel, a Juozas Keliuotis szerkesztette *Naujoji Romuva* folyóirat körével.

De már a következő évben, a Molotov-Ribbentrop paktum nyújtotta lehetőséggel élve, a Szovjetunió megszállta Lengyelország keleti felét, majd Sztálin a wilnói területet – támaszpontokért cserében – „visszaadta” Litvániának. Így rövid időre Wilno lett a lengyel kultúra egyetlen megmaradt szigete. Tömegével érkeztek oda a lengyel menekültek. A lengyelek tízezreivel együtt Romániába menekült Miłosz is oda tartott. Volt kownói barátai segítségével akart litván iratokhoz jutni, amelyekkel átutazhat a Szovjetunión. Keliuotis a litván külügyminiszterhez fordult segítségért. Juozas Urbšys, aki történetesen szintén Szetejnyben született, és jól ismerte a költő anyai rokonságát, kiállította a szükséges iratokat.²

Wilnóba érve Miłosz folytatta együttműködését a *Naujoji Romuva* Kownóból odaköltözött szerkesztőségével, ám egy év sem telt el, és a Szovjetunió Litvánia függetlenségének is véget vetett. Miłosz útja a megszállt Lengyelországba vezetett.

A háború, majd a hidegháború jóformán minden köteléket széttépett Európa két fele között, a sztálinizmus pedig a keleti blokk országai közötti szellemi kapcsolatot, együttműködést is lehetetlenné tette. Csak a szovjet rendszer végeérhetetlennek tűnő haldoklása tette lehetővé a kapcsolatok újbóli felvételét, először a Szovjetunióból kiszabaduló kevés ellenzéki író közvetítésével. Miłoszt Amerikában megkereste Joszif Brodskij, mert még Leningrádban egy fiatal litván költő, Tomas Venclova felhívta rá a figyelmét.

¹ A *Pan Tadeus* első mondata, Rónay György fordítása.

² Máig vitatott, hogy litván állampolgárságot igazoló dokumentumról, útleveletről, avagy menlevélről, úgynevezett „sauf conduit”-ről volt-e szó. Miłoszt utóbb több támadás érte, amiért „elárulta nemzetét”, és „beállt litvánnak”, ezért érthető módon homályosan fogalmazott ebben a kérdésben. – Az itt és a korábbi közleményekben olvasható életrajzi részletek forrása Andrzej Franaszek *Miłosz, Biografia* című kitűnő könyve (Krakkó, Znak, 2011.).

Venclova pedig a maga részéről apja könyvtárában olvasta a *Naujoji Romuva* Milosz munkásságát ismertető számait. Amikor az ő kimenekítése került napirendre, Brodskij és Milosz minden követ megmozgattak érdekében. A litván költőnek végül 1977-ben sikerült kiszabadulnia. Ők hárman, Brodskijjal együtt, afféle triumvirátust, balti szövetséget (Brodskij Leningrádban született és nevelkedett) alkottak, amelynek csak az orosz költő halála vetett véget 1996-ban.

Milosz csak ötvenkét év múlva, 1992-ben látogathatott el gyermekkora tájaira az ismét függetlenné vált Litvániában. Kétezerben ismét Wilnóban járt, a „Nobel-díjasok találkozóján” vett részt (a Gdańskban született) Günther Grass-szal és Wisława Szymborskával. A találkozón jelen volt Tomas Venclova is.

C Z E Ś Ł A W M I Ł O S Z

Bernardynka (1928)

*A Bernardynka Park megszámlálhatatlan csodája.
A Wilenka zúg ott fénylőn a kavicsokon.
Túl rajta meredek hegyek: Háromkereszt és Bekeshegy.
Az elsőt a három szerzetesről nevezték el,
Akik a tizennegyedik században pogányokat feszítettek keresztre itt.
Homályos értesülés, semmi képzet,
Mintha egy ember lassú haldoklása a keresztben
Nem lenne gondolatra méltó, vagy a nemes vademberek
Több rokonszenvet keltenének, mondjuk a huronok Kanadában,
A kiknek neve fennmaradt. Három kereszt fából,
Később betonból, magasan a város fölött.
Bekeshegy Bekes Gáspár nevéből,
Báthory István király ott temette el unitárius barátját,
És síremléket emeltetett neki.
A harmadik a Várhegy, öreg fák bőbitája.
Árnyas sétány kanyarog fölfelé
A romos bástyáig. Nem is sejtettük,
Hogy 1863-ban ezt a helyet választották a csendőrök,
Hogy titokban elássák az akasztottakat,
Köztük Sierakowskit, a litvániai fölkelők vezérét.
Kirándulás a Bernardynkára. Randi a Bernardynkán.
Hány popót láttak ezek a padok, hány érintést,
Más-más formájú kebleket, a diákoknak és lányoknak
Mindez jelentett valamit, most meg nem jelent semmit.*

*Honnan ez a kíváncsiság a részletekre, nem értem.
Talán mert ledöntötték a három keresztet, tilos az elnevezés,
És Báthoryt névről sem ismerik már?
Mert akik itt sétáltak, elvesztették
Anyagi létüket? Mert az egyetlen vagyok,
Aki képes szavakká változtatni a parkot?
De mivégre? Milyen alapon? Nincs alap.
Szálát ereszték, mint a pók, és azon utazom,
Fölszállok, szél sodor a fényes föld fölött,
Együtt a pusztuló városok alakzataival.*

[1986 v. 1987]

Származás

Jan Lebensteinnek

*Sok közös van bennünk biztosan,
Mindünkben, akik barokk városokban nevelkedtünk,
Nem kérdezve, melyik király alapította a templomot,
Ahol naponta járunk, milyen hercegnők laktak a palotában,
Vagy hogy mi volt az építészek, a szobrászok neve,
Honnan és mikor jöttek, mitől híresek.
Inkább a labdát rúgtuk a díszes oszlopcsarnokok tövében,
Futkostunk márványlépcsők és erkélyek között,
Aztán kedvesebbek voltak nekünk az árnyas parkok padjai,
Mint a gipszangyalok sokasága fejünk fölött.
És mégis megmaradt valami: hogy a hajló vonalakért,
A magasba csavarodó ellentétekért lelkesedünk,
A nők lángként lobogó, dúsan redőzött ruháiért, amelyek
A csontvázak táncát megfényesítik.*

[1986 v. 1987]

Litvánia, ötvenkét év múlva

Az istennőhöz

*Gaia, Khaosz elsőszülött leánya
Füveknek, fáknek öltözve örvendezteti meg szemünket,
Hogy egybehangzóan nevezhessük meg, ami szép,
És minden földi vándorral osztozzunk az örömben.*

*Saját nevünkben és utódainkban mondjunk köszönetet
A tölgyfákért és érdes kérgű méltóságunkért,
A fenyőkért, mert törzsük lángol a napsütésben.
A nyírfaligetek világoszöld felhőieért tavasszal
És az őszi vadon mécseseiért, a rezgőnyárfákért.*

*Hányféle alma és körte kertjeinkben!
Strumillo Északi kertjeinek tanácsa szerint telepítve.
És ribizli, egres, som és sóskafa,
A nagy lekvárfőzésekhez,
Mikor a gazdaasszonyok arca a tűzhely mellett állva kipirul.*

*Külön sarokban a gyógynövények helye,
Amelyek termesztését Giżycki Gazdasági-technikai füveskönyve javasolja.
A házipatika főzetei és kenőcsei készülnek belőlük.*

*És a gombászás! A tölgyesek vaskos, egészséges vargányái,
és árnyékban száradó koszorúik egymás mellett.
Vadászkürt szól, amikor rizikegombát szedni megyünk,
És késünket sárgászörösrre festi a nedvük.*

*Gaia! Akárhogy is lesz, őrizd meg évadaidat.
Szivárgó erecskéikkel bújj elő a hóból tavasszal,
Értük, azokért, akik utánunk lesznek,
Ötözz legalább a városi parkok zöldjébe
És a hétvégi telkek törpe almafáinak virágaiba,
Ezt kérem tőled én, alázatos fiad.*

Udvarház

*Ház nincs, van park, bár az öreg fákat kivágták,
És bozót nőtte be a régi ösvények nyomát.
Lebontották a fehér, tömzsi magtárt
Boltjaival, vagyis pincéivel, ahol polcokon állt a téli alma.
Az út lefelé bakhátas, mint régen:
Emlékeztem, hol kell befordulni, de nem ismertem meg a folyót;
A színe, mint a rozsdás gépkocsiolaj,
Se nádas, se vízililiomok.
Elmúlt a hajdan méheknek kedves hársfasor,
A kert, a darazsak és lódarazsak birodalma, édességtől részegen
Rothadtak el az aszat és csalán között.
A hely meg én, bár messze voltam innen,
Egyszerre hullattuk el lombunkat évről érve,
Hó fedett be minket, elenyészünk,
És most megint vagyunk, együtt, késő öregkorunkban.*

*Fölfigyelek a füstre, nem kéményből jön, csöből,
Egy deszkákból és téglából esetlenül összetákolts barakkból
A gyomok és bokrok között – sambucus nigra, ezt ismerem.*

*Dicsőség az életnek, mert kitart, szegényesen, akárhogy.
Ették a galuskájukat, krumplijukat,
És legalább tüzelniük volt mivel hosszú teleinken.*

Egy bizonyos hely

*Nem mondtam senkinek, hogy ismerem ezt a helyet.
Mert minek is. Mintha egy kopjás vadász
Jelene meg, és keresne valamit, ami itt volt.
Megannyi megtestesülés után térünk vissza a földre,
De nem vagyunk biztosak abban, hogy felismerjük arcát.
Ahol falvak és kertek voltak, most csak a mező.
Az öreg fák helyén – fiatal erdők.
Apadt a vizek szintje, eltűnt a tocsogós,
És vele a vadrozsmaring illata, a fajdok és a kígyók.
Itt pataknak kell lennie. Van, csak bozót takarja,
Nem mint hajdan a réten. A két tónak is
Békalencsével kell takaróznia, átitatódtak fekete földdel.
Csillog egy tavacska, de partján nincs ott a sás,
Amin úzás után átevickéltünk X. kisasszonnyal,
Hogy aztán, táncikálva, közös törölközővel szárogassuk magunkat.*

Szeretem ezt

*X. kisasszony létezését egyedül
Írásom bizonyítja. Amíg itt vagyok,
Nincs messze a helytől, amit szeretett.*

*Haja sötétszőke volt, majdnem gesztenyebarna,
Ez az árnyalat gyakori mifelénk a nemeskisasszonyoknál.
A szeme szürke és ritkán kék,
Gyakrabban zöldes, szemhéja metszése
Kissé keleties. Járomcsontja erős,
Bár inkább hosszúkás az arca.
Igaz, szemöldökíve japános kissé.*

*Az egyedi anima titka nélkül a gúnyosaknak
Lenne igazuk, nem marad nyomunk.
De ő itt van, a hajdani helyén,
Mint a tündér abban a balladában,*

*És elmennie vagy inkább elrepülnie
Akkor lesz csak szabad, ha eltűnök a világból.*

Ki?

*Az utca vörös fénye mögött fiatal gesztenyelombok.
Ki az, aki látja?
Honnan jön, hova tűnik, ki
Az, aki itt lesz majd helyette,
Látni ugyanezt, mégsem ugyanezt,
Mert másként lüktet majd a vére?*

*És hatalmas fák ágai hajolnak egymás felé
A meredek hegyi úton, s ebben az alagútban
A fatörzsek mögött fénylő nyitottság.
Kinek van ez? És hogyan változik
A látás minden újabb visszatértekor?*

*Legyetek magatokhoz húék, földi dolgok,
Ne számítsatok ránk, lélegzetünkre,
A csalfa és mohó szem képzelgéseire.
Vágyunk rátok, vágyunk valótokra,
Maradjatok olyanak, amilyenek magatokban vagytok,
Tiszták és senki által nem nézegetettek.*

Az ifjúkor városa

*Illőbb volna nem élni. Élni nem illő,
Mondja az, aki nagyon sok év múltán
Tért vissza ifjúkora városába. Senki sem élt
Azok közül, akik ezeken az utcákon jártak valaha,
És most az ő szemén kívül semmijük se volt.
Botladozva járt és nézte helyettük
A fényt, amit szerettek, az orgonát, mely virágzott megint.
Lába, akárhogy is, tökéletesebb volt
A nem létező lábaknál. Tüdeje beszívta
A levegőt, ahogy élőknél szokás, vert a szíve,
És csodálkozott, hogy ver. Testében most
Az ő vérük keringett, ereit az ő oxigénjük telítette.
Érezte magában májukat, hasnyálmirigyüket, beleiket.
Benne találkozott hajdani férfiasság és nőiesség,
És minden szemérem, minden bánat, minden szerelem.
Ha lehetséges számunkra megértés,
Gondolta, akkor abban az együttérző pillanatban,*

*Amikor eltűnik, ami elválasztott tőlük,
És az orgonafürtről lehulló esőcsepp
Arcukon és az enyémen egyszerre pereg le.*

Rét

*Folyóparti rét volt, dús, kaszálás előtti,
Egy makulátlan júniusi napon.
Egész életemben kerestem, megleltem, felismertem:
Az itt növeő füveket és virágokat ismerte valaha a gyermek.
Félig hunyt szemmel nyeltem a fényt.
Elborított az illat, megszűnt minden tudás.
Éreztem hirtelen, hogy eltűnök, és sírok a boldogságtól.*

1992

CSORDÁS GÁBOR fordításai

Egy ismeretlen üzletszerző vallomásai

Miután 1966-ban megvédte a diplomáját, U. Rudolf akkurátusan elhelyezte a többi hivatalos igazolás közé, melyek tanúsították, hogy él és létezik. Azóta is ott hever a községi népiskolai értesítőkönyv, a gimnáziumi tanulmányi értesítő, az érettségi bizonyítvány, az egyetemi leckekönyv, a vasesztergályos végzettség igazolása, az internálótábori elbocsájtó papír, a rendőri felügyeleti végzés, a Munkára Harcra Kész jelvény, a születési, házassági anyakönyvi kivonatok, a katonakönyv, a keresztlevelek, az oltási papírok és a végtelenségig sorolható igazolások, kitüntetések társaságában. Természetesen ezek is – mint minden tárolásra ítéltetett dolog – tematikailag átgondoltan rendezve különböző dossziékban, akárcsak a szülei és egyéb elődei okmányai. Családjában ez volt a minimum. Ha rend van, akkor minden van.

János, Strelisky Lipót császári és királyi udvari fényképész koromfekete hajú, mélysötét szemű, szép, hosszú szefárd fejű és nála ezerszer finomabb lelkű és műveltségű leszármazottja, legszívbélibb barátja néhány évvel korábban, amikor először náluk járt a Bulcsú utcai háromszobás, a Budai-hegyekre (Ofener Berge) néző lakásukban, nagyon meg volt rendülve. *„Nagyon is emlékszem, mekkora felfordulást okozott bennem a ti otthonotok addig nem látott fajtájú rendje, életmódja. Ösztönös gúnyolódással védekeztem a szép rendben csoportosított, csinos, bőrhatású papírral bevont nagy dobozokon: Seidenreste, Wollreste, Hüfzürtel (selyemmaradékok, harisnyatartók stb.) stb. Volt aztán egy egészen kicsi kamraszekrény a konyha mellett, apád miniatűr birodalma, hihetetlen pontossággal szerkesztett skatulya-rács, mindegyiken címke, rajta a pontos méretek, a skatulyában tárolt alkatrészek neve, a belevágott menet (whitworth, metrikus, stb. – persze mást már nem tudnék megnevezni). Ez a rendezettség az én számomra – a röhejesség mellett!?!?! Hógy mi nevetnivaló van ezen? Hát ezt is igyekszem megérteni, megtanulni, de nagyon idegen – egy idegen, de tiszta el nem érhető kontinenst jelentett.”*

Erre csak azt lehet mondani, hogy *„nem tehet ő róla, más is járt így már. Ki azt hitte, eljött a boldog biztonság”*. Eredetileg a *Put the blame on mame*, egy velőt felajzó szving, melyet a negyvenes években Rita Hayworth tett híressé. A csodálatos Pogány László énekelte 1947-ben, U. Rudolf legszebb, még szabadnak tűnő eszmélése éveiben. Neki a gimnáziumi és nappali egyetemi hallgatói életében zene-kara volt, és a legnagyobb élvezettel ezeket a számokat játszották: szving, rumba (ah, *Engem a rumba döntöget rumba, s ezen az alapon estem én el. Nekem a rumba egy atombomba, tilos a szerelem, épp azért kell – bele az ötvenes évek pártállamába a külvárosi kultúrokban, ahol játszottak*), és a boogie-woogie. Ó istenem, a *Blacksmith blues* Ella Mae Morse-szal, *Hear the hammer knockin' / See the anvil rockin' / He*

sings the boogie blues / While he's hammerin' on the horseshoes, azt a csodásan, orgiasztikusan ide-oda, ki-be lüktető, felszabadító patacsattogást, azt a szintet azért nem tudták amatőrként elérni. Később U. Rudolf a mobilján a hívócsengést ennek első akkordjaira állította be. Kéretik mindegyiket meghallgatni és csak és csakis úgy továbbolvasni. Könnyen elérhető. Lélekemelőn könnyedek.

U. Rudolf, biztonságot adó oklevelének dolgát eltárolva, most a külvilág felé fordult. Önkényesen felmondott a Zuglói Textilgéppalkatrész-gyári munkahelyén, ahol már gépészmérnöki és művelettervezői munkakörben dolgozott. A munkaügyi osztályon elhűlten és jóakaróan figyelmeztették, hogy az ilyen lépésnek súlyos munkaügyi következményei vannak. Egyéb, még ennél is veszterhesebb következményeket említeni se mertek. Valójában az egészből egy árva szót se értettek. Egy gépészmérnök. És ilyet. Ép ésszel. Az igazgatóhoz ugyan illendőségből bement, rövid volt. Utána visszamondták, hogy az erős testalkatú, magas, egyébként kötélidegzetű – és persze mindig sötét öltönyös párttag – férfi utána azt mondogatta elképedten, hogy még csak tárgyalni se volt hajlandó! Ilyet még nem látott, vagy nem akart látni. Ő sem értett semmit. Egyébként is a főmérnöke volt itt az ész, bizonyos Németh, az meg lapított.

Az volt a helyzet, hogy U. Rudolf megértette, miért nem csereszabatos, s ezzel nemzetközileg versenyképtelen az egyik legbonyolultabb, több száz finommechanikai művelettel gyártható varrógéppalkatrész, a körforgó hurokfogó, közkeletű nevén greifer. Ugyanis ez volt az egyik legfontosabb gyártmányuk. A greifer feladata, hogy a varrógép aljában elkapkodja a géptűvel lehozott fonalhurkot, és szabályos varrattá formálja. Keleten, a szocialista táborban minden szart megvettek, ezt is, noha nem volt csereszabatos. A nyugati greiferek viszont azok voltak, de ezeket nem lehetett megvenni. Azért is lehetett nem teljesen csereszabatos greifert gyártani és elsózni, sok más egyéb mellett. U. Rudolf sokat törte a mérnöki fejét, mitől is van ez a csereszabatosság, és svájci rokonsága révén megtudta, hogyan gyártják a Helvétia szabadkaros háztartási varrógép greiferjét. Nem volt ez titok, a Helvétia mérnökei se titkolták, maga is kezdett rájönni, és jólesett ez a nyugati bizonyosság.

A dolog egyszerű, noha humán műveltségűeknek talán nehézséget okozhat, ha csökönyösek. A fonalat elkapó greiferorr ezredmilliméternyi pontosságú gépi megmunkálásához nincs valóságos felfekvési pont, bázisfelület a bonyolult alakú alkatrészen. Márpedig mérni csak valamihez képest lehet. És U. Rudolf rájött, hogy ehhez egy meglehetősen bonyolult célszerszámot kell a köszörűs számára készíteni, amelyen az eredetileg „levegőben” levő bázist valósággá lehet tenni. Ebbe az eszközbe kell rögzítenie a megmunkálendő greifert, és az egészet így befogni a köszörűgépbe. Ettől kezdve, ahogy szakszerűen mondják, ezredmilliméter pontosságú fogást lehet venni a megmunkáláshoz. El is magyarázta a főnökének meg a gyártásvezetőnek, engedték legyártani a készüléket. Sőt, fogcsikorgatva még ahhoz is hozzájárultak, hogy a greifert kétszer köszörüljék: egyszer az edzés előtt, amely utóbbi által az alkatrész acélkemény lesz, de vetemedik, és egyszer utána. Magyar műszaki léleknek ez rettenetes teher, ilyet még nem hallottak. Amikor az ő agyukban köszörülni csak edzés után kell, amely után már nem vetemedik az alkatrész. U. Rudolf se értette, de Svájból megsúgták, hogy ezáltal a végeredmény pontosabb lesz és éppen csereszabatos,

noha az ottani mérnökök se értették, miért. Nyilván, több dolog van égen s földön még műszaki dolgokban is...

Be is iktatták a gyártásba a készüléket, ment is egy hónapig. Ekkor az összes diszpécser haja az égnek meredt, ordítani kezdtek, hogy a termelés lelassult, ezzel a sebességgel nem lehet a tervet teljesíteni, és visszaálltak a korábbi módszerre. A csereszabatosság pedig megint a kutyáké – pontosabban a nyugati gyártóké.

Lehet, hogy U. Rudolf, ha elkezd talpalni, kilincselni magasabb fórumokon, főleg a kommunisták által kinevezett szintén komcsi vezetőknél, egy-két év alatt elért volna valamit a füstös szobákban. De egyrészt, ő még egy senki volt, másrészt annyira gyűlölte a rendszert, hogy ez eleve ki is volt számára zárva. Ezeknek nem lesz Jézus Krisztus. Ezért véget vetett az egésznek. Noha nem volt zsidó, hanem félszájci, de tudta, hogy a zsidók is jobban jártak, hogy a középkorban kirekesztették őket, és csak a lenézett kereskedelem jutott nekik. Őt ugyan a kereskedelem egyáltalán nem érdekelte, de könnyelmű volt a végtelenségig. Ahogy az anyja mondta a magyarokról: – *Leichtsinnig bis zum äussersten.* – Nem is volt egészen svájci. Nem érdekelte, hogy miből fog megélni, noha szorongani szorogott, hiszen a rend és biztonság mindenk fölé. Valami majd csak adódik. Sorsa megpecsételődött, ahogy addig is, meg utána is többször. Hogy ezt maga tette-e, vagy a genetikai kódja, vagy az elrendeltetés, ezen többször elmélázott azóta is.

Először is ugyanabban az évben feleségül vette M. Évát, és ötnél kevesebb, kettőnél több gyereket akartak. Így, csak úgy bele a vakvilágba. U. Rudolf szüleinél laktak, az egyik szobában, később mindhárom oda született. Este hatra be az ágyba velük, héttől jöttek a barátok, locs-fecs, néha hangosan röhögtek, a gyerekek zavartalanul aludtak, mert nekik ez volt a természetes.

Éva kirakatrendező és dekoratőr volt, de ő is felhagyott a munkájával. A szabadság a legtermészetesebb állapot, különösen 20–30 évesen. Törték is a fejüket, hogy jussanak pénzhez. U. Rudolf elkezdett műszaki fordításokat keresni, de kezdetben ebből legfeljebb csurrant-cseppent. (Évekkel később már Gizi nénivel dolgozott: U. Rudolf diktált németről magyarra, Gizi néni gépelt, óránként 10 oldalas sebességgel dolgoztak.) Ráadásul U. Rudolf, miután kiszabadult az internálótáborból, még alá is merült a korai hatvanas évek művészeti-irodalmi alvilágába, amint munkaidő után letette az esztergagép kulcsát a gép mellé, később meg a logarlécet és a körzöt az asztala mellé.

Ez az akkori magyar underground még kezdetleges valami volt, ő pedig akkor nagyon vad, avantgárd dolgokat művelt. Egyik kedvenc elbeszélésének a címe az volt, hogy *mgh = mv^2/2, avagy most, hogy a győzelem órája késik, nagy kérdőjel áll előttünk.* A vagylagos cím egy Goebels-idézet 1944-ből. Nem minden célzat nélkül. Ez a célzat mára megint nagyon időszerű lett. Ma is az késik, noha megint folyik a harc. Nagyon otthon érezte magát ebben a mihaszna művészekből és szélhámosokból álló alvilágban, és szívbeli barátját, Jánost, aki elsőrangú és klasszikus verseket írt, munkaidő után a műegyetemi szürkelatorból, ahol vegyészként dolgozott, magával hurcolta ide is. János meg az evezéseire vitte magával. Igen, *boldog órák szép emlékeképpen, rózsafelhők úsztak át az égen.* Kertész Imre is megírta később, hogy még Auschwitzban is lehet boldognak lenni. Hát még egy ócska pártállamban és a még vacakabb kistarcsai internálótáborban. Ezek a

kommunisták messze nem tudtak olyan tüchtigén megsemmisíteni, mint a nemzetiszocialisták.

M. Évának és U. Rudolfnak nyomorukban az esküvőjük után jutott szinte egyszerre az eszükbe, hogy hoppá! Hát mire való egy kirakatrendező és dekorátor, meg egy mindent megjavítani tudó okleveles gépészmérnök és vasesztergályos? Akkor a Városligetben tartották minden évben a nemzetközi vásárt. Házasságuk első évének vége felé, a vásár nyitása előtti harmadik nap kora reggelén tehát megkeresték a kerítés egyik kevésbé szem előtt levő részét, és át-másztak. Amúgy is mindig, később is, korán kelők voltak. Pőréen, minden eszköz nélkül. Ezt követően becserkészték a külföldi kiállítókat. „Grüss Gott! Brauchen sie was?” „Hello, do you need anything?” „Bonjour, avez vous besoin...?”

Hát persze, hogy kellett nekik valami. Minden. Helyismeret hiányában, a pártállami kuplerájban a kiállításra érkezett nyugatiak csak kapkodták a fejüket. A stand például biztos koszos volt, kopott, összevissza foltok. Ki kellett festeni. „Ok, rögtön jövünk!” Kiválasztották a legállamibb vállalat standját. „Nincs véletlenül valami festék?” Mindig volt, így vagy úgy, de többnyire még jatt nélkül is. A stand néhány óra alatt ki volt festve, ők meg nyugati árszínvonalon dolgoztak, U. Rudolfnak nagyjából fogalma volt a svájci kézműves viszonyokról. Ott örült drágák voltak már akkor is az ilyen munkák. Dőlt a pénz. Három egész nap; késő éjjelre mindig meghúzták magukat valamelyik külföldi standon, melynek éjjeli vigyázásában piaci alapon ugyancsak megegyeztek, a külföldiek meg belevetették magukat az Erzsébet híd pesti hídfőjénél levő Mátyás-pincébe, akkoriban ez volt az egyetlen menő hely a belvárosban. A nyitás előtti éjjel alig aludtak, annyi dolguk volt. A nyitás napján kora reggel aztán koszos ruhában, közönyös arccal és természetes, enyhén lomha, igazi munkás járással és testtartással kiballagtak a főbejáraton, és átaludták otthon a napot. A töménytelen valutát pedig a szülész- és fogorvosoknál jó árfolyamon beváltották. Ez is szigorúan tilos volt. Akkoriban már adtak turista útlevelet, ezeknek meg kellett kint a pénz. Néha úgy volt, hogy el kellett juttatni a pénzt külföldre. A megoldás simán adódott. Ez még inkább tilos volt. Akkor már egész életre szóló barátságot kötöttek Hans Ryserral, az egyik svájci gépgyár kereskedelmi utazójával. Neki odaadták, ő kint eljuttatta. Minden abszolút bizalmi alapon, ahogy az a nyugati szintű, színvonalas pénz- és áruforgalomban természetes.

Hans elpanaszolta – amit gépgyártó mérnökként U. Rudolf jól tudott –, hogy lehetetlen eljutni a közvetlen vevőkhöz. Minden pártállami vállalat importja csak a kijelölt külkereskedelmi vállalaton – esetünkben a Technoimpexen – keresztül bonyolódott. Külföldiekkel szinte semmi érintkezés nem volt engedélyezve, csak amikor már szállítottak. Az ilyen impexekben gyűjtötték be a vállalatok igényeit külföldi gépekre, és ott döntötték el érdemben, kiről adjanak információt a vállalatoknak. Kész. Az impexnek és -férfiak meg eléggé szelektáltak voltak: a nomenklatúra dominált, hiszen az üzletek zsírosabb része ott csapódott le. Voltak hozzáértő, szürke ügyintézők, akik a munkát végezték, bennük viszont többnyire meg lehetett bízni. Persze kellett a szerencse is.

Kannst ruhig sein – mondta U. Rudolf Hansnak –, *das esch me schiess licht!* Ez megy majd nekem, akár az ágybaszarás, mondta jó alemannul. Megegyeztek a fél százalékban. A monstorumok, melyeket el kellett adni, akkorák voltak, akár

egy többszobás lakás. Ipari szalagsziszológépek. Nem olcsó az ilyen. U. Rudolf tudta, hogy az élelmiszeripari gépgyártásban és a járműgyártásban ma elengedhetetlenek, hiszen mindennek ezüstös-fémesen, csicsásan csillognia-villognia kellett, ami érintkezésbe került a használók kezével, lábával, szemével, szájával. És idővel U. Rudolf is kapott már útlevelet, látogatót, hosszabb nyúglódás után (előtte kétszer is: „közérdeket sért”), és dolgozott Hans gyárában is néhány hétig. Rögtön írt is egy szakcikket hazatérve a *Gépgyártástechnológia* című lapba a *Gépi szalagsziszolás anyagai és a szalagsziszológépek* címen, és abban Hans gyárának termékeit nyomta inkább.

Ismerte a potenciális felvevőket is, hiszen szakmája volt a különféle alkatrészek tervezése és gyártása. Felvette a telefont. – *Jónapot, kérem Kovács főmérnök elvtársat! – Itt nincs semmiféle Kovács főmérnök! – Jaj, elnézést, hát hogy hívják a főmérnök elvtársat? – Szabó László elvtárs. – Elnézést, nekem valami rossz számot adtak meg – telefon le.*

Másnap. – *Kérem Szabó László főmérnök elvtársat. – Ki kéri? – Minisztérium (vagy Technoimpex, mikor hogy). – Kapcsolás. – Jó napot, Főmérnök Úr, én a svájci Niederberger cég vezérképviselőjének megbízásából telefonálok. Önöknek szalagsziszológépekre van szükségük (ez nem volt teljesen biztos, de többnyire betrafált). Mikor keresheti fel a vezérképviselőt? – Van belépési engedély a Technoimpexnél? – Ó, Főmérnök Úr! Erre nincs szükség. Ott a gyárkapuval szemben a Debrői Hörpintő. Leülhetünk, és Ryser úr bemutatja a választékot.*

Olyan nem volt, hogy visszautasították. Igaz, sohase az igazgatót hívta. Az ilyenek vastag párttagok voltak, a főmérnökök legfeljebb vékonyak. Egy hörpintőbe a legkülönfélébb magyar jár, és akkoriban a főmérnökök a legkevésbé se öltözködtek úgy, ahogy egy elegáns menedzser manapság. Valahogy mindenkinek kopott-szürke volt a ruhája munkaidőben, mi se tűntünk föl. Hans pedig amúgy pulóverben járt és nagyon jó kedélye volt. Egy kocsmában egyáltalán nem érezte magát otthontalanul, és bárkivel szóba állt. Az őskantonokban, ahonnan jött, sok ilyen van. A faasztalon (olykor egy félreeső pulton) Hans kitergette az ajánlatokat, nem volt abban semmi keresettség. Viszont a legspeciálisabb részletről halálpontos, nagyon gyakorlatias felvilágosítást adott. A gyárban szerelőként kezdte, tudta, mi az, amit elad. Az eredményességhez ez kellett, nem a bizonyítvány. A kapitalizmusban mi sem természetesebb, Svájcban pedig még inkább. Összehasonlítható árakat mutatott be és referenciákat, fényképestül. Internet akkoriban még nem volt, ezért filmen a működést nem prezentálhatta, de ennyi is bőven elég volt. És közben maga is hörpölt a fröccsöt – miközben autót is vezetett, és U. Rudolfnak égneek állt a haja, amikor megint mellé kellett ülnie, és reszketett. Ki hinné egy sült svájciról.

Egy idő után – persze ez szűk piac, de a gépmonstrumoknak is ezzel arányos áruk volt (a fél százalék is vagyont ért) – mondhatni áradtak a megrendelések. Letarolták a piacot. A külkereskedelem törvényesített állami monopólium volt, és ezt U. Rudolf, a köhögő bolha megszegte. Ha lebukik, „*volt ellenforradalmár üzletelt és valutázott az imperialistákkal*” egynapos hír lett volna, és utána vagy tíz börtönév. Voltak is forró pillanatok. Amikor Hans tolmácsaként bemerészkedett a Technoimpexbe, előfordult, hogy véletlenül a káderes vezetőkrapekok és vezetőnyanyák is jelen akartak lenni. U. Rudolf echte svájcias akcentusa vala-

mennyire semlegesítette a szaglószerüket – talán. Meg esetleg a jatt, ki tudja. Mert Hansnak időnként hol egy pipec karórától, hol valami mástól is meg kellett válnia...

Egyszer, amikor már nagyon ment az üzlet, egy Technoimpex-tárgyalásra leereszkedett az elnök-vezérigazgató is, valami Mátyás István. Lassú, vontatott beszédű, bozontos szemöldökű, nagy fejű férfi volt. U. Rudolf, a „svájci szakértő” rettegett ettől a nomenklatúrástól, nehogy valami szagot fogjon vele kapcsolatban. Hansszal beszélgetve nyomban átváltott alemannra, Hans meg azonnal felismerte a helyzetet, feladta közvetlenségét és nagyon visszafogottá vált. A nagy fejű magával hozott egy feltehetően ugyancsak pártfunkci nőt, aki álságos nyájassággal próbált puhatólózni. U. Rudolf egyszer véletlenül akcentusmentesen ejtette ki Budapest nevét, a nő nyomban regisztrálta, hogy *milyen jól ejti ki már a város nevét!* – „Tja, der Matthias Keller, hehehe...” – vágta rá U. Rudolf, miközben a vér megfagyott az ereiben. Megkönnyebbültek, amikor elszabadulhattak, mert ez a kettő annyira azért nem ért rá velük foglalkozni.

De Csernyés István, a közvetlen és hozzáértő üzletkötő, aki a szerszámgépek ügyeit intézte, pillanatok alatt átlátott a szitán, ám csak két év után szólalt meg: – *En még ilyen alaposan piacot megdolgozni nem láttam, Ungváry úr!* – Ennyi elég volt, és U. Rudolf örökre a szívébe fogadta, már a megkönnyebbülés miatt is. Máskor meg Hans kirúgott a hámból, és valakin keresztül nőt szerzett. Mindhárman ott ültek a Royal bárjában, mikor U. Rudolf megérkezett. A képe, a mozgása, a szóhasználata, a modora – az a kettő, a kerítő meg a privát kurva (akkor ezek is csak félállásban működtek) úgy néztek rá, akár egy úrlényre, jetire vagy egyéb képtelenségre. Olyan lehetett ott, abban a zümmögő, mondén pártállami félhomályban, mint aki nincs. Hans valójában egy jóra való, svájci parasztból üzletkötővé vált, egyszerű, természetes és szeretni való lélek volt. A magyarok egy részének ugyan a svájciak még polgárban is túl durvák, elzárkózóak, de U. Rudolfnak nem, az ő népe. Hans magától értetődőnek tűnt a szcénában, és egyébként is volt pénze. De ez a hirtelen felbukkanó? Egy ilyen értelmiségi? U. Rudolfnak az egész egy pillanatra maga volt a horror. Ezek miatt most akár vége is lehet, hiszen jelentős részüket beszervezték besúgónak. De valószínű, hogy a német kiejtése, a szemmel látható barátsága Hansszal valahogy eltérítette őket, ha egyáltalán.

Isten a tenyerén hordta. Tovább járták a külföldiek számára szigorúan elzárt állami vállalatokat. Más nem volt akkoriban, ha néhány egyszemélyes apró műhelyecskétől itt-ott eltekintünk, azok viszont nem vásároltak szalagcsiszoló-gépeket, de nagyra becsülték a Steinhaus csavarhúzókat, Lindström króm-nikkel csípőfogót és hasonló spéci dolgokat, amiben viszont ők ketten nem utaztak. Ilyen piszlicsáré tételekért nem volt érdemes feltenni a bűvös sapkát, és így láthatatlanítva átszivárogni az ugyancsak láthatatlan drótakadályokon.

Csak egyetlen esetben fordulhatott volna végzetesre U. Rudolf sorsa (Hans biztonságban volt, akkoriban külföldieket már nem fogtak le). Ha olyan típusú riasztó fotocellájának látókörébe kerül, amelynek érzékenysége kifejezetten arra volt kihegyezve, hogy észrevegye, ha valaki úgy mozog, mintha láthatatlan volna. Ehhez – ahogy a spéci kéziszerszámok gyártásához is – különleges, sokáig gyakorolt képesség kellett, ami nemcsak ritka, de az ilyen minőséget nem holmi

magánzókkal szemben vetik be a szolgálatok, hanem a profik ellen. Márpedig U. Rudolf esetében izig-vérig piti, kispályás, dilettáns, ha tetszik, kontár hályogkovácsról volt szó, aki valójában szót se érdemel, és aki a történelemben nemhogy nem oszt és nem szoroz, de ráadásul nincs is. Soha nem is volt és nem is lesz. Hiába fogják később, az utolsó ítélet napján keresni, a semmit akkor se lehet majd valami formájában megragadni. A végtelen kis számok, de főleg a titkos-szolgálati szakma törvényei óvták U. Rudolf létét egyedül. Úgy, ahogy volt, U. Rudolf nemhogy maga volt a nulla, de a négyzetgyök mínusz is.

Mivel tehát a jelek szerint semmi végzetes nem történt, de facto U. Rudolf anyagilag megalapozhatta a jövőjét.

Hogy mit tudtak, mit nem tudtak róla – hiába kérte ki később a róla szóló jelentéseket –, U. Rudolf nem tudhatott meg belőlük mindent, annyi biztos. Ez már abból is világosan látszott, hogy egyszer, amikor már rég nem foglalkozott közvetítéssel, felkeresték. És ennek később sehol se volt nyoma, holott az illet sok feljegyzés előzi meg. U. Rudolf és M. Éva akkor már olykor kiutazhatott Hanshoz az egyik őskantonba, a Luzerni-Alpok lábához, egy hegyoldalon álló alpesi házba, és egész nap hallgathatták a legelésző tehenek halk, dallamos kolompolását. És olyankor mindketten nagyon boldogok voltak.

Egyik nap, jó tíz évvel később, felkereste egy volt gimnáziumi osztálytársa, aki a külföldi elhárítás területén dolgozott. Valamit már korábban is sejteni lehetett az osztálytalálkozóikon elejtett szavai alapján. Ezt ő maga nem mondta, amikor U. Rudolfot felkereste, de világos volt. Csak később vált közismertté, az 1989-es felszabadulás után, hogy ez a III/2-es ügyosztály volt. Az osztálytárs szülei Belgiumban harcoltak a kommunista illegalitásban a háború alatt, ő is perfektül tudott franciául. Útja nyílegyenesen vezetett a moszkvai felsőfokú képzés után a magyar elhárításhoz. Kedves, barátságos ember volt, és ma is az maradt.

Elmondta, hogy az egyik német nyelvű követségen (nyugat-német, osztrák, svájci?) nyugállományba megy az emberük. El is panaszkolta, hogy teljes nyugati nyugdíjat kap, de fumigálja azt a kevés nyugdíjat a pimasz, ami tőlük jár neki, magyaroktól. – *Rád gondoltunk, Rudi,* – mondta barátságosan az utódlásról. – *Mindent tudunk, de ez nem probléma.*

U. Rudolf azt hitte, 1956 és az internálótábor után már ő is mindent tud. Elhozták az egyetemre a miskolci ÁVH besúgóinak kartonjait, hogy feldolgozzák, és ő a saját két szemével látta, hogy minden, de valóban minden lehetséges. És a letartóztatása után, a cellában ez elmélyült azzal a tudással, hogy az ember adott esetben (ez nem az övé volt) még a saját anyjában és apjában se lehet biztos. Ahogy ez később, mások anyjával vagy apjával, vagy mind a kettővel parádés példákön keresztül napvilágra került a magyar szépirodalomban is a nagyobb nyilvánosság számára.

Nevelését ez ügyben atyai barátja, a *Vigilia* szerkesztője, Doromby Károly csiszolta véglegessé. Ő mondta ki a főszabályt, mikor az egyetlen nem pártállami, katolikus kulturális folyóirat szerzői és holdudvara a korai hatvanas években elkezdtek rendszeresen találkozni az Építézpincében. Az ilyesmi akkor még nem nagyon volt szokásban, és mindenki tudta, hogy itt minden pincér belügyes. Az Építézpince volt az első, afféle szakmai „klub”, nagy jó kedvében Kondor Béla festette ki az egészet, az összes falat a stílusára annyira jellemző

alakok freskóival. A legközelebbi tatarozáskor persze, hogy leverették. Doromy mondta ott az asztalnál, hogy *mindent csak a legnagyobb nyilvánosság előtt. Akkor nem találnak ki semmit*. Ebben a Vigilia-körben U. Rudolf például tele szájjal szidalmazta a kommunistákat. A többieket ez nem igazán érdekelte, művészek voltak, messzebbre néztek, mint egy gépészmérnök.

De azért ez egyszerűen páratlan volt. Hogy ezek így? Ezt ennyire testre szabottan tapasztalni? Hát valóban, az ő tapasztalataik alapján tényleg bárki bármi-re? Semmi se lehetetlen a világukban? Ez azért lenyűgöző, még ha a légszomjával U. Rudolf néhány másodpercig bajlódott is. Amikor aztán levegőhöz jutott, nem volt hő, csak annyit mondott, hogy most éppen más foglalkoztatja. És íme: ennyi tökéletesen elég volt. Ez volt az a virágnyelv ezeknek, amiből értettek. Mint ahogy mindent, szinte mindent értettek az emberi lélekből – noha piszkosul egyoldalúan, mert vannak kivételek.

Csodálatos volt.

Eszter kertje

Nem volt fény. Útközben ez az egy mondat szólt bennem egy ismeretlen hangján, akit mégis mindennél és mindenkinél jobban ismertem, noha fogalmam sem volt róla, hogy kicsoda. Ez a mondat volt minden mondat mögött. Gyerekkorom óta ismerem ezt a hangot, a legkorábbi emlékeim között ott volt már. Egy hang, ami mintha az enyém lenne, de mégsem az enyém. Egy hang, ami tulajdonképpen nincs is, mert sosem hallottam odakintről, a világból, csak a fejemben szólalt meg időről időre. De ez sem pontos, hogy a fejemben, mert nem volt határozott forrása ennek a hangnak, csak annyi tűnt biztosnak, hogy mindig belülről hallok. De ez a belül mégsem azt jelenti, hogy a testemben. Inkább úgy tűnt, hogy a lelkemből szól ki, az ismeretlen lelkemből beszél ez az ismeretlen hang. Sosem értettem, mi az, hogy lélek. Ha van, hol van, ha pedig nincs, miért beszélnek annyit róla. Semmit sem értettem. Valójában soha nem értettem semmit. Önmagamat sem értettem, és a világot sem. A világot olyannyira nem, hogy már azt is nehezemre esett volna elgondolni, hogy mi a világ. Önmagam pedig egyenesen az ismeretlenség centruma volt, egy feltérképezhetetlen és kiterjedés nélküli világ, amelyben kénytelen voltam létezni, mert nem volt más választásom.

Nem volt fény.

A biciklimet a temetőnél hagytam, odaláncoltam a nyomókút melletti rozsdás vaskorláthoz. Szinte semmit sem láttam a sötétben, csak a kőkereszt alatt égett egy mécses, de így is odataláltam volna a nagyszüleim sírjához. Most nem akartam odamenni, bár egy pillanatra megfordult a fejemben, hogy mégis odamegyek. Leülök a sír mohás betonkeretére, és elszívok egy cigarettát. Beszélgetnék velük, erre gondoltam, bár soha nem tudtam beszélgetni a halottakkal. A halottak soha nem válaszoltak, ha kérdeztem őket, csak a kérdéseimet követő csend lett sűrűbb, amíg a válaszokra vártam. Lehet, hogy ez a sűrűbb csend a halottak válasza. Lehet, hogy ez a sűrűbb csend a halottak nyelve. De ezt a sűrűbb csendet sem értettem soha. Eszembe jutott a nagyanyám. Nyolcéves voltam, amikor utoljára elvitte a mentő. Ahogy álltam a biciklim mellett a sötétben, tisztán láttam magam előtt nagyanyám arcát. Ahogy focizunk a kertben. A barnára mázolt, kétszárnyú vaskaput kellett eltalálnom, ő volt a kapus. Fél oldalára szinte lebénult már, de bármikor kértem, jött velem, ki a kertbe, tizenegyeseket rúgni. Döngött a vaskapun a bőrlabda. Május volt. Május a régi kertben. Azóta az a kert sincs már, elsüllyedt az időben. Vagy az idő túloldalára került. Talán minden megvan, csak nem itt. Mert innen mintha minden menekülne.

Nem volt fény.

Az út a temető fölött kanyarodott fel a dűlőre. Ez a dűlő is olyan volt, mintha már rég nem létezne, vagy mintha az idő túloldaláról bukkant volna elő. Látom a ribizlibokrokat magam előtt, a régi földünket, amely itt volt a közelben, a dűlő

legtetején. Nyári délután, ülök a ribizlibokrok között, a szemem elé tartok egy ribizliszemet, és úgy nézek a napba. Áttetsző, piros gömb, mint egy apró csillag egy ismeretlen galaxisban. Fonott kosarakba szedtük a ribizlit. A földút túloldalán volt Béla bácsiék hétvégi háza. Idős, gyermektelen házaspár, a néni nevére nem emlékszem. Az arcukra sem emlékszem igazán, csak az emléknymuk él bennem, egy lenyomat, amely egyszerre több és kevesebb, mint egy kép. Végül mindenkiről egy ilyen lenyomat marad a másokban. Vagy ez sem, és akkor az tényleg a halál. Sokszor áthívtak, üldögéltem a kis ház konyhájában, előttem egy tálban mindenféle színű cukorka. Nem szerettem ezeket a ragacsos, töltött cukrokat, de mindig úgy tettem, mintha ettem volna belőlük. Odalentről csak a vonat hallatszott fel, más semmi. Akkor még jóval kevesebb autó járt az utakon. Több volt a csendből. De azóta valami felzabálta a csendet, hatalmas darabokat tépett ki belőle, és most is itt ólálkodik, nyálás pofájában a csend vérző tömbjeivel. Mint egy vérfarkas, olyannak képzeltem ezt a csendzabálót. Hatalmas és vörösén izzanak a szemei. Mint a napban ragyogó ribizlik, olyanok a szemei, csak ezt a ragyogást a szemeiben nem a nap táplálja, hanem a haldokló csend, amit folyamatosan felzabál. De mindez persze csak utólag tűnt így, akkor nem volt semmiféle vérfarkas az izzó szemeivel, csak a ribizlibokrok csendje, és ennek a csendnek a mélyén a szorongás, aminek akkor még nem adtam nevet. Semminek nem volt még neve, de ez a nagy névtelenség sokkal közelebb volt hozzám, mint a későbbi, a nevekkal teleaggatott világ.

A fejlámpát nem akartam bekapcsolni, mert azzal bezárnám magam abba a szűk kis világosságba, amit adni tudna. Akkor inkább a hold sápadt fénye, ahogy a vékony ködön átszűrődik. A régi ribizliföldet magam mögött hagytam. Ott nincs már se ribizli, se a szelídgesztenyék, csak a csipkebokrok és a gaz, ami embermagasságúra nőtt. A szelídgesztenyefát a szomszéd ölte meg, mert a koronája eltakarta előle a folyó túloldalán magasodó várat. Lyukakat fúrt a törzsébe, közvetlenül a talaj fölött, aztán a lyukakba petróleumot fecskendezett. A fa lassan halt meg, évekig agonizált. Amikor kivágta egy helybeli férfi, megmutatta a lyukakat a törzsön. Bosszúból felmentem egy barátommal a rákövetkező télen, és betörtem a szomszéd házának ablakait. Vagy egyedül mentem fel, nem is tudom már. Átmásztam a kerítésen, találtam néhány törött téglát, és egyenként, komótosan betörtem minden ablakot. Amikor végeztem, nem éreztem úgy, hogy bármi is történt volna. Nem állt helyre semmiféle rend, nem billent vissza a mérleg semmiféle egyensúlyba. Talán csak a pusztítás nyers örömének íze volt a téli délutánban, semmi más. Most már láthatná a várat a régi szomszéd, semmi sem takarná el előle. De a ház üres és elhagyatott, évek óta nem járt itt senki. A teraszt benőtte a vadszőlő. Kinyílt a tér, tökéletes a panoráma, csak senki sincs már, akit érdekelne. Az ürességben sehol egy tekintet.

Nem volt fény.

Nem tudtam, hová megyek. Persze tudtam, hogy hol van a ház, az a kunyhó a hegy túloldalán. Sokszor jártam ott, ismertem az utat. Mégsem tudtam, hová megyek. Mert nem abba a kunyhóba mentem, miközben oda tartottam. Akkor mégis hová. Ahhoz, hogy erről az útról képes legyek bármit is mondani, nagyon távolról kellene kezdenem. A legelejéről. De hol van a legeleje annak, amit elmondanék. Hol kezdődnek a mondatok.

Anyám többször mesélte, mennyire megkínoztam a születéssel. Sosem volt szemrehányó árnyalata annak, amit erről mondott, mégis úgy hangzott, mintha arra akarna figyelmeztetni, hogy gondolkodjam el erről. Vagy ki tudja, mit akart valójában. Talán egyszerűen csak el akarta mondani valakinek. Mert rajtam kívül nem volt senki más, akinek elmondhatta volna. A szülőcsatornában meg akartam fordulni, amivel szinte elviselhetetlen fájdalmakat okoztam neki. Mintha nem akartam volna megszületni, mintha az utolsó pillanatban meggondoltam volna magam. De visszaút akkor már nem volt, hiába ellenkeztem. Ez a vágó a visszafordulásra, talán azóta is ez határoz meg mindent. Visszafordulni, de hová. Ostoba és megválaszolhatatlan kérdések, de nekem csak ostoba és megválaszolhatatlan kérdéseim vannak, mindig is csak azok voltak. Anyám örökös magánya, méhében egy gyermekkel, aki nem akar megszületni.

A megfagyott avarban minden lépésem messzire hallatszik. Recseg a bakancsom alatt a sok lehullott tölgylevél. A hátizsákomban egy vastag pulóver, Rilke összegyűjtött verseinek egy régi kiadása és egy üveg száraz vörösbor. A verseskötetet még középiskolás koromban loptam el az iskolai könyvtárból. Egy időben nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy ne lopjak rendszeresen versesköteteket a gimnázium könyvtárából. Leginkább francia költőket loptam. Rimbaud, Apollinaire, Baudelaire és Jules Supervielle könyveit. A könyvtárba senki sem járt, és én is csak azért mentem oda, hogy könyveket lopjak. Nem mentem be a történelemórára, nehogy véletlenül feleltessen a sánta, sebhelyes szájú tanár. Inkább a könyvtár néma és félhomályos szobáiban rejtőztem el. A könyvek között mintha nem lettem volna annyira egyedül. Vagy mintha a könyvespolcok csendje a magánynak egy addig ismeretlen természetét tárta volna fel. Talán nem is a versek érdekelték, nem olvasni akartam, inkább csak olyan halottak közelében akartam lenni, akiknek ugyanolyan ostoba és megválaszolhatatlan kérdéseik voltak, mint nekem. A verseskötetekkel tömött polcok a csőd atmoszféráját árasztották, a bukás ellenállhatatlanul vonzó levegőjét. A könyveket is csak azért loptam el, hogy a kudarcnak és a vereségnek ezek a relikviái mindig a közelemben legyenek. Aznap, amikor Rilke verseit elloptam, bele sem néztem a könyvbe. Csak másnap reggel olvastam bele a kertben. A kút fedelének mohával vastagon benőtt kőlapjára ültem le vele. Nem volt otthon senki, nekem az iskolában kellett volna lennem, de úgy döntöttem, aznap nem megyek be, legfeljebb a harmadik vagy a negyedik órára. Majd hazudok valamit az osztályfőnöknek egy heveny hasmenésről. A kerti kút öregebb volt a háznál, legalább kétszáz éve fúrhatták. A falait téglákkal rakták ki, és olyan mély volt, hogy az alján csillogó víz halvány karikája akkorának tűnt, mint a telihold. A kút fedő két félkör alakú kőlap nem illeszkedett tökéletesen egymáshoz, volt egy keskeny rés, ahol be lehetett látni az alattam tátongó sötétbe. A hűvös és sötét mélységnek olyan illata volt, mint az erdei árkok páfrányos, gombás zugainak. Olyan volt, mint egy alagút, ami valami távoli és elérhetetlen világba vezet. Amikor feküdtem a kőlapokon és lenéztem, mintha önmagamba láttam volna. Mintha ez a kép lett volna számomra az egyetlen üzenet, egy üzenet valahonnan, egy talán nem is létező világból. Mint egy önarckép, az egyetlen hiteles portré rólam, amit ide rejtettek el, hogy rajtam kívül senki se láthassa. Akkoriban még tiszta víz csillogott a kút alján. Amikor a közeli folyó megáradt, a kútban is megemelkedett a víz, nagyobb

árvizeknél szinte már el is érhettem volna a sötét víztükroket. Apám aztán úgy döntött, hogy a szennyvizet a kútba engedi, mert a régi emésztőgödrök már elzsírosodtak és túl hamar megteltek. Egyik külföldi útjáról hazacipelt egy búvár-szivattyút, és ezzel a bombára emlékeztető, ormótlan szerkezettel vezette át a mocskot a kútba. Nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy ezzel azt az egyetlen helyet semmisítette meg, ahol önmagamat szemlélhettem. Mintha egy templomot gyalázott volna meg. Egy ősrégi oltár szentségtartójába engedte a szart. Mindig sejtettem, hogy a legtöbben nem tudják, mit és miért tesznek. Nem ismerik cselekedeteik mozzatórugóit, nem látják azokat a fonalakat, amelyek életüket a többiek életével összefűzik. Persze én sem tudtam szinte soha, mit és miért teszek, csak a szerkezet, az eseményhorizont mögötti láthatatlan rendszer jelenlétét érzékeltem. Van itt valami, ami nincs, és nem is lehet. Ez volt és maradt életem alapmondata. A kút megszenteltetésének ez az öntudatlan aktusa elzárta az egyetlen utat önmagam felé. Ezt akkoriban nem fogalmaztam meg így, de pontosan éreztem. Azon a reggelen, amikor Rilke verseivel az ölemben ültem a kút mohás kőlapján, még a tiszta víz hallgatott alattam. Az első versnek, amit elolvastam a könyvből, az volt a címe, hogy *Őszi nap*. Többször elolvastam, a többi versbe bele sem néztem, csak ezt az egyetlenegy verset olvastam el sokszor egymás után. Mintha valaki a kút mélyéből beszélt volna hozzám. Mintha a kőlapok alatti sötétség szólalt volna meg. Ami azt is jelentette, hogy olyan volt, mintha a saját hangomat hallanám. Ezek szerint mégis létezem, erre gondoltam, és később sem tudtam másra gondolni, csak arra, hogy ez a kútmélyi mormolás, ezek a sötétekből jött szavak igazolják a létezésemet. Semmi más a világon, csak ezek a szavak. Mégsem mentem iskolába azon a napon, képtelen lettem volna vonatra ülni, aztán belépni abba a düledező és félelmetes épületbe, ahol mindig úgy éreztem, mintha egy bírósági tárgyaláson lennék. Egy tárgyaláson, ahol én vagyok a vádlott, és az ítéletet már jóval korábban meghozták, függetlenül a vallomásoktól. Az idők kezdetén már megfogalmazták az ítéletet, és ez az egész csak arra szolgál, hogy gyötörjenek. És még ha akarnék, akkor sem tudnék valamást tenni, mert nem tudnék megszólalni a súlyos beszédhibám miatt. Nincsenek szavaim. Csak az a sötétekből, a páfrányillatú kút mélyéből beszélő hang az enyém, minden más szó az ítélet szava, az ítéleté, amelyet minden jel szerint már a születésem előtt megszóvegeztek, kimondtak és súlyos pecséttel láttak el.

Észrevettem a turistajelzést egy kiszáradt akácán. Sárgán foszforeszkáló csík fehér háttérben. Itt kellett balra fordulnom. A hold felhőkben, teljes a sötétség. Elővettem a fejlámpámat. Előttem a Kapu-hegy hatalmas, fekete tömbje. Ennek a hegynek a túloldalán, egy bükkerdőben állt a kunyhó, ahová el kellett jutnom. Még soha nem mentem oda egyedül, éjszaka. Éjszaka minden más, a táj átrendeződik, miközben semmi sem változik. Mégis mintha egy másik világban járnék. Semmi sincs pontosan ott, mint nappal, mintha minden alig észrevehetően lebegne. Középiszolás éveimben kitaláltam magamnak egy lányt, aki az erdőben élt, egy olyan kunyhóban, aminek az ősképe az a kunyhó volt, ahová tartottam. Csak a legjobb barátomnak beszéltem erről a lányról, senki másnak. Azóta sem tudom, elhitte-e, amit erről az Eszter nevű lányról meséltem neki. Mert Eszternek hívták, valamiért már a kezdetektől így hívtam magamban. Festő volt, egy erdőszéli kis házban élt, és szomorú zenéket hallgatott. Szomorú,

lassú zenéket, amelyekben gerjednek a gitárok, a gitárok gerjedő hangfüggőnyei mögött pedig fátyolos hangú lányok énekelnek a szerelemről, őszi ködökről és tengerparti délutánokról. Csak a kertje közepén álló diófát festette, semmi mást. A diófa alatt állt egy korhadt asztal. Eszter ennél az asztalnál ült tavasztól őszig, és a diófa folyton változó lombkoronáját festette. A vásznakat is maga készítette, a képek kereteit is, a festékeket. Az elkészült képeket odabent a házban felszögelte a falakra, és miután elfogyott a hely a falakon, a ház külső falára aggatta őket. Beborították a házat a képei, némelyik többször elázott, és már nem lehetett tudni, mi volt rajtuk eredetileg. Voltak képek, amelyekre gombák nőttek, és voltak képek, amelyekre darazsak ragasztottak fészket. De Esztert mindez egyáltalán nem zavarta. Úgy gondolta, hogy a képei éppen arra valók, hogy a természet lassan eleméssze őket, és visszasüllyedjenek abba a körforgásba, ahonnan kiemelkedtek. Nem volt senkije rajtam kívül. Amikor meglátogattam, főzött egy teát, kiültünk a diófa alá a korhadt asztalhoz, és szóltanul néztük a képeit. Azt el sem tudtam képzelni, hogy valaha is megérintem. Azt pedig végképp nem, hogy megcsókolom. Ilyesmi szóba sem jöhetett. Hosszú hónapokig, de talán egy egész éven át teljesen lefoglalta a képzeletemet. Aprólékosan kidolgoztam házának berendezését, a bútorokat, a függönyöket, a könyvespolcokat, mindent. A ruháira különös gondot fordítottam. Csillogó, bő ruhákban járt, amelyek a kertben különös fényt árasztottak. Mintha egy preraphaelita festő vásznából lépett volna ki. Akkoriban fogalmam sem volt a preraphaelita festőkről, jóval később láttam a képeiket, és azonnal Eszter akkorra már elhomályosult alakjára emlékeztettek. Soha nem éreztem hazugságnak, amikor Eszterről beszéltem a barátomnak. Ha valami igaz és valódi volt az életemben azokban az időkben, az Eszter volt és az a kert, ahol élt. Talán mindenkinek van egy angyala, csak a legtöbben soha nem találkoznak vele. Vagy ha találkoznak is, nem ismerik fel. Ma már tudom, hogy Eszter a nekem kijelölt angyal volt, akit valójában nem a képzeletem teremtett. Egyszer csak megjelent a tudatom felszínén, lassan kirajzolódott, mint a fényképek az előhívó folyadékban. Egy angyalt pedig nem lehet megérinteni. Megcsókolni lehetetlen. Amikor ott ültem mellette a diófa alatt, a szorongás visszahúzódott valahová. Mintha anyám szülőcsatornájában tényleg megfordultam volna, és ez a visszaút egyenesen Eszter kertjébe vezetett. Az a kert most is megvan valahol, ahogy Eszter is. Csak én tűntem el onnan, nem látom többé. A fénykép elhalványodott, a kontúrok és az árnyékok feloldódtak a lassan mindent elémésző ürességben.

Egyedül

Amikor első alkalommal küldték le a fiút vásárolni, megijedt a feladattól, de tudta, nincs ellenvetés. Félt, hogy egyedül kell végigmennie az utcán, amire azt mondták, ne féljen, az ablakukból látni a boltot, és a bolttól, ha felnéz, látja az ablakukat. Félt, hogy elfelejt valamit, amire azt felelték, hogy írja fel egy papírra, mi mindent kell hoznia, más is így csinálja. Leginkább azonban attól félt, hogy hiába ellenkezik, nem engednek, meg kell tennie, amit mondanak.

Lassan írt, kusza volt a kézírása, eszébe jutott az is, hogy a boltban nem tudja majd elolvasni a saját macskakaparását. Miután mindent egymás alá körmölt, újra elismételték anyjával, miket kell hoznia. Odaadták a pénzt, és figyelmeztették, ne felejtse elkérni a blokkot. Nézze át a tételeket, amiért fizetett, már másodikos, tud számolni. Előfordulhat, hogy megpróbálják becsapni.

És akkor mit kell csinálnom?, kérdezte a fiú. Megdöbrent, hogy felnőttek is viselkedhetnek úgy, ahogy a gyerekek, akik az iskolában átverik egymást és röhögnek a másikon.

Akkor szólnod kell, mondta az apja, hogy a pénztáros tévedett.

Egy felnőttnel?, kérdezte a gyerek döbrenten. Arra szoktatták, hogy ne feleseljen, soha ne emelje fel a hangját.

Apja és anyja egymásra néztek.

Ha be akarnak csapni, akkor nem hagyhatod magad.

A fiúnak összerándult a gyomra. Lappangó haragot érzett, el kellett nyomnia.

És honnan tudom, hogy be akarnak csapni?

Onnan, ha valamelyik dologért többet ütnek be a gépbe, mint ami az árun szerepel, mondta az anyja. Vagy, ha a számlán megnézed az egyes tételeket, összeadod az árakat, és nem stimmel a végösszeg. Akkor reklamálnod kell.

De mit mondjak?, kérdezte a fiú. Hogy becsapott?

Mondd azt határozottan, hogy talán tévedni tetszett, tessék átszámolni újra, magyarázta az apja. És ne felejtss kosarat venni a bejáratnál, nehogy azt higgyék, hogy te akarsz lopni.

A fiú megrémült. Hirtelen bilincsből látta magát, ahogy tévedésből elviszik, mint a tévé bűnügyi műsorában a valódi bűnözőket.

De miért kell egyedül vásárolnom? Panaszos volt a hangja. Miért nem mehetünk együtt?

Elég nagy vagy már. Ezt is meg kell tanulni, válaszolt komoran az apja. Nem leszünk mindig melletted.

A fiú nemegyszer hallotta már ezt. Nem értette, miért beszélnek ilyen fiatalon, ilyen gyakran a halálról, mintha ezzel is próbára tennék. Újra és újra át kellett élnie, hogy egyedül lesz, így máris egyedül volt. Legszívesebben kiabált volna, hogy ne tegyék, de azt is tudta, ha felemelné a hangját, azonnal elhallgattatnák.

Úgy érezte, hirtelen összemegy, apja, anyja pedig távolodnak. Tehetetlen volt és kiszolgáltatott, nem akadt senki, akihez segítségért fordulhatott volna velük szemben.

Pénzt kapott, amit meg kellett számolnia, mert pénzt csak úgy vehet át az ember, mondták, ha megszámolja. Összegyűrt egy szatyrot, és a hóna alá csapta. Utálta, hogy a kezében kell vinnie. Még egyszer benyúlt a zsebébe, hogy megbizonyosodjon, nála van-e a cetli, amire kócos betűivel felírta a vásárlandókat, és elindult.

A bolthoz csak egy kereszteződésen kellett áthaladnia, mégis hosszúnak tűnt az út. Végig úgy ment az utcán, és úgy lépett be a boltba, mint akit tekintetük kísér, nem követ-e el valamilyen hibát, pedig ahogy felnézett az erkélyükre a bejáratól, nem látta, hogy utána néznének, mégis olyan benyomása volt, hogy figyelik, sőt, hogy mindenki őt figyeli.

A boltban is igyekezett fegyelmezni viselkedését. Komoly arccal vette elő a cédulát, a másik kezében tartotta a kosarat, hogy lássák, nem lopni jött. Közben eszébe jutott, hogy fogalma sincs, mit hol talál. Sose figyelte meg, amikor anyjával együtt vásároltak.

Sorban próbált haladni a felírt tételek szerint, így fel-alá járkált a boltban. Félt, hogy hiába ölt komoly ábrázatot, hiába felügyeli arca minden rezdülését, hogy egyetlen vonásán se látsszon a félelem és a bizonytalanság, fel fog tűnni, hogy összevissza keresgél. Nehezen szedte össze a lisztet, zsírt, kenyeret, csirkecombot, párizsot, kolbászt, trappista és háromszögsajtot, uborkát, ecetet, hagymát, répát, fehérrepát, petrezselymet, és egy tábla Boci csokit, amiből naponta egy szeletet ehetett. A tojást sehol sem találta. Nem volt mit tennie, megkérdezett egy köpenyes eladót.

Nem veri ki a szemed, öcsi?, mutatott a zöldségek alatt sorakozó, papundekli tojástartó dobozokra.

Megsemmisült a megalázó hangtól, mégis rezzenéstelen arccal vett le egy dobozzal, mint aki észre se veszi, hogy szólt hozzá.

A pénztárnál már meglehetősen feszülten várakozott. Öten álltak előtte, és mögötte is sorakoztak. A kosár nehéz volt, letette a földre. Ha haladt a sor, a lábával tolt rajta, majd felemelte, mert mások a kezükben tartották. Kétoldalt mint-ha fenyegetően hajoltak volna fölé a polcsorok, legszívesebben kirohant volna, de mindig csak egyet léphetett előre, ahogy végzett valaki. Úgy érezte, megfullad, és közben jelét sem adhatja, hogy rosszul van. Mit szólnának? És mi lenne belőle otthon? Bírnia kell, nincs más választása.

Markában szorongatta a pénzt, és közben fejben próbálta összeadni a kosárában lévő élelmiszerek árát, de hiába kereste, nem mindegyiken találta, mennyibe kerül. Látta, hogy a pénztáros az előtte álló vásárlónál egymás után üti be az egyes tételeket, követni se tudta, ahogy kézbe vette, blokkolta és továbbcsúsztat-ta a dolgokat maga mellett a pulton, majd a vevő sietősen pakolta be szatyraiba a megvásárolt holmit.

Volt olyan pénztáros, akit már ismert az üzletből, de most más ült a kasszában. Nagydarab, kontyos asszony, akire nem emlékezett. Nem gondolta, hogy meg kell jegyeznie őket, mert egyszer egyedül kerül szembe velük. Ennek a keze is villámgyorsan pörgött. A pénztárgép is idegesítően kattogott, mintha azt

ugatta volna, siess, mozogj már. Félt, hogy ha odaér, nem tudja majd követni, pontosan üti-e be az egyes tételeket, de megnyugtatta, hogy a végén mindenkinek odaadja a blokkot.

Igyekezett úgy tenni, mint a többiek, de túl sok mindenre kellett figyelnie egyszerre. Amikor sorra került, két kézzel kezdett felpakolni a nála alig valamivel alacsonyabb pultra, csakhogy közben a kasszás már ütötte is be a gépbe a tételeket, és egymás után adta az előzőhöz az árakat.

Mire a legalul lévő lisztet és cukrot is a pultra tette, a pénztáros elkészült a többivel. Amikor ezekkel is végzett, letépte a gépből kikandikáló slejfnit, és elmentmondást nem tűrő hangon bemondta a végösszeget.

A fiú riadtan konstataálta, hogy egyáltalán nem tudta követni az összeadást, hiszen közben pakolnia kellett. Mintha ezernyi tű szurkálta volna az arcát és a testét, kétségbeesetten hátrapillantott, de sor állt mögötte, nem volt ideje této-vázni. A gondolatnyi késlekedés is feltűnt a nagydarab asszonynak, rosszalló tekintettel nézte őt, amint zsebéből előhalászta a pénzt, és fizetett. Alig valami maradt belőle, ami megrémítette. Mi lett volna, ha többre kerül, mint amennyi nála van?

A pénztártól ellépve, az egymásba rakott kosarak mellett próbálta azonosítani a blokkon a tételeket, de azon csak az árak szerepeltek. Ahogy összeadta a számokat, a végösszeg stimmel. Ahogy darabra összeadta kosarában, amit vásárolt, majd a számoszlop egyes sorait is megszámolta, úgy is egyezett, de mint-hogy nem mindennek tudta az árát, és legalább tíz tétel szerepelt, sehogy sem tudta, melyik-melyik. Gyanús volt neki, hogy túl sokat fizetett.

Bizonytalanul fordult a kassza felé, de a sor rendületlenül kígyózott, a pénztárgép kattogott és csilingelt, egy rádió is szólt valahol, a vásárlók is zsongtak. Szombat reggel volt, hétvégi nagybevásárlás. Nem tudta, pontosan mit kérdezhetne, vagy mi az, amit mondhatna.

Zúgó fejfel ment hazáig, váltott kézzel cipelte a szatyrot, húzta a vállát. Bár nem volt hideg, sőt tavasziasan lágy meleg terjengett, mégis borzongott.

A szatyrot otthon a konyhában tette le. Lerogyott a háncstetejű, háromlábú székre, amit egyébként nem szeretett, mert könnyen felbillent, inkább az asztal másik két oldalán, a fal mellett, vagy az ablak alatt ült, a padon.

Minden rendben ment?, kérdezte az anyja.

A fiú tanácstalanul megrántotta a vállát.

Volt valami gond? Az asszony elkezdte kipakolni a szatyrot. A fiú ijedten nézett a konyhába épp belépő apjára, de nem volt mit tenni, ő is hallotta a kérdést.

Nem tudom.

Hogyhogy?, kérdezte az apja.

Nincs a blokkon, mi micsoda.

Ilyenkor végig kell menni a tételeken, hogy mi mennyibe kerül, és mit ütött be a gépbe.

És ha a pénztáros nem akarja?

Olyan nincs, mondta határozottan az apja. Ez kötelessége reklamáció esetén.

A fiú nem merte azt mondani, hogy nagyobb és erősebb nála, akárcsak ők, nem tudja rákényszeríteni az akarátát.

De ott áll egy csomó ember.

Nem baj. Vissza kell vinni mindent, és szólni neki, hogy tévedett.

De honnan tudjuk? És ha mi tévedünk?

Ha nincs mindenben rajta az ára, az szabálytalan. Vegye elő az árlistát, és mutassa meg.

A fiú a kigyózó sorra gondolt a pénztárnál. Remegni kezdett a gyomra, de tartotta magát, nem mutatta.

Nem fogja nekem elővenni.

Te voltál ott, ezt neked kell elintézned, szólt rá az apja. Meg kell tanulnod egyedül kiállni az igazadért.

Anyja már rakta is vissza a lisztet, kenyeret, csirkecombot és a többi.

A fiú tudta, hogy nincs választása. Indulatosan ragadta meg a szatyor két fülét, és elindult lefelé. Most már sűrűbben kellett váltogatnia kezét az utcán, lépésről lépésre a bokájához verődött a szatyor. Indulatában megfeszültek az izmai, de nem a kasszásnőre volt dühös, tőle csak tartott, mit fog mondani.

Szemből állt be a sorba, rézsút a pénztár mögött.

Valami gond van?, fordult hátra a pénztárosnő, ahogy kosarukat felemelve, oldalazva értek csak ki a vásárlók a fiú mellett.

Meg kellene nézni a számlát, nyelt nagyot a fiú, és már nyújtotta is a papírszeletet.

Tessék?

Hogy minden tétel rendben van-e, bökte ki.

Azt akarod mondani, hogy becsaptalak?, emelte fel hangját a nő.

Én nem, szaladt ki a fiúból az erő.

Hát akkor?

Mindenki nézte. Egybefolytak a szemrehányó arcok. Nem tudta, mitől fél jobban, az idegenektől, vagy attól, mi lesz, ha dolgavégetlenül érkezik haza. Remegett a félelemtől, de kibökte.

Csak át kéne nézni, hogy mi micsoda.

A pénztáros felháborodottan kapta ki kezéből a slejfnit. A fiú nem bírta felemelni a szatyrot a pultra, egyenként kezdte kipakolni, ami benne volt.

Eszedbe ne jusson, szólt rá a nő. Nem látod, hányan állnak sorba? Inkább tanulj meg számolni.

A fiú felegyenesedett. Némán, összehérsélt szájjal állt, már nem érzett semmit, mint aki megsemmisült.

Tudok számolni, vetette oda dacosan. Nagyon kellett ügyelnie, hogy ne leessen érezni a hangján a kétségbeesést.

Gyere vissza délután, zárás előtt, amikor kevesebben vannak, adta vissza a kasszásnő a cédulát. Látod, hogy most nem érek rá, intett a sor felé.

Kérlelő hangja más volt, mint az imént. A fiú kis győzelemnek érezte ahhoz képest, amit előtte mondott.

Hánykor?, kérdezte.

Hatig vagyunk nyitva, felelt a nő, de már nem nézett rá, a következő vevőnek kezdett blokkolni.

A fiú kifordult a boltból. Egyre elgyötörtebben cipelte a szatyrot, és többször is meg kellett állnia, hogy letegye. Összezavarodott. Hirtelen együttértett az

eladóval, szinte sajnálta őt, azután néhány lépés után, amikor ismét megpihent, átvillant rajta: mintha nem lett volna egészen őszinte a kérése. Túl hirtelen változott szelédre addig agresszív hangja. Mintha csak időt akart volna nyerni és lerázni őt.

Hirtelen harag öntötte el. Tényleg becsapta, és így akart szabadulni tőle? Leverten indult tovább. Pólója háta átizzadt a cipekedéstől. Amikor a lifttel felért, és a rábízott kulccsal kinyitotta az ajtót, már be se ment a konyhába, csak az előszobában tette le a szatyrot.

Na, sikerült?, kérdezte a kulcscsörgésre az előszoba túlsó végén feltűnő apja.

Azt mondta, most nem ér rá, felelte gyorsan. Miközben elismételte a pénztáros szavait, elbizonytalanodott, rossz érzés fogta el.

Apja szemrehányóan nézett rá.

Azt mondta, menjek vissza délután, zárás előtt, tette hozzá a gyerek visszafojtott dühvel. Érezte, hogy nem lesz kielégítő a válasza, és sejtette a következményeit is. Hirtelen nem tudta, kire haragszik jobban.

De hát addig meg kellene főzöm az ebédet, dugta ki fejét a konyhából az anyja.

Apja szigorúan nézett a fiúra. Meg se kellett szólalnia, a gyerek panaszosan felkiáltott.

De miért kell egyedül? Ha ti ott lennétek...

Nem leszünk mindig melletted, vágott közbe hangját felemelve az apja. Meg kell tanulnod egyedül helytállni. Ha hagyod magad, becsapnak, eltaposnak. Ha a pénztáros nem hajlandó intézkedni, mondd meg, hogy az üzletvezetővel akarsz beszélni.

Az ki?

A főnöke.

Ez nem igazság, vált síróra a gyerek hangja.

A világ nem igazságos, fiam. Harcolnunk kell az igazunkért.

A fiú segélykérően nézett apjáról az anyjára, de az nem reagált, csak egyetértően bólogatott.

Fordultában a szatyor a beépített szekrény ajtajának verődött. Az ajtófélfának is nekiütöközött, ahogy nagy lendülettel előre lódította. Az ajtót úgy csapta be maga mögött, hogy döngött, ettől megijedt, aztán vitte a düh. Minden elhomályosult előtte. Azt sem tudta már, honnan hová tart, csak azt, hogy teljesen egyedül van.

Halott költők

Robert Frost erdejében

*ahogy összeszedtem néhány szót
(a rengetegben a törött ágak)
hideg szekercével megvagdosztam
a fehér gyümölcsű vadalmafákat
távolabb pedig a tüskés bozót
és az erdőn túl a tölgyesek
túl nagyok túl vének és túl –
egy két gallyat ha lenyesek
semmi. állnak mozdulatlanul
és a szóban a jelentés az ige
vihar sem hajlítja meg és soha
nem zúg felette a vers erdeje
ha tél van (és mindig tél van)
belemarna a görcsös fatörzsbe
de a balta úgylis visszapattan
a dermedt igeidőben: a fagyban*

Egy szobor metafizikája

*donne arcán a kivésett félmosoly
a lába alatt üres kő az urna
belsejében ott van benne valahol
a kő hiánya és önmagába hullva
a vers metafizika a költői kép
csak egy szobor. a messzeség*

Abu Nuwas sírja

*homokóra domború üvege
a belülről felfénylő ég
vajon ki fordítja majd meg
és mondaná: elég*

*senki. ez a vers is
lepereg mint a sárga homok
a tavernák és a szeretők
kaszidák bolygók és bordalok –*

*és nem marad belőlük csak
a semmi. a sivatag
betemeti és homokká őrli
az embereket és a napokat.*

*Ő pedig nem tesz ellene:
mosolytalanul figyel.
minden kis homokszem
egy-egy örökkévalóság neki*

Marsi költők

*a marsi könyvben ezüst lángocskák az írásjelek
nyelvükben nincsenek időtlen távolságok a szavak
holdjaik odafent a folyékony időben keringenek
a marsi talaj hideg és piros üvegsíkságai alatt
a költők mint a bazaltkőbe belefagyott halott.
lehunyt szemhéjuk mögött ellobbanó hasonlatok*

Somogyi tájakon

Mellékvonal. Nincs vége-hossza.
Egy fülelt állomás a május.
Az úrszelvénybe nyúl a bodza.
Felzúg a gép, hogy végre átjuss
a Desedára hajló hídon.
Ütemre: tócsa, talpfa, víznyom,
s a fák elernyedő karjai.
A Csörgőt messze hallani.
Festői táj. Fű lepte dombok.
Vén már a mozdony, felköhög.
Az ablak izzad, mint a homlok,
a reprodukciók mögött.
Egy mozgó tárlat volna itt:
Ismerd meg Rippl-Rónait!
Szélfúttá fűz, parányi házak.
Éber fotósok lesben állnak.
Kabát lobog, kacsint a blende.
Fényünk már átfutott a képbe.
Hangoskodunk, futunk a csendbe,
s a színek városába érve
az élet oly ragyogva lép be
a háromkocsis végtelenbe,
akár ha mindig béke lenne.

Fűnyíró

A kerten végigtolni, és
berregve szánt a gondolat.
A nyárba nyír a tompa kés,
kidől a fű a lomb alatt.
Hány buktató és fordulat!
Havonta párszor körbemenni.
A kert lenyírva jól mutat.
A fű helyébe nő a semmi.

*Kihalt a tér, az ég eziüst.
Szobádat nem takarja fal.
Holdbéli kráterek s a füst,
a lánctalp bármin áthidal.
Mint kés alatt a könnyű vaj,
a város oltad. Léte ennyi.
Míg jár a tank, és döng a zaj,
a ház helyébe nő a semmi.*

*Kábít a szó. Nem fáj az ostrom.
Precízen, mint a torpedó,
a csonton át, meg némi roston,
agyadba fúr a konteó.
Remélni, hinni volna jó,
a nyájmelegben benne lenni.
Míg szépre nyír a gondozó,
az ész helyébe nő a semmi.*

g.1. rög és rozsdá

*de ki hagyta a félkész tetőn az ácsokat.
odafent, a gerendákat metsző, szálkás,
kissé megdolgozatlan cseréplécek között
alulról süti mozdulatlanságtól görcsbe
feszült hátukat a nap, az ácskapcsok
derékba tört vasán, a sugarak beesési
szögétől függően, az aritmia rendjében
meg-megcsillan a halvány, a tető rézsút
felületén végigcsúszó fény, ami végcéljaként
elér a rögtön száradó vér pergő darabjaitól
megszabadult bőrig, és gyorsan perzselni
kezd a túl régóta előrejelzett kánikulában.
a reccsenés az évekig szárított faanyagé,
a tompa sajgás az ízületeknél túlfeszülő
csontoké, a zsibbadtság a reggel bizonytalan
lenyomata. alulról bontja meg a hát
hámrétegeit a test növekvő súlya,
a szív málló izomzatának ólmos tömbjei,
a harántcsíkolt szövet poros mozgása.
párhuzamos, ritkuló síkok a délelőtt
szívacsos tágasságában.*

g.2. a szög feje

*a bőrükhöz ütköző fotonok retinájukra
festenek, mellkasukban tüdő fuldokol,
markuk és lábfejük közepén fémes sajgás,
az ácsok, egy felettük köröző, ismeretlen
madár szárnyzuhogásának végtelenségét
hallva mégis eltelnek nyugalommal. már
nem gondolnak a három szögre, ami ha
csontot nem is mindig ér, a kéz idegekkel
teli, finoman barázdált borítását könnyedén
átszakítja, még nem gondolnak a csőr a test*

*minden részéhez hozzáférő, a csontgúlát
legkisebb metszetében záró hegyének váratlanul
nagy erejére, csak a fájdalmas, mostantól
közös történetüket befejező pontra gondolnak,
ami egyre szorosabban következik a hirtelen
bizonyossá váló kiszolgáltatottságból.*

g.2.1.

*mert hiába a test alatt keresztben húzódó
lécek különösen nagy tapadási súrlódása,
a szálkák borította, a görcsök száma miatt
talán túlságosan is gyenge minőségű anyag
a lecsúszást gátló, de legalábbis fékező
felülete, a néhol már-már íves egyenesek
a soha fel nem kerülő cserepek rendjét
biztosan nem zavaró, rontott párhuzamosai,
és hiába a szögek merev tartása, az akarat,
a szándék hiánya, a test, mert teljesen kimerült,
a gravitációs erőnek engedelmeskedve mégis
el-elmozdul a tető széle, a ház elkészült,
dísztelen homlokzata felé, miközben sebeit
épp saját súlya miatt újra és újra továbbvágja
és tágítja a szög rideg vása, a meg-meginduló,
a felszakadó heg méretéhez képest még
mindig felfoghatatlanul élénk vérzés,
hogy a napfénytől bántóan világos, meglepő
módon kezeletlenül felrakott gerendákat,
ha nem is egyenletes, de a száradásnak
köszönhetően mégis egyöntetű, meleg
barnára fesse. céltalan, mégis eltökélt
készülődés a lassan beköszöntő délutánban.*

Az Úr nem más mint fekete éjszaka – csak akkor érezni, ha sötét van

*Mivel az ige olyan, mint a kínai tinta, a korom a kéményben, mint a szemei
annak a valószerűtlenül gyönyörű indiai kisfiúnak, akit örökbefogadtak a szomszédék.
És az ige Nála van és Ó az ige, kölcsönösen befestik egymást.
Az igének nem szabad látszania, csak akkor működik, ha sötét van.
Sötétség, mint egy barlang mélyén, amelyben senki nem fedezi fel
a valódi első emberek titokzatos rajzait
nem találja okos szerszámaikat, melyek okosabbak, mint másféle emberek eszközei
utolsó vacsorájuk maradékait egy ismeretlen ragadozó koponyájából készült edényben
nem világítja át apró görbülő gerinceiket és rajtuk a szívmentő csontkalitkáikat.*

*Feketeség, mint a legmélyebb óceáni medencében, a mélyóceáni hegyek tövében húzódo
árokban
amelyhez nem férünk hozzá, amelyben a hegységeknél és szikláknál is idősebb,
foszforeszkáló élőlények lebegnek
a tenger érintetlen fenekén sétáló, ismeretlen anyagú és szövetű lények
üvegkalmárok és átlátszó amőbák és világító kukacok
szem nélküli vadak, olyan érzékszervekben bízók
amelyekről nekünk fogalmunk sincs
rágószervekben, tüskéiben, ragadós csápokban, széttárt, tűhegyekkel teli szájban
végtagokban és olyan szervekben, amelyeket
el sem tudunk képzelni. Hiszen még a gombáknak sincs saját katedrájuk.*

Olga Stehlíková (1977) cseh költő, kiadói szerkesztő, irodalomkritikus. Jaroslava Oválská álnéven is publikál. Az újságíróiskola (Vyšší odborná škola publicistiky) elvégzése után a prágai Károly Egyetem Bölcsészkarán tanult tovább, a cseh, valamint az általános nyelvészet és fonetika szakon. Kritikusként több irodalmi lapnak és internetes portálnak dolgozik, szerzőként összművészeti kísérleti projekteken vesz részt, továbbá irodalmi műsorokat készít a Cseh Rádió és a ČT ART tévéadó részére. Első kötetével – amely *Týdny* (Hetek) címmel jelent meg 2014-ben – rögtön elnyerte az egyik legjelentősebb cseh irodalmi díjat, a Magnesia Literát. Gyerekeknek is ír. Tavaly immár a nyolcadik olyan könyv látott napvilágot, amelynek Stehlíková a szerzője, illetve társszerzője. (*A ford.*)

Mondd: mikortól meddig szerettél engem?

*Araszolt vagy folyt az az idő,
mint a friss méz,
láttad-e benne méhtestek darabkáit?
Mit énekeltek akkor a feketerigók – nekünk énekeltek?
Golyóstollal lerajzoltam a csuklóra
az egészset,
még érzem azokat a vékony kék vonásokat a finom bőrön
– de más csuklóján.
Gyors volt. Gyors idők jártak akkoriban.
Tessék?
Most nem értettelek jól: ingben? Ringben?
De akkoriban minden idegrándulást értettem,
minden bordát, mely belégzéskor
elhúzódott a többitől,
mint minden fiú az erdei iskolában.*

Egyszer majd miattunk állnak sorba

*a sorban az új lények fegyelmezetten beszélnek majd nyugodt hangokon
ismeretlen nyelveken.*

Főként te.

A sorban állás élménye bónusz, de mindenki szívesen ráfizet.

Az én nevű kiállított tárgy behajlított térddel

fog ácsorogni, felváltva terheli a lábát.

*Egy új család jár arra, új rendszerű
elektronikus megjegyzéseket fűz hozzá.*

Megmutatom, hol volt valaha a hajunk.

Kesztyűt húzol.

Megnézed a fogaimat.

*Ezekkel rágtunk, mondom az ujjaiddal teli szájjal
de közületek már rég nem fogja érteni senki.*

*Mi ez a hang? – kérdi az új kislány
új nyelven.*

Talán az emésztés, *válaszolsz idegesen.* Akkoriban emésztették a táplálékot.
a csoportok közötti szünetekben mohón pislogok,
kiegyenlítve a farkasszem-nézés hosszas szakaszait.

Ezeknek igyekszem a jobb oldalamat mutatni:
Rálátok az „Erőművész” kiállítási tárgyra
Épp a szeretetet mutatod be rajta.
Az emberek között különféle kötődések jöttek létre,
áll a kiállítási panelen.
Az erőművész válla viszket.

A „Sejtsalád” vitrin Petri-csészét és mikroszkópot tartalmaz.
A kiállítás végén az interaktív étkezdében
úgy fogtok enni, mint mi. „Gyermek” névtáblát viselő kis emberek szolgálnak fel.
Nem lesz olcsó, de van nálad az új pénznemből.
A földszinten ki lehet próbálni az emberi rituálékat:
ezt választod: temetés, feleséged, öt órai tea.
Magyarázod a házi kedvenceket.

Lábam nagyujjával észrevétlenül áttolom a címkémet
a „Vénasszony” kiállítási tárgyhoz. Akkor végre felismersz.

Azt írod, bánatos vagy

mert ott fúj a szél és drága a kenyér
írod, hogy sok idődbe telik az írás
és a levelek mindig soká jönnek
hogy még 34 nap, azt nem lehet kibírni
leírod a sötét szobát
kopott kordhuzatú karosszékkal
és az alatta lévő arab kisboltot:
este a kínai levesbe beleborítasz egy konzervet
látom a tenyered élet, amint végigvándorol a papíron,
sorról sorra
az az ösztöndíj rövidebb is lehetett volna
a lengyel lány itt hagyott egy cukkinit, rizst
a samponját és fél Nutellát
a toll most fél centiméteren megakad, a tollhegy fél másodpercig habozik
egy kihagyott sor
zavartan kanyarítod az aláírásodat – a neved másképp dől
mintha gyorsan odafirkantottad volna, de nem így volt
látlak, hogy téped ki a papírt a jegyzettömbből

*a hollandi biztosan otthagya a vándor
papagáj-, sárkányvirágot vagy könnyezőpálmát
látom, ahogy végighúztad a körmődet az összehajtott papír élén
ahogy a nyelvod megnyalta a bélyeget
az elnökük van rajta
ahogy a boríték fölött ettél valamit és a címet
másutt és más tollal írtad
látlak, ahogy elviszed a borítékot
nikotinfoltos ujjaiddal
melyekkel megszorítod a tarkómat
a kalap alatt zsíros a hajad
a kabát szélei súlyosan lebegnek
szélben haladsz a folyó mentén
mert nem tudod, itt milyen hosszúak
a villamosmegállók közötti távolságok
az utcakövön ingyen nyílik idegen újság
mint egy legyező
valóban fúj a szél nálatok
küldenék neked cibetmacskát*

ROBERT SVOBODA és IFJ. SVOBODA RÓBERT fordításai

KUBIZMUS ÉS TARKAHARKÁLY

Nemes Nagy Ágnes: Négy kocka

1

*Az első ablak-kocka park.
Egy kerti út, lombtalan ágak között,
egy kerti út, oldalt tiszafa tömbje
apró téli gyümölcscsel pettyesen,
századvégi üvegfestmény-pirossal,
s volnának itt még,
volnának itt még részletek, – minek?
Ami jegyzi a kocka-képet
az a kerti út, az a madárnyak-út,
amint nem szóval, csak kézmozdulattal
jelölhetően hátrahajlik,
s el-nem-gondolható madár-fejét
a homályos kerti sűrűbe nyújtja.*

2

A második ablak-kocka párás.

3

*A harmadik ablak-kocka beton.
Úgy értem: egy garáztető
(melyet a párkány félbe vág s alatta
nem láthatóan, rájukszabott
ponyvaruhában a szerkesztett állatok,
a lakkozott, a csiszolt, a krómozott
felületek villámain behúzva,
és hengereikben üregesen
a néma, négy ütem
téli garázsok alvadt hűvösével)
és kint a forró, téli napsütések,
s a tarkaharkály trópusi
színeinek éghajlat-tévedése,
amint át vág a hőmező fölött
és elfordítja a látóhatárt,
mint egy volánt, pörögve,
déli napot villámló délkörökre.*

A negyedik ablak-kocka ég,
kifeszített ég, ráncatlanul.
A földi légkör ritka némasága,
amint nem írja, sűrű tábla,
fogyhatatlan felhőbeszédeit,
egy-két vonal csak, jel-törmelekek,
megkísérelt értelmezések,
foszlány, képző, ígéret.

„A legnagyobbak művében is sokszor világosan kimutatható az a két-három legfontosabb téma, ami egész életüket végigkísérte” – írja Nemes Nagy Ágnes egy Rónay Györgyöt köszöntő írásában.¹ Nemes Nagy Ágnes esetében az egyik ilyen vezértéma a *nézés* és ezzel szoros összefüggésben a *képek*. Hogy mit, miért és hogyan nézünk vagy nézzünk, az költőként is, esszéíróként is, magánemberként is szüntelenül foglalkoztatta. Álljon itt három jellegzetes példa a sok közül.

A *költői kép* című nagy ívű tanulmányában Dsida Jenő *A sötétség verse* című költeményét idézi: „...Mondd, kissé mártottál-e már / hófehér cukrot barna lébe, / egy feketekávé pohár / keserű, nyirkos éjjelébe? / S figyelted-e: a sűrű lé / mily biztosan, mily sunyi-resten / szivárog, kúszik fölfel / a kristálytisza kockatestben? / Így szívódik az éjszaka / beléd is, fölfelé eredve...” – majd elemzését ezzel a megjegyzéssel kezdi: „Ezt a kávéba mártott cukrot, ezt megnézte Dsida Jenő.”² Igen, *megnézte*. Ahogyan Nemes Nagy Ágnes használja ezt a szót, hallatlan súlyt kap: az alapos szemügyre vétellel vagy még inkább a tárgy letapogatásával lesz azonos, a jelenség specifikumainak *pontos* észlelésével, számbavételével. Így kell nézni – és persze aztán megfelelő szavak és szerkesztésbeli fortélyok szükségeltetnek, hogy létrejöjjön az a hiper-szenzuális, *ráismertető* költői kép, ami Nemes Nagy Ágnes saját költészetének is fundamentuma.

A Dsida-vers kapcsán beszél a látás és láttatás egy másik fontos mozzanatáról: ez a kép kiemelése, *kivágása* a környezetéből, észrevételeink óriási és érdektelen csoportjából. „Milyen jó kivágás!”, mondta egyszer nekem; egyik egyetemi órája után jöttünk a francia tanszékről a bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületének folyosóján.³ Fölkaptam a fejem, s néztem, mit néz. Az ablak kivágta látványt nézte. Arról a pontról, ahol épp voltunk, a Belvárosi plébániatemplom egyik gótikus részletét lehetett látni. Figyelt, észrevettem. És megmutatta nekem is a valóban remek képet. Nézni tanított.

A harmadik példa egy Jézusról szóló jegyzete. „Hogy mit gondolok Jézus alakjáról, arra egy legendával szeretnék mindenekelőtt felelni. Apokrif, de eléggé ismert. Jézus és tanítványai egy mezei ösvényen járnak. Egyszerre csak egy kutya teteme fekszik előttük az ösvényen keresztbe, már oszladozó állapotban. A tanítványok sietve és viszolyogva lépnek át a kutya tetemén, Jézus megáll előtte, nézi, aztán utánaszól a tanítványoknak: Nézzétek csak, milyen szép a foga” – írja a költőnő, majd így folytatja:

„Milyen szép a foga. Nekem ez fontos mondat és nagyon jellemző. Meglátni a legviszolyogtatóbban, amely persze nemcsak a kutya tetem, hanem az élet nyomorúsága, esendősége, félelme, a halál, a sors – meglátni mindabban, ami szép, valami részletet találni, ami szembeszegül a visszataszító látvánnyal, a félelemmel, azt én kivételesnek tar-

¹ Nemes Nagy Ágnes: Rónay György hatvanéves. In: NNÁ: *Az élők mértana. Prózai írások*, Osiris, Bp. 2004, I. 598.

² Nemes Nagy Ágnes: *A költői kép*. In: NNÁ: *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I.*, Magvető, Bp., 1989, 231.

³ 1977 tavaszán; Nemes Nagy Ágnes ekkor műfordító szemináriumot tartott az ELTE bölcsészkarán, a francia tanszéken.

tom és általánosnak is. [...] Nemcsak esztétikainak tartom Jézus megjegyzését, de hogy, erkölcsinek, filozófiaiának, morális bátorságnak, vitalitásnak. Az oszló kutyatetem és a szép fog – ez a két pólus, ami közt az ember egzisztál: esendőség, törekénység, halál – életkedv, életöröm. Jézus az én szememben az esendőség hőroza.”⁴

S ehhez kapcsolódik a költőnőnek még egy nyilatkozata: „...mindenféle tárgyat szeretek, de a jelentéktelen tárgyak egyre fontosabbá válnak nekem. A morzsalékok, egy faág, egy pléhkanál, egy kavics, és a fent említett nejlonszatyor. Valahogy épp ezért tetszenek nekem, mert morzsalékok, mert rész-mivoltukat nagyon erősen érzékelem, és talán az ellentétnél fogva különösen nagyra látom azt a jelentést, ami belőlük szól.”⁵

*

A *Négy kocka*: négy ablak-kocka; pontosabban: négy ablakszem, ablak-négyzet által kihasított *négy kép*, négy képkivágás. Ül a költő a jól fűtött téli szobában (mondjuk Szigligeten), és kinéz az ablakon. De nem úgy, mint más halandó – ő külön-külön tekint ki az ablakszemeken, és – láss csudát! – négy különféle képet lát, mintha nem is egy ablakhoz tartoznának az ablak-kockák. Pedig egy ablak ez, másként nem lenne indokolt ablak-kockákról beszélni.

De vajon lehetséges-e olyan ablak, amelynek négy részén át ennyire különböző képeket látni? Meglehetősen valószínűtlen. Ám ha az 1. és a 4. a két felső ablakszem (parkrészet; ég), a 2. és a 3. a két alsó (párás üveg; garázstető), talán mégis lehetséges. Különösen, ha a négy képet nem egy szemléleti ponthoz kötjük; ha feltételezzük, hogy a szemlélő *nézőszöveget vált* nézelődése közben. Miért is ne tehetné? A *De nézni* című vers programszerűen is megfogalmazza a többnézőpontúságot: „És nézni fentről, letről, mindenféle szögekben...”; vagy ugyanebben a versben, korábban: „nézni, tudod, mint egy formabontó asztalt / egyszerre látni lapját és profilját”. A lapját és profilját egyszerre mutató asztalban a kubisták munkamódszerére ismerünk. A *Négy kocka*, úgy tűnik, az irodalmi kubizmus egy lehetőségével kísérletezik – erre utalhat a cím *kocka* szava is –, amikor a tájat fölbontja négy, más-más perspektívát érvényesítő képre.

A kubisták – Braque vagy Picasso – formabontása, többféle perspektíva szimultán alkalmazása kétféle hatást kelt a befogadóban: egyrészt a világ szétesettségének, tördelttségének élményét közvetíti, másrészt – épp ellenkezőleg – a komplexebb látásnak a lehetőségét kínálja fel. A kétféle hatás végül is egy: a tárgyak megszokott látványa a több-szempon-tú ránézésben valóban szétesik – hogy egy (a művészi szándék szerint) teljesebb leképezésben jelenjék meg. Vagyis a lapját és profilját egyszerre mutató asztal közelebb áll a valóságos asztalhoz, mint az egy nézőpontból ábrázolt, „realista” asztal: ez a kubista formabontás lényege és értelme, s nem a néző megbotránkoztatása. Bár a megbotránkoztatás vagy legalábbis meghökkentés sem mellékes: az avantgárd provokálja az elkényelmesedett művészet-befogadót, ki akarja zökken-teni megszokott látásmódjából, konvencionális világából. Lehet másként nézni és gondolkozni, nézz máshogy, gondolkodj máshogyan, mint szoktál – ha az avantgárdnak pedagógiai hajlandóságai lennének, így fogalmazna.

Nemes Nagy Ágnes versében is bőséggel akadnak meghökkentő mozzanatok. Például a párás ablak-kocka belefotografálása a versbe, ráadásul hangsúlyosan, külön számmal ellátott részként. Képkeret, amelyben nincs kép. „A második ablak-kocka párás.” Punktum, ennyi. Kép, amelyen nem látszik semmi. A képiségnek ez a null-foka a bemérési pontja a vers többi képének; ez a kép nélküli kép a *látni* és *nem látni*, a *van* és *nincs* közötti vers-

⁴ A hagyatékban fennmaradt kéziratot Ferencz Győző adta közre a *Vigilia* 1993/1. számában. Kötetben: NNÁ: *Az élők mértana*, I. 699.

⁵ Nemes Nagy Ágnes: *Írószobám*. In: NNÁ: *Az élők mértana*, II. 352.

beli kalandozás voltaképpen kiindulópontja. A párás üvegen nem látni át, pedig mögötte nyilván van valami.

Nem látni az 1. rész madárnyak-útjához tartozó madár-fejet sem, pedig a megfogalmazás módja egyértelművé teszi, hogy az ott van: „madár-fejét / a homályos kerti sűrűbe nyújtja”. De nemcsak nem látni, hanem még elképzelni sem lehet: ez a madár-fej „el-nem-gondolható”.

Míg a tekintet és a képzelet megakad a párás üvegen és a kerti bozóton, meglepő könynyedséggel hatol át a garázs betontetején: a garázsban „nem láthatóan” sorakozó gépkocsikat láttatja a vers.

A negyedik ablak-kockában az ég ugyan kiválóan látható, ám azáltal, hogy felhőtlen, hogy a „földi légkör ritka némasága” állt be, és „nem írja... fogyhatatlan felhőbeszédeit”, mintegy a lényegétől van megfosztva. Mint ahogy a fej nélküli madárnyak-út is csak ígéret, nem vezet sehova: ahova vezet, annak lennie kell, de még sincs. Az égen, a máskor sűrűn teleírt táblán pedig „egy-két vonal csak, jel-törmelékek, ...foszlány...ígéret”.

Az ablakkivágások mindegyikében *paradox kép* mutatkozik. Egyedül a harmadik ablak-kockából látható tarkaharkály látványa valódi látvány – igaz, ez a kép sem nélkülözi a paradox vonásokat. Létező, de nem gyakori tapasztalat a téli *forró* napsütés, s mint ilyen: határeset valószínűtlen és valószínű között. Valószínűtlen valóság a tarka madár, „amint átvág a hómező fölött” – „trópusi színei”-t egyenesen „éghajlat-tévedés”-nek minősíti a látványt szemlélő lírai alany. A vers képei közül ez az egyetlen, amely mozgókép. A látvány olyan váratlan és csodálatos, a fehér hómező és a trópusi tarkaság kontrasztja oly erős, a mozdulatlanságban a mozgás oly intenzív, hogy mintegy „elfordítja a látóhatárt”. Úgy érthetjük, hogy a leginkább hiányaival jellemezhető világban megjelenő villanásnyi szépség, a mozdulatlanságot és életteleniséget megtörő, lendületes vitalitás a szemlélőt fordítja ki eddigi mentális állapotából, szemlélődésének egykedvű nyugalmaiból. Bizony, az a hómező fölött átrepülő madár egy cseppnyi boldogság, a nyár ígérete.

Egyik tanítványom egy Nemes Nagy-órám után ezt mondta: elfogadja, hogy nagy költészet ez, de hideg, és ezért nem tudja igazán szeretni. Térey János még élesebben fogalmaz: „Nemes Nagy költészete hideglelés és steril költészet”.⁶

Nemes Nagy Ágnes valóban gyakran elrejtí – s erre a versre ez különösen igaz – a maga érzelmi reakcióit. A frusztráltságnak is, a vágyakozásnak is, az ámulatnak is az olvasóban kell megteremtődnie, kitermelődnie a vers (sokszori) elolvasása során. Nemes Nagy Ágnes csak a képeket rögzíti, *impassibilité*; azt, hogy érzelmek egyáltalán fölmerülne, még a tárgyilagos, csevegő hanggal is leplezi: „s volnának itt még, / volnának itt még részletek, – minek?”; „A harmadik ablak-kocka beton. / Úgy értem: egy garázstető”. A módszert és a tónust lehet szeretni vagy nem szeretni, de nem lehet (vagy nem szabad) nem észrevenni a tarkaharkály leírásában azt a szeretetlenséget és személyes érintettséget, amiről a bevezetőben idézett esszéekben beszél a költő.

A tarkaharkály egyébként „rímfelelő”: a színesség révén az 1. rész „apró téli gyümölcscsél pettyes” tiszafájára, madár milyontában pedig a kertbeli madárnyak-útra is viszszaulató kép. Az örökzöld tiszafa, amely a téli, lombtalan fák között magabiztos tömbszerűséggel áll „századvégi üvegfestmény-piros” terméseivel, maga is ajándék. Életteleniséget sugall, karácsonyos derűt, s a kulturális utalás révén szecessziós kifinomultságot, intimítást, otthonosságot. Talán csak a mozgás hiányzik ahhoz, hogy maradéktalanul örömteli legyen ez a kép – s ezt a dinamikus elemet hozza majd a 3. részben megjelenő tarkaharkály.

⁶ „Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak. Nyugtalanságát fegyvelmező nagyszony, aki elfojt, mondatokat és gesztusokat takarít meg. [...] Nemes Nagy költészete hideglelés és steril költészet.” Térey János: A nagyasszony. Nemes Nagy Ágnesről. *Jelenkor*, 2012/3

A madárnyak-út: ívessége – ezt a keret szögletessége ki is emeli – különös és titkos, sőt van benne valami félelmes is. Hattyú- vagy libanyak, mely furcsán, túlságosan hátrahajlik. A *szótlanság*, *némaság* képzelet kapcsolódik hozzá („nem szóval, csak kézmozdulattal / jelölhetően hátrahajlik”), mint a titkos, kimondhatatlan dolgokhoz, s mint majd a 4. rész ég-képéhez. Az út a „homályos kerti sűrűbe” vezet – ez a mesei erdő rémségeket rejtő világa lehet, a veszélyek, tudatalatti félelmek territóriuma, ezért „el-nem-gondolható”. Az Antonioni *Nagyítás* című filmjének parkjában lévő csalitos is eszünkbe juthat, annál is inkább, mert a *van/nincs*, *látható/nem látható*, *feltárható/kideríthetetlen* problematikája révén érintkezik a *Négy kocka* és a film világa. (Nemes Nagy Ágnes a mozgóképet is szerette, nem csak az állóképet, s ha felkérték, szívesen és kitűnően írt filméről,⁷ a *Nagyítás*ról azonban – tudtommal – sajnos nem.) Nos, az a szabadon repülő harkály ennek a furcsa útnak, ennek a fejetlen majdnem-madárnak is ellenpontja, megnyugtatóan természetes ellenpárja.

*

Az 1. rész összetett érzelmi tartalmú látványa után váratlan és lehangoló, hogy a második ablak-kocka átláthatatlan, és még kísérlet sem történik arra, hogy a pára mögé lessünk. A rövid, egyszólatos rész olyan, mint egy elutasítás. Még erősebb a negativitás a 3. rész első mondatában, ez a mondat szinte megüt: „A harmadik ablak-kocka beton.” Befalazott, bebetonozott ablakszem ez, ezt jelenti a mondat. Mindnyájan láttunk ilyen megszüntetett, vakká tett ablakot, rettenetes látvány. De csak egy villanásnyi ideig érvényes ez a kép, a második sor pontosító gesztusa visszavonja, félreértésnek minősíti a mondat voltaképeni jelentését; a befalazottság lehetősége csak derengő rosszérzéseként marad meg az olvasóban. Ám a módosított kép sem szebb vagy vonzóbb. A beton garázstető csúf és sivár, még ha minősítve nincs is. A költő itt a puszta megnevezés nyelvi kopárságával jellemez.

Ha a párás üvegen nem látni át, miért láthatók a nem látható autók? Amelyek ráadásul kétszeres fedésben vannak (betontető és ponyvaruha). Igaz, maguk a járművek nem jelennek meg látványként: alakjukról, márkájukról, színükről nem szerzünk tudomást. De „a lakkozott, a csiszolt, a krómzott / felületek” belevillannak a szembe, hogy aztán a költő egy bűvész mozdulatával el is tüntesse ezt a fényt: „...felületek villámaikat behúzóva” – de csak azért, hogy még beljebb hatoljon, az autók hengereibe nézzen be, s konstataálja a némaságot, mozdulatlanságot, funkciótlanságot: „és hengereikben üregesen / a néma, négy ütem / téli garázsok alvadt hűvösével”.

Sem rousseau-ista ellenérzést, sem avantgárd lelkesedést nem érzünk az autó-leírásban. A „rájuk szabott / ponyvaruhában a szerkesztett állatok” megfogalmazásban van ugyan egy csipetnyi groteszk íz, de ez elfogadó, szeretetteli ironia. Mintha azt mondaná: *ez van*, ilyen a modern világ, állatok helyett autók állnak az istállóban, azokat dédelgeti-öltözteti a gazdájuk, nem jószágot. A szemlélő nem minősít, nem sírja vissza a téli üresség Petőfi-féle premodern világát, amelyben mégis van (volt) valami hasonlíthatatlan bensőségesség:

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.
(A puszta, télen)

⁷ Lásd a *Film* című fejezetet, in: NNA: *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék II.*, Magvető, Bp., 1992, 280–328.

És nem idézi föl Nemes Nagy Ágnes a maga pusztaság-verseiben föltűnő lovakat sem:

*Tanyaház. Nincsen ablaka.
Homokkal foltos, szürke gyep
lapján magányos kövület.*

*Gémeskút. Gémjén nincs kolonc.
A kávára bukott az orra.*

[...]

*S mint a felrémlő gondolat,
tűnve, kísértve,
nyárfák között, buckák alatt,
egy lassú lovas ér a rétre.*

*Sovány, fél-mura ló a ló.
Nem is nyereg alá való.
Zötykölve himbál lassu útján,
sárga-sörényes, néma hullám.*

[...]

*Ki patkolt téged, mura-ló?
Micsoda városi kovács
igazgatta egy nyári nap
friss vastól füstölgő patád?
Az őszmellű, az óriás,
a nagy, fehérhúsú kovács
vastag autógumi-darabbal
támasztotta csukló bokád –
meleg válla az oldaladnál,
szinte emelt a nagy, csupasz váll,
és te vékonyad falán át
érezted súlyos fujtatását.
(A lovas)*

Azzal, hogy a *Négy kockában* „szerkesztett állatok”-nak nevezi az autókat, épp csak utal a fenti versek lakhatóbb, elveszett világára, nem idézi meg azt. De az utalás elég erős ahhoz, hogy elérthessük – s ekkor, ezáltal válik nyomasztóvá a ponyva alatt szunnyadó gépkocsik némasága, mozdulatlansága. A „néma, négy ütem” a közvetlen jelentésen túl a négy évszaktól idézheti fel, pontosabban azt, hogy a négy évszak váltakozása megállt, a világ télbe dermedt. (Beúszhat a tudatunkba Juhász Gyula *Tápai lagzi* című verse: „De télen, télen a világ megáll...”) Talán nem önkényes értelmezés, ha a „téli garázsok alvadt hűvösé”-t a politikai-történelmi korszakra, a hatvanas-hetvenes évekre is vonatkoztatjuk.⁸ Ezek a szép és duplán védett autók minden bizonnyal a pártállami elit státusszimbólumai, s hogy ők – az elit tagjai – az urak, az még a betontető rejtettségében is egyértelmű. A szemlélő számára nincs rejtély – a beton átlátható.

⁸ A vers pontos keletkezési időpontját nem ismerjük; az *Egy pályaudvar átalakítása* (1969–1979) című ciklusban található.

Az egész táj, mind a négy részlete hangtalan és ember nélküli. Dermesztő világ – anélkül, hogy drámaian tűrhetetlen lenne (szemben a költőnő negyvenes és ötvenes évekbeli verseinek világával, amelyben a félelem és szorongás a leggyakoribb közérzet). A *Négy kocka* lírai alanya magányos – de ebben a magányban sincs semmi drámai. Lassú, nyugodt, egykedvű szemlélődését azonban valami megzavarja. Azt a tarkaharkályt nem lehet fásult, bölcs rezignációval nézni. Az a tarkaharkály mit sem törődik a mostoha viszonyokkal, éghajlattal, tollazatának célszerűtlenségével. *Van*, teszi a dolgát. Egy pöttynyi szuverenitás repül el – mit repül! átvág! – a hómező fölött. És, tudjuk, „elfordítja a látóhatárt, / mint egy volánt, pörögve, / déli napot villámló délkörökre”. A szemlélőnek immár más-ként kell néznie a világot.

És akkor felnéz az égre – vagyis átnéz azon az ablak-kockán, amelyen át az égbolt látszik. Talán jelet vár, égi megerősítést. Gyönyörű a ráncatlan ég, de nincs üzenet, nincs hírhozó – angelos – sem, mint annyi más Nemes Nagy-versben: „egy-két vonal csak, jeltörmelékek, / megkísérelt értelmezések, / foszlány”. De nem a töredékesség, némaság, üresség, nem a kudarc regisztrálása zárja a verset, hanem két, a jövő felé nyitó szó: „kép-ző, ígélet”.

Talán ez a következménye, ha igazán megnézünk egy tarkaharkályt.

MI IS TEHÁT AZ ÉLET

Még egyszer Pascal Quignard-ról

1.

Temetői sétáim során, a sírok között bóklászva, a feliratokat nézegetve mindig hitetlenkedve betűzgettem azokat a márványra vésett üzeneteket, amelyeken szép kort megélt, a maguk idejében ismert, ma már tökéletesen elfelejtett emberek „vallottak” egykori életükről. Egy név, egy évszám és valami adat: kitüntetések, címek, rangok, sikerek (csak a sikerek!). Az egyikén lajtsromba vették őket, a dicső múltat, egyfajta torz büszkeség-fallá alakult át a sírkő, a másikon valami jelvény vagy szobrocška is emlékeztette a látogatót, hogy mi volt a halott foglalkozása, miben ért el valami „kiemelkedőt”. A pusztulással szemben persze minden felirat örület: a „Feltamadunk” éppúgy, mint a „Nem felejtünk”. De talán nem is örület, inkább csak bolondság azt gondolni, hogy az élő és halandó ember, aki nincs tovább, azonos volt azzal (azzal volt azonos), amit életében „elért”, és hogy ezt a semmiséget érdemes kőbe vésní, leírni, odabiggyeszteni a szétmálló test fölé. A halál pontszerűségére mégis, értelmetlenül is, egy sikertörténettel választolnak ezek a híresek, árva sírkövükön slágvortokban felelevenítik (életben maradt szeretteik által felelevenítetik), újra elregélik, csak nagyszerűségeire koncentrálnak, az „életüket”, pozíciókkal, érdemrendekkel tépázott néhány évtizedüket.

„Vallomástevő állat, íme ez lett a nyugati emberből” – sóhajt föl *A szexualitás történetében* Michel Foucault, és való igaz, hogy gyönyörűségünket leljük ezekben az önmagunkról szőtt legendákban. A nagy utazások, a kitűnő munkahelyek, a felmutatható eredményekkel teli életív, boldogulásaink: csupa „nagy” történet a mi regényszerű vagy filmszerű életünk, amelynek mi vagyunk a hősei és általában a bárdjai is. Elmeséljük magunknak és másoknak, meg- és bevalljuk, kiemelkedő pontokra, fordulatokra építve leírjuk vagy inkább – a „biográfia” értelmében – „le- vagy megrajzoljuk” napjainkat, és persze álmainkat, gondolatainkat, leghőbb vágyainkat, betegségeinket, házasságunkat, szüleinket, gyerekeinket, unokáinkat, karrierünket. Az iskoláinkban is ezt sajátítjuk el a művészetek, a tudományok, az országok, nemzetek kapcsán: a történetiség, a történelmi perspektíva elsőrangú fontosságát és evidenciáját. Közösségként vagy egyénként mi már valahogy mindig előre- vagy hátrafelé élünk, történetekre emlékezünk, történeteket szövíünk, életpályát vázolunk fel, tervezgetünk, szégyenkezünk és büszkélkedünk. Csoda-e, hogy sokan még halálukban is igyekeznek dicséretre méltónak tűnni, még sírköveiken is „küzdének az elismerésért”?

Meg van írva: „Ne aggódjatok életetek miatt, nézzétek az ég madarait: nem vetnek, nem aratnak, csűrbe sem gyűjtenek – mennyei Atyátok táplálja őket. Nem többet értek ti náluk?” (Mt 6, 26) Mi pedig, az ige hallgatói, mást sem teszünk, csak aggódunk magunkért, életterveket, élettörténeteket alkotunk, megdicsőülünk, meghunyászkodunk és pozíciókat szerzünk, amiket egy betegség, egy trauma és végül a halál szinte egy sóhajtásnyi idő alatt tesz semmivé. Ki őrzi a felejthetetlen jelent, aminek nincs története? És nem e külső történet alatti, szinte mozdulatlan, „lírai” élet-e a mi igazi életünk? „Látja Isten, hogy állok a napon”: nem ez-e az ember, a mindenkori ember egyetlen valódi „története”? És persze az, amit Pilinszky máshol úgy mond: „Kimondhatatlan jól van, ami van.

Minden tetőről látni a napot.” Mint Nietzsche írja korszerűtlen elmélkedéseiben a történelem, a történetírás bódulata kapcsán: „Aki nem képes minden múltat feledve a pillanat küszöbére telepedni, aki nem tud egy ponton – mint a győzelem istennője – szédülés és félelem nélkül megállni, az sosem fogja megtudni, mi a boldogság, s ami még rosszabb, sosem fog olyasmit cselekedni, ami másokat tesz boldoggá.”

2.

Vannak művek, amelyek nem hagynak nyugodni, amelyek írásra készítetnek, megértetnek velem valamit magamból. Segítenek megtudni azt, amit tudok, emlékeztetnek arra a tudásra, amit hajlamos vagyok mindig újra elfelejteni; valósággal kitépnek a narratíva, a biográfia álmos ösztönéből. *La vie n'est pas une biographie* (a továbbiakban: LVNB, egyetlen kiadása van: Galilée, Párizs, 2019), az életrajz más, mint az élet, az életrajz nem ad képet az életről, hirdeti Pascal Quignard pár éve kiadott könyvének már a címe is, írásának motója pedig lehetne akár T. S. Eliot versrészlete is: „By this and this only, we have existed / Which is not to be found in our obituaries.” Prózafordításban: „Egyedül azért és amiatt éltünk, amit nem fognak megemlíteni a sírunk fölött elhangzó halotti beszédekben.”

3.

Szó sincs arról, hogy Quignard csupán a művek, a művészet „biográfiai” megközelítése ellen emelné fel a szavát. Egyáltalán nem történeti, esztétikai, irodalmi, művészettörténeti kérdések mozgatják, nem érdekli Heidegger, Schubert, József Attila, Leonardo életének és műveinek viszonya; noha folyton-folyvást zenészeket, filozófusokat, írókat idéz és értelmez. Az önmagunkról szőtt narratívákat járja körül, a cél- és értelemkovácsolást, az (utólagos) értelemalkotás emberi, túlságosan is emberi gyakorlatát. Az az ember, mondja Quignard, aki mindenáron „saját történetet” próbál kiolvasni élete folyásából, a társadalmi szerveződés darabjaként tekint önmagára, és egy idő után már csak ennek a hivatalos énjének él, annak, amit önmagából másoknak mutat fel. Már életében egy emlékkép csupán, amit halála után másokra akar hagyni. „Egyetlen élete van: az a szerep, amit kívülről megtanult. Ennek megfelelően kijár neki egy életrajz” (LVNB, 122.).

Csak hogy valójában, mondja Quignard, nem egy, hanem legalább két életünk van: az egyik a diszkontinuitás, a csönd, az éjszaka, a vágy, a másik a kontinuitás, a beszéd, a nappal, az értelem égisze alatt zajlik. „Az előbbi élet elmesélhetetlen és tökéletesen megjósolhatatlan: nincs benne semmi lineáris, semmi fatális, nincs kronológiája és nincs jelképes értelme.” Bár e kétfajta élet jórészt inkompatibilis egymással, és egymással még csak nem is „szolidárisak”, végtelenül egymásra utaltak. *Il faut qu'il y ait un rêve pour qu'il y ait une rencontre*: amit úgy is fordíthatunk, hogy minden találkozás egy álomból ered, de úgy is, hogy ami nappali életünkben megesik velünk, annak éjszakai életünk a fedezete (LVNB, 117.).

Nem csoda, hogy a *La vie n'est pas une biographie* mindenekelőtt álomkönyv, az álom könyve, az álmé, ami nem illeszkedik, ami nem illik oda. Mi is tehát az álom? Pontosabban mi *nem* az álom, hiszen Quignard is ebből indul ki. Nos, az álom, mondja Quignard, negatív értelemben az, amiben egyetlen grammmnyi „récit”, vagyis (felfejthető értelemmel bíró) elbeszélés sincsen, egyben pedig az, ami teljes mértékben híján van a bűntudatnak (LVNB, 23.). Az álmot jelentő francia *rêver* szó eredetileg a bóklászással, tévelygéssel, kalandozással volt kapcsolatban: „a középkori franciában a *rêve* azt az adót jelentette, amit az adott régió határain belépő kószálónak, a kóbor lovagnak, a bohémnek, a házalónak, a

szerzetesnek, a trubadúrnak meg kellett fizetnie, hogy bebocsátást nyerjen” (LVNB, 43.). Az álom „extravaganciája” – ami a latin *vagari* és a *vagus* szavakból származik, a hullám ide-oda mozgásának képe rejlik tehát benne, de összességében annyit tesz: ami nagymértékben szokatlan, ami nagymértékben eltér a normalistól –, eksztatikus mozgása éppen abban érhető tetten, hogy az álmodó kibújik az ellenőrzés alól, viszont teljes bizalommal hagyatkozik rá a sötétségre. Quignard ezen a ponton Keresztes Szent János „sötét éjszakáját” idézi meg: „Hunyd le a szemed! Érezd át, ami belül zajlik! Senki nem férhet hozzá az éjszakához a fényességre támaszkodva. Senkinek nem tudod átadni magad, ha csak magadban okoskodsz. Az elmélkedéstől az elragadtatásig vezető úton a léleknek maga mögött kell hagynia a nyelvet és az érzékeket: teljes egészében ki kell vetköznie külső életéből és csöndbe kell öltöznie” (LVNB, 43.).

Az álom az elengedés gyakorlata (nemcsak önmagunk, hanem egyben a külvilág és az idő elengedéséé), egyúttal pedig az engedelmesség és nem utolsósorban a gyöngeség is: az álom az „elgyöngülésre vonatkozó képességünk, amit az álom görög istene, *Hüpnosz* tár fel előttünk napról napra” (LVNB, 69.). „Létünk éjjeli oldala az álom hatalmas cunamija, ami elárasztja a nappalt, mozdulatlaná merevíti és nyugalomba helyezi a testet, elzibasztja a tevékenységeket, magával ragadja a lelkeket. A tudatlannak és az álomba merülésnek ez a dagálya a Nap ritmusához igazodik azon a bolygón, amely e fényes csillag körül kering. Álmunkban egy olyan időben élünk, amelyben az idő maga még sem született, ott vagyunk, ezen a másik helyen, ahol nem ítékezünk, nem hozunk döntést, nem gondolkodunk és nem gondoljuk meg magunkat” (LVNB, 87.). „Mit álmodtam? Hol volt az a másik világ? Ki álmodik?” (LVNB, 39.) Nem tudhatjuk, az azonban bizonyos, hogy *ez is* élet, *ez is* a mi életünk, az ember *ott is* él, az álom másik világában.

Ahogy kétségbeesésünk öntudatlanul és akaratlanul mintegy testet ölt patakzó könnyeinkben, melyek kicsordulnak a szemünkből, úgy beszélhetünk Quignard szerint *Hüpnosz* „könnyeiről”, melyek hírt adnak bennünk, különös stigmák, e „másvilágról”: ilyen „könnyecsepp” nappali életünkben a zene, a szerelem, az írás, az olvasás, a vágy, a szexualitás, az eksztázis, a kontempláció. Rilket idézi itt Quignard, a *Nyolcadik duinói elegia* „Nyitottját”, amit a mi önmagából kifordult, tárgy-, cél- és történetelvű látásunk már nem képes észlelni, és persze többek között Eurüdikét, aki az ősi mítosz – és nem utolsósorban megint csak Rilke e mítosznak szentelt ismert verse (*Orpheusz, Eurüdiké, Hermész*) – szerint ilyen mélységes „hipnózisban” indul vissza, fölfelé, a fény felé, aminek létezéséről már meg is feledkezett. Így térünk vissza mi is a mi fenti, nappali „életünkbe minden hajnalon, mondja Quignard, ugyanezzel a bolyongással, ugyanezzel az értetlenséggel, feledéssel, zavartsággal, bizonytalansággal, szinte eltévedünk a fényben, félig-meddig összefolynak a vonalak, felismerhetetlenek a formák, odaveszik a dolgok és az egyének önazonossága, testünk pedig mintha még nem döntötte volna el, hogy hová akar tartozni, hogy nem akar-e ott maradni, az időtlenségben és világtalanságban” (LVNB, 134).

„Amint el- és beismertük éjszakáink létezésének súlyát, lehetetlenné válik történetet tulajdonítani az emberi életeknek” (LVNB, 103.). Döntés kérdése, hogy átadjuk-e magunkat ennek „az egy kicsit kevésbé lineáris, egy kicsit kalandosabb, egy kicsit megmagyarázhatatlanabb, egy kicsit vadabb, egy kicsit valóságosabb életnek”, mely élet nemcsak *inénarrable*, vagyis elmesélhetetlen, hanem egyúttal *imprévisible*, vagyis kiszámíthatatlan (céltalan) is (LVNB, 145.). Álmodni mindenesetre előbb álmodtunk, mint hogy világra jöttünk volna: fogantatásunktól megszületésünkig ez a szótlan félhomály, *ez* az álomszerű élet volt az életünk, még ha a rejtélyt, amiben éltünk, amivel egyek voltunk, ami mi magunk voltunk, felnőttként világossággá, elmesélhető történetté próbáljuk is alakítani (LVNB, 54. és 80.).

Talán Krisztus alakjára is így és innen nyílik igazán rálátás – szemben a szentéletrajzok sokszor kifejezetten intézményes, lineáris és didaktikus történeteivel –: Krisztus hiá-

tusokkal és ellentmondásokkal teli élete, ahogy az evangéliumokból ismerjük, nem történetyszerű és nem értelmes, hanem eksztatikus, álomszerű, szerelemszerű élet, és éppen onnan hat ránk és onnan ismerjük leginkább az általa hirdetett másvilágot: e másik életünkben. Krisztus felejthetetlen alakja – akiben a vereséget nehéz megkülönböztetni a győzelemtől, és akinek dicsőséggel felérő kudarcával semmiképpen nem lehet „sikertörténetként” büszkélkedni – nem a történelem folyamán utólag konstruált történetekből (melyek inkább elfedik), hanem álmainkból merül fel: Hüpnoszhoz hasonlóan önfeledt szerelmünk és szeretetünk zavarbaejtő óre, az irtózat, nem racionális jelenlét és dekoncentrált figyelem, az elengedés, a feltétlen ráhagyatkozás és az abszolút kiszámíthatatlanság minden értelmes és célelvű történetből kiszakító istene.

4.

„Milyen különös konstrukciók az életrajzok! Valóságos mesék. Tarthatatlan, deszinkronizált, hihetetlen legendák, melyek megfosztanak bennünket a látásunktól” (LVNB, 150.). Hiszen az élet soha nem az, aminek a biográfia szeretné látni, „az élet *soha* nem egy (felfejtethető értelemmel bíró) elbeszélés.” (LVNB, 31.). Ahogy Héраклеitosz nyomán mondja Quignard: „Aki elfelejti, hová vezet az út, szüntelenül megérkezik” (LVNB, 181.).

Jean Racine 1699-ben halt meg Párizsban, halálának pontos helyére ma is tábla emlékeztet a rue Viscontin. Testét a Port Royalba helyezték el, de amikor egy évtizeddel később XIV. Lajos leromboltatta az épületet, földi maradványait, melyeket őrizetlenül hagytak a hóban, az udvaron, kutyák marcangolták szét. Nem ugyanez történik-e meg képletesen, kérdezi Quignard, minden nagy íróval? Kutyaként rontanak rá a biográfusok az életükre, értelmet sajtolnak ki és életpályát olvasnak ki belőle utólagosan, ami ellen már nincs kinek védekeznie. Van-e különbség a biográfia és a nekrofágia között? „Csak a nekrofágok hozzák létre az értelmet, ami éppoly valóságos és dokumentumokkal alátámasztott, mint amennyire hamis. Olyan irányt kap általuk az életünk, ami alapjaiban idegen tőle. Hiszen mindig csak a másik halálát észleljük. Az emberi élet jelentése soha nem belső jelentés, az emberi élet ugyanis nem jelentéssel teli élet. Az emberi élet maga elé képzelettel, megálmodja magát. Szüntelenül elszenvedi magát, éheznek, szükségét szenved, vágyakozik és csalódik, vágyik magára és megcsalja magát” (LVNB, 105.). Történetekbe rendezhető ugyan, de ténylegesen és valóságosan nincsen története. Csakúgy, mint „a Történelem, amely a valóságban nem létezik. Állíthatjuk-e, hogy a valóságot beszéljük el azáltal, hogy a múltról mesélünk? Biztosan nem. Mert a kérdésre, hogy miként történetek valójában a dolgok, egyedül azt válaszolhatjuk, hogy a dolgok biztosan nem egy lineárisan felépített történet keretén belül történtek meg” (LVNB, 106.).

5.

Quignard könyve – egyházi értelemben – istentelen könyv, ahogy ezt már a bevezető oldalakon világosan el is mondja, ahol arról beszél, miért jelent óriási nehézséget az emberek számára hitetlennek lenni, vagyis „teljes mértékben üresen hagyni az Atya, az Isten helyét”. A célelvűség, az értelmes élettörténet, a nagy elbeszélés felfüggesztése – mint azt már Roland Barthes, Michel Foucault vagy Jacques Derrida is világosan látta – lényegénél fogva istentelen projekt. Ebből a szempontból a *La vie n'est pas une biographie* semmi radikálisan újat nem mond. Quignard mégsem tekinthető csupán a kortárs francia filozófiai iskola boldog őséneke, és nem csak azért nem, mert egész életműve lényegénél fogva irodalmi-művészeti, nem pedig filozófiai-tudományos jellegű. A célelvűség, a narrativitás,

a fikció ilyen elszánt, kérlelhetetlen és láttató erejű, felkavaró, ugyanakkor hiteles, mert mindenestül racionális, érveken alapuló és meggyőző tagadása páráját ritkítja a mégoly gazdag francia intellektuális kulturális közegben is. Semmi homály, semmi mellébeszélés, semmi művészet, ugyanakkor semmi rábeszélés, semmi unszolás, semmi destrukció. Nem tagad körmönfontan, hanem felhevít, felszólít és lázba hoz; élni (és meghalni) tanít. Quignard könyve talán nem más, mint egy mindenkiben ott lakozó kérdés hiteles és felkavaró művészi erejű feltevése. Van-e út előttünk vagy mögöttünk? Van-e cél? Attól, hogy mindig újra elmeséljük magunknak és másoknak, valóban történet-e az életünk?

Nem tudom, a céltalanság kivívása önmagában lehet-e cél, érdemes-e célként kitűzni magunk elé. Talán azt kellene megtanulnunk, hogyan lehet egyszerre istenesnek és istentelennek lennünk; élni és átélni gyönyörű és fájdalmas történeteinket, amelyeknek főhősei és alakítói, és egyben persze elszenvetői is vagyunk, közben pedig bele-belefeledkezni, belebámulni, mindenféle célképzet és értelemkeresés nélkül abba, ami mindezeket megelőzően és mindezeket felülmúlóan mi magunk vagyunk, és persze ami tagadhatatlanul van és felejthetetlenül körülvesz bennünket (a halál és a szeretet). A gondolkodás, az okoskodás, az értelemalkotás helyett az észlelést, az előérzetet, a szimatolást, a belebámulást helyezi előtérbe, a szépen felfelé ívelő életkép- és életpályamodell helyett pedig az alászállást, az esést, az alábukást mondja Quignard az élet alapmozgásának, a születést és a folytonos újjászületést, és ilyenként látja és látatja többek között Odüsszeusz történetét is. „Nem arra van szükségünk ebben a mi világunkban, hogy szépek és okosak legyünk. Elegendő, ha felvértezzük magunkat azzal a bizalommal, amellyel a madarak nyugodtan belevetik magukat az égbolt ürességébe. Születésnek azt a hatalmas erejű alámerülést nevezzük, amellyel egy test aláhull egy fényes csillag által beragyogott világba.” Majd hozzátézi: „Hasonlóképpen a műalkotás sem párbeszéd: nem a jelentésadás akarata hozza létre. A műalkotás élő forma, amely a saját csöndjében növekedik” (LVNB, 32.).

Felismerhetetlenné válni, leszakadni arról a hivatalos, társadalmi énről, amit másoknak alkotunk és mutatunk fel saját magunkról, élni észrevehetetlenül, történetelenül, minden reggel szinte mindent újra, előlről kezdve, szeretetben, szerelemben, a halál árnyékában, a halál tudatában, „míg a halál el nem választ”. A kilépést, a köddé válást, az *anakhórésziszt*, vagyis a visszavonulást és persze az elmúlást is meg kell tanulni. Mint a madarász, aki Quignard emléke szerint arra tanította őt, hogy „ne legyen ott”, hogy ne fürkészsze és ne lássa a gyöngybaglyot, az ölyvet, a keselyűt, ha meg akar barátkozni velük. „Az volt a lényeg, hogy ne legyek ott, mert csak így érhetem el, hogy a ragadozó madár, azzal, hogy a számára veszélyt jelentő tekintetem köddé válik, alászálljon, és csendben és hatalmasan megpihenjen a kezemen, olyan evidensen, ahogyan a gyümölcs csüng a faágon. És valóban: amikor nem voltam ott, odarepült hozzám a madár” (LVNB, 15.). Nem csoda, hogy a nemlétnek, a felismerhetetlenségnek ezt a tapasztalatát Quignard Pszükhé történetével állítja párhuzamba, aki Apuleius antik meséje szerint amint megpillantja, megérti, felismeri, azonnal elveszti szerelmét: „Madárként repül ki hirtelen Amor a karjai közül, és elillan az ablakon át” (LVNB, 15.).

6.

Nem biztos, hogy jó kontextusban idézem, mégis ideírom, mert Szent Pálnak ezek a szavai ötlenek eszembe mindig újra, amióta Quignard könyvét olvasom, vagyis amióta írásba kezdtem: „Azt mondom tehát testvérek: az idő rövid. Ezért, akinek felesége van, éljen úgy, mintha nem volna; aki sír, mintha nem sírna; aki örvend, mintha nem örvendene; aki vásárol, mintha meg sem tartaná; s aki érintkezik ezzel a világgal, mintha nem érintkeznék vele, mert elmúlik a jelen világ” (1Kor 7,17). Nem erről a titokról beszél-e ismert töre-

dékében Hérakleitosz is, akit Quignard görögül idéz és kommentál, Hérakleitosz, aki XLIX. töredékében azt írja: „Ugyanazokba a folyam(at)okba, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk (*eimen te kai ouk eimen*)”? Alámerülünk ebben a világban, belépünk a világba, de egy különös „kilépés” lakozik magában a „belépésben”, ami lehetetlenné teszi, hogy maradéktalanul jelen legyünk; „szörnyűséges »nem vagyunk« kerül napfényre annak mélyén, akik vagyunk” (LVNB, 18.). De tud-e lenni, él-e, a szó legnemesebb értelmében az, aki nem tud erről a nemlétről, végső soron a halálról? Hiszen az álomszerű élet, mint Quignard megint csak Hérakleitoszt idézve mondja (XXVI. töredék), halállal telített élet: „Amikor ébren vagyunk, *megérintjük* álmainkat, amikor alszunk, visszatérnek halottaink, körülvesznek és felkavarnak, így *érintenek* meg bennünket. Sőt, maga a halál az, aki ilyenkor *megérinti* az életet az álom mélyén” (LVNB, 39.).

7.

Legújabb regénye, a 2022-ben a Gallimard-nál kiadott *L'amour la mer* egyenes folytatása, mintegy mellékterméke annak a felismerésnek, amely mellett a *La vie n'est pas une biographie* is hitet tesz: „A férfi és a nő, aki célt tulajdonít szerelmének, nem szeret. Aki előír magának vagy másoknak bármiféle keretet, nem szeret. Aki otthonra, házra, gyerekekre, aranyra és jutalomra áhítozik, nem szeret. Aki az elismerést hajhássza, a társadalmi felemelkedést, a lovat, az autót, a megbecsülést: nem szeret. Aki a viadal győztese szeretne lenni, aki a vallásos intenzitásban, a tisztaságban, az ételek finomságában keresi az örömét, aki abban éli ki magát, hogy rendet tart otthonában és a kertet rendezzi, nem szeret. Aki egy olyan társasághoz szeretne tartozni, amelynek nem tagja, még akkor is, ha legjobb szándék vezeti – fellelni az anyát a férfiban, az anyai nagyapát az asszonyban –, nem szeret. Aki a kultúrát, a virtuozitást, a bátorságot, a tapasztalatot, a büszkeséget, a tudást fürkészi, nem szeret. Nincs Isten és nincs Én: az ölelésben mindketten halottak.”

VANNAK IDŐK, MIKOR MENNI KELL

Sz. Koncz István beszélgetése

Kérdezgetem a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatóit, vajon ismerik-e intézményük történetét? Hallottak-e az alapító atyákról? Hümmögés a válasz. De nemcsak a diákok bizonytalanok, hanem a kar egyik, korábbi dékánja is az. Fordítok hát a kérdésemen: tudják-e, ki volt a budapesti közgazdász rektora, amikor a pécsi, kihelyezett tagozat létesült? Csönd. Utóbb a tagozat önálló karrá nőtt, mondom, és valamivel később az illetőt a Pécsi Tudományegyetem díszdoktorává emelték, erősködöm. Végre egy lány óvatosan kimond egy nevet. A legendás professzor, Berend T. Iván nevét. Majdnem megölelem érte.

Berend T. (Tibor) Iván 1930. december 11-én született Budapesten. Családját a soá súlyosan érintette, 1944-ben maga is a dachau koncentrációs táborba került. Végül amerikai csapatok szabadították fel. Középiskolába a pesti Izraelita Hitközség Gimnáziumába járt, egyetemi tanulmányait 1949 és 1953 között a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Akadémiai karrierjének állomásai: a közgazdaságtudományok doktora (1957), a történettudományok kandidátusa (1958), majd doktora (1962), az MTA levelező (1973), majd rendes tagja (1979). 1985-től öt esztendőn át a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. Az egyetemi karrier minden lépcsőfokát végigjárta, a tanársegédi státusztól (1953) az egyetemi tanári kinevezésig (1964). Meghatározó szerepet játszott az adminisztratív vezetésben is, volt tanszékvezető, dékán, illetve 1973 és '79 között rektor.

Részen egyetemi kollégáival, részben szakmai és munkabizottságok tagjaként részt vett az 1968-as mechanizmusreform előkészítésében. Az 1970-es és '80-as években többször volt vendégprofesszor az USA-ban. Utóbb bekapcsolódott a rendszerváltás előkészítésébe, 1988-ban vezetésével dolgozta ki a szakértő csoport többek között a privatizáció programját. Berend T. Iván az akadémia elnökeként 1988–1989-ben az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt. Irányításával a KB az 1956-os események feltárására történezmunkabizottságot alakított. A bizottság szakított az ellenforradalmi minősítéssel, és egy nagy példányszámú publikációban először mondta ki, hogy a tömegmozgalom népfelkelés volt.

Most majd megtudjuk, hogy pontosan milyen események hatására, a közvélemény számára némileg váratlanul, 1990-ben lemondott újabb akadémiaelnöki jelöléséről, hazai tisztségeiről, és elfogadta a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) meghívását. Kivándorolt az USA-ba, a UCLA történelemprofesszora lett, 1993-tól 2005-ig az Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatója is volt. Huszonöt évig, 2015-ös nyugdíjba vonulásáig tanított a UCLA-n. 2015-ben az Amerikai Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. Pályája során előadó volt német, amerikai, brit, japán, izraeli, olasz, spanyol, kínai, indiai, svéd, finn, dán, osztrák és kanadai egyetemeken, köztük a Berkeley-n, Oxfordban, Washington D. C.-ben és New Yorkban is. Történezmunkakongresszusok nyitóüléseinek előadója volt Montrealban 1995-ben, és Oslóban 2000-ben. Ugyancsak előadást tartott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának genfi találkozóján 2000-ben. Kétszer volt a davosi Világgazdasági Fórum vendégelőadója, de előadásokat tartott a Belga Királyi Tudományos Akadémián és az Osztrák Tudományos Akadémián is.

Nagyszámú nemzetközi szerepvállalása közül találmokra emelek ki kettőt: 1986-tól 1994-ig a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság alelnöki tisztét töltötte be, valamint 1995 és 2000 között a Nemzetközi Történettudományi Bizottság (International Committee of Historical Sciences) elnöke volt. Számtalan egyetem tiszteletbeli professzora, és tiszteletbeli tagja jó néhány akadémiának. 1980-ban a Royal Historical Society, 1988-ban a Brit, 1989-ben az Osztrák Tudományos Akadémia is felvette tagjai sorába. Ezenkívül az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagja.

Kutatási területei: a XIX–XX. századi Európa társadalom- és gazdaságtörténete, különös tekintettel Közép- és Kelet-Európára; a fejlődésben elmaradt európai térségek gazdasági modernizációja; Közép- és Kelet-Európa komplex története a XIX–XX. században; Közép- és Kelet-Európa gazdasági problémái a II. világháború után, a régió gazdasági, társadalmi és politikai folyamatai, rendszerváltás utáni átalakulása. Máig aktív közíró, publikál például az *Élet és Irodalomban* és a *Népszavában* is.

A professor több ízben volt az USA külügyminisztériumának alkalmi tanácsadója (1996-ban, 1998-ban és 2004-ben is), elnöke volt a magyar kormányfő tanácsadó testületének (1989–90), tagja a magyarországi privatizációt és piacosítást elősegítő nemzetközi Kék Szalag Bizottságnak (1989–93). Kossuth-díjas (1961), Akadémiai Díjas (1965, 1966), Állami Díjas (1985).

Első házasságából született lányai Berend Zsuzsa szociológus, a UCLA munkatársa és Berend Nóra történész, a Cambridge-i Egyetem tanára.

A professzor, ahogy mondja, nem vállalkozik arra, hogy átrepülje az óceánt, és hát én sem tervezek már ilyesmit. Távinterjúban egyezünk meg egymással, amelynek heteiben egy nagyon nyitott, befogadó, nyílt szellemű ember képe bontakozik ki előttem. Először arra kér, küldjem el kérdéseimet, de szinte azonnal elfogadja, hogy illet magára valamit is adó riportert nem tesz. Türelmesen felelget tehát, és azzal az alig leplezett örömmel, hogy egy Pécssett szerkesztett lapnak nyilatkozhat.

– Pécshez a legjobb emlékeim fűződnek. A hetvenes években, amikor a Közgazdasági Egyetem rektora voltam, kihelyezett tagozatot létesítettünk a városban. Később, mikor a tagozat önálló karrá vált, Magyarországon ez az intézmény tisztelt meg díszdoktori címmel. Előre akarom azonban bocsátani, hogy elkerülhetetlenül felmerülnek majd kérdések, melyekkel Budapesten megjelent emlékirataimban (*Történelem, ahogyan megéltem*, 1997), majd ugyancsak Budapesten megjelent két esszékötetemben (*Élj érdekes időkben!*, 2020; és *Óperenciás tengeren innen és túl*, 2022) már foglalkoztam. Olvasóimtól tehát, akik esetleg az említett köteteket ismerik, elnézést kérek, ha válaszaim egyes elemei ismétlésnek hatnak.

– Arra kérem, professzor úr, beszéljen a fölmenőiről! Tudomásom szerint édesapja születésekor festékküzletet vezetett.

– Apám szegény, falusi családban, félárván nőtt fel, asztalosnak taníttatták, de önerőből tovább képezte magát, és tanító lett. Igazi ambíciója azonban az írás volt. Csatlakozott Kassák Lajos köréhez. Írt novellákat és színdarabokat, úgyszólván egy életen át. Ebből mindössze egyetlen novelláskötete jelent meg. Születésem előtt valóban kis festékküzletet nyitottak, ahol anyámmal együtt reggeltől estig dolgoztak. Visszanézve *Az ember tragédiája* falanszter-jelenetére emlékeztem, ahol Michelangelo, ugye, széklábat farag, ahogy apám a szakmai lapot, a *Festéket* szerkesztette és írta.

Édesanyám ugyancsak szegény családba érkezett. Szülei ház mesterek voltak, ő gépíró lett. Családunk az Akácfa utca 36-ban lakott. Születésem után nyolc évig kilencen éltünk a háromszobás lakásban. Az egyik szobát albérlő használta. Szüleim mellett velünk lakott anyai nagymamám és két felnőtt fia, valamint nálam négy évvel idősebb bátyám. Szegény világ volt, de meleg családi környezet. Bátyám apám fia volt, beszélgetős és vitapartner. Én inkább anyám fia voltam, mivel a mindig nagy követelményeket

támasztó apámnak életem első tizenkét-tizenhárom évében nem igazán tudtam eleget tenni. Anyám követelmények nélkül bízott bennem, és a legodaadóbb szeretettel vett körül. Ha visszagondolok erre, úgy látom, hogy a két nagyon is különböző kapcsolat egyaránt segített az életben és emberi formálódásomban. Jól kiegészítették egymást. Apám hajtott, anyám pedig önbizalmat adott ahhoz, hogy apám elvárásainak végül is megfeleljek.

Édesapám a legszerencsétlenebb generációhoz tartozott. Már elég idős volt ahhoz, hogy az I. világháborúban az olasz frontra kerüljön, s még elég fiatal ahhoz, hogy 1938-tól úgyszólván állandóan munkaszolgátra hívják be, majd elgyalogoljon a mauthauseni koncentrációs táborba. A háború, a német megszállás, majd a nyilas uralom bibliaira emlékeztető sorscsapás volt családunkra. Apám falusi famíliáját, édesanyját, öt testvérét, számtalan unokatestvérét, unokahúgát és unokaöccsét, a család harminkét tagját a deportálások során megölték. Erre a sorsra jutott egyik anyai nagybátyám is, míg a másikkal sikerült elmenekülnie az országból. Anyám bujkálva túlélte a háborút. Egyetlen, különleges tehetségű bátyámat 1944-ben, tizenhét éves korában ölték meg. Én még tizennégy sem voltam, amikor gyerekkori jóbarátom, aki egyenruhás, pártszolgálatos nyilas lett, átadott a németeknek. A Wehrmachtban dolgozó kényszermunkás lettem, majd megjárta a veszprémi és komáromi börtönöket. Utóbbiban töltöttem be tizennegyedik életéveimet, hogy ezt követően a dachau náci koncentrációs táborban kössék ki.

– *A kisgyerekkorból épp csak fölcseperedett legény mit látott a haláltábor borzalmaiból?*

– Mindig úgy éreztem, hogy gyermekkorom 1944. október 31-én, aznap, amikor a németeknek átadtak, véget ért. Felőtté váltam. Talán nem is tudtam volna másként végigcsinálni, amin átmentem. A rettenetes éhezést, a tömeges halált, amit különböző fertőző megbetegedések, a vérhas és tifusz siettettek. Utóbbi én is hamar megkaptam. Már a komáromi börtön szalma-fekhelyén tetves és rühes lettem. Rettenetes magas lázam volt, átmenetileg nem hallottam és láttam, de hajnali öt órakor az Alpokalján, a rémes téli hidegben már kint kellett állnunk létszámellenőrzésen. Két fogolytársam fogott két oldalról, vitt ki és tartott. Orvost természetesen nem láttam. Reggelenként kihordtuk a hullákat a barakkból, és mint a fát, egy sort hosszában, egyet keresztben, felhalmoztuk őket az épület előtt. Ráadásul az érkezés után, amikor fertőtlenítettek az egyhetes, zártvagonos utazást követően, valaki ellopta a cipőmet, amit ruhákkal együtt a fal mellé kellett tenünk. Egész télen mezítláb voltam.

Dachau hihetetlen emberi kavalkád volt. Német politikai foglyok, egyesek már az 1930-as évek óta (őket, közöttük bécsi, kommunista fogoly barakkparancsnokomat a tábor utolsó napjaiban agyonlőtték), bűnözők és homoszexuálisok, orosz, ukrán, francia, jugoszláv és más hadifoglyok, cigányok, lengyel zsidók... Barakkunkban még egy olasz és egy norvég is volt. Én a komáromi Csillagerőd börtönből, a Margit körútról evakuált magyar politikai foglyokkal érkeztem. Először egy fiatal kommunista dorogi bányással osztottunk meg egy priccset, majd egy kapuvári kommunista tanítóval, később francia hadifoglyokkal és lengyelekkel. Akkor már hárman kuporogtunk egy-egy facipccsen. Megdöbbenő elembertelenedés tanúja voltam, ugyanakkor szívet melengető szolidaritás vett körül. Április végén ismét bevagoníroztak, és felvittek az Alpokba, az Isar folyó által félkörben bezárt köves síkfüldre. Az SS-őrség géppuskával körülvett bennünket. Utólag tudtam meg egy amerikai őrnagy könyv formában kiadott akkori jelentéséből, hogy a foglyok likvidálására készültek. Természetesen semmit sem tudtunk a hadihelyzetről, de az örök igen. Isteni szerencsénkre kereket oldottak, s nem kaszaboltak le minket. Mikor felismertem, hogy az őrség eltűnt, ötödmagammal, csupa magyar fiúval azonnal bemene-kültem az erdőbe. Több napig vándoroltunk. Nappal lefeküdtünk, éjszaka mentünk. Parasztházakba bekopogva egy-egy darab kenyeret és tejet kértünk. Végre egy faluban a parasztoknál dolgozó jugoszláv hadifoglyok felkaroltak bennünket, civil ruhadarabokkal cseréltük fel a rabruhát. Egy pajtában bújtattak el. Másnap reggel az egyik jugoszláv

fogoly felrázott. *Nézz ki!* – mondta. A pajta előtt amerikai katona állt, mellette kis láda kézigránát. Felszabadultam! 1945. május 1-jét írtunk.

Egy amerikaiak által, volt német kaszárnyákban berendezett táborba kerültem. Mindössze harminckét kilót nyomtam, de gondozásba vettek, és négy hónap alatt teljesen helyreálltam. Táborunk gyönyörű alpesi tó partján állt, ott kezdtem életemben először úszni; ma is minden reggel hét órakor az uszodában indítom a napot. A táborban a legkülönbözőbb nyugati országok kis irodái működtek, lehetőséget adtak a bevándorlásra. Amerikába, Svédországba és máshova. Augusztus utolsó hetében azonban néhány hasonló korú magyar fiúval nekivágtunk, és egyhetes, kalandos utazás után, augusztus 31-én csöngettem Akácfa utcai lakásunk ajtaján.

Utólag visszatekintve, s mindig is úgy éreztem, hogy ez a – mondjuk úgy – kaland pozitív hatással volt az életemre. Azt a megfogalmazatlan érzést és tudatot adta, hogy meg tudok birkózni a bajokkal és nehézségekkel, hogy mindent, ha kell, végig tudok járni. Érdekes módon optimistává tett, és ez máig kíséri életemet.

– *Találkozt-e utóbb a gyerekkori jóbaráttal, aki feladta?*

– Többé nem találkozhattunk. Toth Miki, így hívták a fiút, csak a mi házunkból ötöd-magammal adott át a németeknek. Egyedül én jöttem haza. De semmit sem tudok arról, hogy garázdálkodása során a nyilas uralom hónapjaiban mi mindent követhetett el. A kezéhez sok vér tapadhatott. A háború után kiszökött Németországba, és azóta nem tudok róla.

– *Hogy változott meg a közeg, ahonnan elhurcolták, és ahova visszatért?*

– Látszólag semmi sem változott, hiszen ugyanabba házba és lakásba érkeztem vissza, ahol szüleim és nagymamám várt. Ugyanabba az iskolába mentem vissza, különbözetivel pótolva az elvesztett negyedik gimnáziumi osztályt.

Valójában minden megváltozott. Már csak négyen laktunk a lakásban. Gyermekkori barátaim eltűntek. Tanulni sem volt kedvem. Az ország is más lett. Hazaérkezésem után a kormány ezerötszáz pengő kártalanítást fizetett, ami békeidőben nagy pénz volt. Havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccel, ugye, ahogy a népszerű kuplé mondta. Akkoriban azonban a világtörténelem máig legsúlyosabb inflációját éltük. 1946 nyarára egy amerikai dollárt négymillió-hatszáz ezer quadrillió pengőért lehetett venni. A kártalanítás összegéből tehát beültem egy cukrászdába, és ettem egy szelet tortát. Ekkor határoztam el, hogy soha többé nem fogadok el jóvátételt, s ezt akkor is betartottam, amikor a német kormány később jelentősebb összeget folyósított volna.

Bár eleinte ímmel-ámmal folytattam középiskolai tanulmányaimat, két kiváló tanárom, Szabolcsi Miklós magyar- és Pach Zsigmond Pál történelemórái hamarosan magukkal ragadtak. Belevetettem magam az olvasásba, a francia, német, magyar és orosz irodalom kiemelkedő munkáit olvastam. Néhány könyvet, mint Thomas Mann *A varázshegyét* túl korán is. Talán a megélt események miatt, különleges tanárom hatása nyomán lebilincselte a történelem.

– *Hatodikos gimnazistaként pedig elindult az országos tanulmányi versenyen, amelynek anyaga a nyolcadikos tananyag volt, és harmadik helyen végzett.*

– A tankerületi főigazgató be is hívatott, és nekem, a tizenhat éves fiúnak azt tanácsolta, hogy legyek történész.

A világ forrt körülöttem. Apám a háború után hatalmas lelkesedéssel bízott egy új, jó világban. Nagy energiával dolgozott, és az ország gyökeres megújulásában hitt. Ez engem is megkapott. Tizenhat éves koromban beléptem a Kommunista Pártba. Apám odaadása addig tartott, amíg a Rákosi-érában meg nem hurcolták. Állást sem vállalhatott. Ötvenkét évesen otthon ült. Anyám elment színházi öltöztetőnek. Hogy valahogy megéljünk, eladogatták a nélkülözhető bútordarabjainkat. Már egyetemre jártam, magam is kerestem havi hatszáz forintot. Anyámat igen korán, hatvanhárom évesen elvitte a rák. Apám még hatvanéves sem volt, amikor nyugdíjba kényszerült. Megkeseredett emberré

vált, ami egészségét is kikezdte, és egyik lábának amputálásához vezetett. Otthon ült, és olvasott – hordtam neki a könyveket. Órákat beszélgettük. Induló egyetemi pályám sikere éltette. Harmincévesen életem első – Ránki Györggyel együtt írott – három könyvünkért elnyert, megosztott Kossuth-díj emelt bátyám helyére a szememben. Attól fogva, haláláig, erős férfibarátság kötött össze bennünket.

A valóságos, nagy változás életemben tulajdonképpen 1949-ben történt, amikor érettségi után követtem Pach Zsigmond Pált, akit kineveztek a Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének vezetőjévé, és megkezdtem közgazdasági tanulmányaimat. Egyben bekapcsolódtam az általa vezetett tanszék munkájába.

– *Hogy jött a képbe a közgazdasági mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem?*

– Egyértelmű volt számomra, hogy gazdaságtörténész akarok lenni, és nyilvánvaló volt, hogy történelmet is tanulnom kell. Másodéves hallgatóként Ránki Gyurival átjártunk az ELTE bölcsészeti karának történelem-előadásait hallgatni, majd harmadévtől beiratkoztunk a bölcsészetre. Tudatosan kombináltuk közgazdasági és történelmi felkészülésünket. Azonnal hozzá kell tennem, 1949 és 1953 között, a magyarországi sztálinizmus legrosszabb éveiben jártam egyetemre. Induláskor a Rajk-per, végzésem idején Berija megölése keretezte tanulmányaimat. Néhány kivételes egyéniség kurzusait kivéve az oktatás színvonala gyalázatos volt. A modern közgazdasági teóriákról, a legfontosabb közgazdászok, például Keynes vagy Schumpeter műveiről nem is hallottunk. Történelemből szovjet pártfőiskolai füzetek voltak a tankönyveink. A *Tőke* három kötetét és Marx más, egyébként ma is sok vonatkozásban érvényes munkáit azonban elolvastam, s legfőbbképpen megtanultam tanulni, a statisztika fontosságát megérteni. Végül is hálás vagyok egyetememnek, hogy megnyitottak előttem egy világot.

A bölcsészkar tanulmányaim sok időt biztosítottak ahhoz, hogy levéltárba járjak kutatni, sőt, egyetemi tanulmányaim végére elkészüljön első, Ránki Gyuri barátommal közösen írott könyvünk kézírata, melyben a XX. század eleji magyar ipar történetét dolgoztuk fel. Gyenge könyv volt, elemzéseinek egy részével aligha tudnék azonosulni ma, de hatalmas eredeti forrásanyagot kutattunk fel hozzá, vállalatok és intézmények levéltárait, melyekben mi jártunk először. Erre máig büszke vagyok. Végzés után két évvel jelent meg első munkánk.

– *Ránkival, ha jól összegezem, tizenkét kötetet jegyeztek. Hogy működött a tandem?*

– Különleges emberi és munkakapcsolat volt harmincnyolc éven át. Utolsó, közösen írt könyvünk közvetlenül halála előtt jelent meg. Életünk összefonódott, párhuzamos síneken futott már akkor is, amikor még nem ismertük egymást. Tizenhat évesen osztálytársak lettünk, hamar összebarátkoztunk, együtt készültünk és jelentkeztünk a Közgazdasági Egyetemre, együtt csatlakoztunk tanárunk, Pach Zsigmond Pál tanszékének munkájához. Mindketten, hogy úgy mondjam, az ő védőszárnyai alatt indultunk pályánkon, én végzés után a tanszéken tanársegédként, Gyuri az Akadémia Történettudományi Intézetében, aminek Pach volt az igazgatója. Diákként, a tanszéki szeminárium munkájában együtt írtuk első közös dolgozatunkat, együtt kezdtük meg bölcsészeti tanulmányainkat. Még egyetemistaként egy napon nősültünk, egy évben született első gyermekünk, mindkettő leány, mindkettőt Zsuzsának neveztük.

– *Tudomásom szerint együtt indították el, elsőként a magyar történetírásban, a XX. századi magyar gazdaság kutatását is.*

– Kétségtelen. Első három könyvünkért harmincévesen együtt kaptunk megosztott Kossuth-díjat. Hozzátehetem: második és harmadik, valamint további közös könyveinket ma is vállalni tudom.

Gyuri rendkívüli tehetség volt, kiváló matematikában, hat idegen nyelvet beszélt. Első könyveinket úgy írtuk, hogy a mondatokat is együtt fogalmaztuk. A magyar gazdaságtörténet után hamarosan rátértünk a közép-európai térség összehasonlító vizsgálatára, majd közös dolgaink mellett hozzáfogtunk külön témákon dolgozni. Gyuri a magyar dip-

lomáciatörténetből írt remek munkákat. Én a komplex, gazdasági, társadalmi és kulturális közép- és kelet-európai témákban kutattam és publikáltam.

Nézetkülönség csak az 1980-as években keletkezett közöttünk. Gyuri nem értett egyet azzal, hogy belekeveredtem a politikába, a számomra nagy fontosságú gazdasági reformmunkákba, és – majdnem észrevétlenül – a rendszerváltás előkészítésébe.

Ha nem hal meg 1988-ban, ötvennyolc évesen, mindketten Amerikában folytattuk volna pályánkat, hiszen ő már a bloomingtoni Indiana Egyetem professzora volt melléállásban, és mint mondta, igazgatói megbízatása lejárta után ott képzelte el a jövőt. Soha nem gondoltam volna, hogy életutunk ilyen tragikusan szétválik.

– Említette, hogy belekeveredett a gazdasági reformmunkába. Erre hogyan került sor?

– A reform munkálatai az 1960-as évek közepén indultak meg. Érdeklődésem az évtized elején fordított az államszocialista rendszer gazdaságpolitikájának elemző feltárása felé. Óriási lehetőséget adott, hogy ekkor, a kutatók közül elsőként, beengedtek a Párttörténeti Intézetben elhelyezett levéltárba, ahol a Magyar Dolgozók Pártja egész archívumát, a Rákosi-rendszer iratanyagát tallózhattam. Ennek alapján írtam meg a *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor, 1948–1950* című kicsiny, százharmincöt oldalas könyvemet. A tények fényében a könyv bizonyító erővel mutatta ki az államszocialista rendszer gazdaságpolitikájának teljesen elhibázott jellegét és súlyos következményeit.

– A kötetnek önre nézve is következményei lettek, ugye?

– A kéziratot 1962 vége felé nyújtottam be a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak, amellyel már kialakult, jó munkakapcsolatom volt. A kiadó megijedt. Egy évig ült a kézirat. Majd meggondolva magát mégis kiadta munkámat 1964-ben. Igaz, feltételként szabták, hogy az előszóban írjam le, amit azután a kiadói előszó megismételt, hogy „a könyv egyes igazságairól esetleg kiderülhet, hogy részzigazság, vagy félreértés volt”. A Kiadó biztosítani akarta magát, és még hozzátette, hogy „csakis a hibák lehetőségétől sem visszariadó elmélyült tudományos tényfeltárás és elemzés, bátor vitaszellem – s ez jellemzi az itt következő munkát – segítheti elő a korszak teljes történelmének [...] feldolgozását”.

A kiadói óvatosság sem segített. Pedig ezek már a konszolidált Kádár-rendszer évei voltak. A korábbi kritikai hang elhallgatott, és a párt az egész államszocialista időszak kontinuitását hangsúlyozta. Ennek nyomán a párt legfőbb gazdaságpolitikusa, Friss István éles hangú, ledorongoló cikkben teljesen elutasította munkámat. A súlyos hivatalos kritika a várttal ellentétes hatást váltott ki, felkapta könyvemet. Bródy András közgazdász kollégám válaszcikkben állt ki a dolgozat igazsága mellett. S hogy végre a kérdésre is válaszoljak: Nyers Rezső meghívott, hogy a gazdaságpolitika elemzésével vegyek részt az éppen induló reform munkálataiban.

– Hogy élte meg, amikor a folyamat kicsorbult?

– A reformot Brezsnyev Kádár 1972. februári moszkvai látogatásakor élesen elítélte, követelte leállítását, amit belül egy konzervatív trió, Biszku Béla, Gáspár Sándor és Komócsin Zoltán felkarolt és győzelemre vitt. A konzervatív erők felülkerekedtek, és a reform vezetőit az 1970-es évek közepén eltávolították. Mindezek után, az 1980-as években láttam neki *A magyar gazdasági reform útja* című vaskosabb könyvem munkálataihoz, amiben megírtam a teljes történetet.

– Ezt adta ki a Cambridge University Press is 1990-ben angolul, ugye?

– Igen. Ebben a munkámban tárgyaltam a reform elleni politikai támadás és visszafordítási törekvés történetét és bírálatát is. Ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia elnöke voltam, és ez nagyobb súlyt adott szavaimnak. De egy fogadáson, amire meghívtak, hozzám lépett Gáspár Sándor, a Politikai Bizottság tagja, és azt mondta: *Beletapostál Komócsin Zoltán sírjába!* Ez a reformellenes politikai támadás időközben elhunyt egyik vezetőjének bírálatára vonatkozott. Hát igen, szakmai munkám révén alaposan belekeveredtem a politikába.

– Egy másik arcucsapás, gondolom, akkor érhetett ebben a világban, amikor Pozsgay Imre az ön által vezetett bizottság megállapítását, hogy tudniillik 1956 népfelkelés volt, a nyilvánosság elé tárta. Mintha a minősítés az ő politikai éleslátásának és bátorságának gyümölcse lett volna.

– Ez valóban szemtelenség, de apró bosszúság volt csupán, hiszen hosszú elemző tanulmányom hamarosan teljes terjedelmében megjelent, a tévé meghívott beszélgetésre a témából, az utcán megállítottak ismeretlen emberek, hogy megköszönjék, és kezet rázzanak. Végül is a dokumentum a rendszerváltás egyik fontos útjelzője lett, rehabilitálta 1956-ot, és ezzel delegitimizálta a rezsimit. Hamarosan jöttek azonban az igazi arcucsapások.

– Nyilván Csurka István rasszista, fasiszta, sőt náci kijelentéseire céloz, amelyek ellen nyilvánosan tiltakozott.

– Sajnos a rendszerváltás biztató világában, amiben a *Vissza Európába!* gondolata és törekvése dominált, a működésbe jött tektonikus politikai erők sok régi szemetet is felszínre dobtak. Ez feltehetően nem volt elkerülhető, de az, hogy az elemi erővel felülkerekedő politikai erő, az Antall József vezette Magyar Demokrata Fórum a rasszizmusáról jól ismert író a lelnöki posztjára emelte, ijesztő és kiábrándító jel volt. Számomra a Horthy-rezsim emlékeit idézte.

Magyarország akkor a világ figyelmének középpontjában állt. Nevem sem volt ismeretlen, és sok külföldi újságíró keresett meg kérdéseivel. Ezek között volt a befolyásos *New Yorker* magazin Budapestre látogató szerzője, aki nagy beszámolót írt lapjában, és ehhez számtalan interjú készített. Meglátogattam akadémiai dolgozószobámban, és főként a gazdasági átalakulás elgondolásairól, lehetőségeiről érdeklődött.

– Gondolom, ez természetes lehetett, hisz egy bizottságot vezetett, amely a piaci átalakítás és privatizálás hároméves tervét tette le éppen akkoriban a kormány asztalára.

– De az újságíró már tájékozott volt, és nekem is feltette a kérdést a rasszizmus, antiszemitizmus feltöréséről. Őszintén válaszoltam, elmondva, hogy bizony ez a tendencia még az MDF-ben is felütötte a fejét.

A cikk megjelenése után Antall József felkeresett, ecsetelte, hogy ez pártjának sokat árt, és kért, tegyek nyilatkozatot: az újságíró elferdítette szavaimat. Mivel ez nem így volt, elutasítottam. Ekkor azt javasolta, hogy megfogalmazzak majd egy közös nyilatkozatot, amit hamarosan valóban elküldött. Kiábrándító módon ebben változatlanul megismételte a hazug állítást, amit ismét elutasítottam. Ekkor rágalmazásért feljelentettek. Megnyertem a pert, fellebbeztek. Másodfokon ismét megnyertem a pert, az időközben már belügyminiszteri rangra emelkedett feljelentőm, Horváth Balázs ellen. Egy másik alkalommal egy nyugati újságírócsoport vacsorával összekötött beszélgetésre hívott néhányadmagammal, közöttük egy régi, jó ismerőssémmel, aki közben MDF-politikussá vált. Kijelentette: ha engem is meginvitálnak, akkor nem vesz részt az összejövetelen. Nemkívánatos személylyé váltam.

– Pedig a Szentágotthai János vezette bizottság ismét önt jelölte az Akadémia elnökének.

– De feltüremlettek emlékeimben a háborús élmények. Elég volt. A Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) már 1988-ban meghívott egy újonnan létesített professzori állásra, Közép- és Kelet-Európa hirtelen érdekessé vált történelmének tanítására. Ezt akkor lemondtam. Az állásra jelentkező harmincöt jelölt közül azonban egyiket sem találták megfelelőnek, és 1989-ben újra meghívtak. 1990 elején a *Magyar Hírlap* által is közölt nyílt levélben visszavontam elnöki jelölésemet, és elfogadtam a UCLA meghívását. Soha nem akartam elhagyni Magyarországot. Hatvanéves lettem, ami nem is a legjobb kor egy ekkora váltásra, de az év szeptemberében Katival, új élettársammal és a tizennégy éves Dórával felültünk a Pan American légitársaság gépére, és Los Angelesbe repültünk.

– A környezete, családja és barátai hogyan fogadták az elhatározást?

– Érdekes, hogy utólag visszanézve milyen nagy, nehéz döntésnek tűnik ez számomra. Akkor azonban nem így éreztem. Nyilvánvaló volt, hogy mennem kell, és nem hezitál-

tam, nem voltak kínos érzéseim. Ebbe belejátszott az 1980-as évek személyes válsága, házasságom felbomlása. Új élettársam, majd feleségem, Kati hozzásegített, hogy új életben új helyen radikálisan új fejezetet nyissak. A hely nem volt ismeretlen számomra, mivel 1966–67-ben, majd 1982–83-ban egy-egy évet töltöttem ösztöndíjjal az Egyesült Államokban, először New Yorkban, majd Washingtonban. Utána meghívásokra huszonkét egyetemen tartottam előadásokat, közöttük a UCLA-n is. Leányaim már felnőttek, elvégezték Budapesten az egyetemet. Nagyobbik leányom évek óta Amerikában élt, férjhez is ment, kisebbik leányom akkor Párizsban tanult, majd mindketten a New York-i Columbia Egyetemen szereztek PhD-t. Közeli rokonom alig volt, két unokatestvérem már családos asszonyként élt. Tőlük és jó barátaimtól, kollégáimtól nem volt könnyű búcsút venni, különösen Pachtól. Megkönnyítette a váltást, hogy azzal mentem el: a következő nyáron hosszabb időre jövök majd látogatóba. S valóban, évente hazalátogattunk Katival. Együtt ebédeltem volt tanszéki kollégáimmal, előadásokat tartottam a Történettudományi Intézetben, más szóval: a szakadás nem volt olyan radikális és fájdalmas.

– *Említette, professzor úr, hogy a hely nem volt ismeretlen. A közeg, mégis azt hiszem, várakozáson felül fogadta.*

– A fogadtatás és beilleszkedés valóban meglepően kellemes és viszonylag könnyű volt. A Los Angeles-i repülőtéren barátaink, Szelényi Iván és felesége vártak bennünket, elvittek magukhoz, rendelkezésünkre bocsátották lakásukat és autójukat, mivel ők éppen utaztak Európába. Ez megkönnyítette első hónapjainkat. Körülnézhettünk, s mire vissza-jöttek, beköltözhattunk új lakásunkba. Tanítani csak januártól kezdtem. Felkészülhettem kurzusaimra, amelyeket ebben a formában korábban nem tanítottam még a közép- és kelet-európai térségről. Nem is beszélve arról, hogy előadásaim és szemináriumaim természetesen angol nyelven folytak. Nem kis váltás volt ez, de zökkenő nélkül ment. A Történelmi Tanszék hatalmas közösség volt, nyolcvankét professzorral. Nem szűk, bezárt közeg. Akadtak ismerőseim is közöttük, akikkel együtt voltam korábban Oxfordban, vagy Magyarországon is jártak. Segítettek a beilleszkedésben. Az egyetem igen szép és kellemes közeget biztosított. A társadalomtudományi tanszékek a hatalmas parkban elhelyezkedő campus északi végén voltak sok épületben, és itt helyezkedett el a különlegesen gazdag kutatókönyvtár is. Fél óra gyaloglással lehetett lesétálni az egyetem déli szárnyához, ahol az orvosi karok és rendelőintézeteik találhatók, amelyek egyben a mi orvosi szolgáltatásainkat is ellátták. Az egyetem szoborkertjére néző, szép szobát kaptam. Az első napon kiderült, hogy a tanszékvezetővel egy napon születünk, amit azután, összerátkozásunkat követően évtizedekig együtt ünnepeltünk.

– *Arra hogyan került sor, hogy több ízben is az USA külügyminisztériumának alkalmi tanácsadójaként dolgozzon?*

– 1990–91-et írtunk, Amerika számára a közép-kelet-európai átalakulás újdonság volt. Meghívtak néhányadmagammal a térség szakértői közül, hogy a területtel foglalkozó munkatársaikat tájékoztassuk, kérdéseikre választ adjunk, vagy amikor új nagykövet ment Magyarországra, adjunk tájékoztató magyarázatokat.

– *Érkezése után tulajdonképpen nem sokkal, 1993-ban az Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatójává emelték. Milyen folyamat vezetett oda?*

– Egy-egy ilyen poszt betöltésére mindig több jelölt van, és egy szakemberekből álló professzori bizottság választja ki azt, akit végül felkérnek. A kutatóközpontnak addig hidegháborús profilja volt, csak szovjet-orosz témával foglalkozott. Azzal a koncepcióval indultam, hogy át kell alakítani a profilját, európai és orosz arculatra van szükség. A többi jelölt az orosz profil fenntartását javasolta. Valamennyien a szláv nyelvek tanszékének tanárai voltak. Mögöttem akkor már vagy tizenöt-tizenhat könyvnyi publikációs teljesítmény is állt, s ezek közép- és kelet-európai, továbbá a szélesebb európai periféria témáit tárgyalták. Az egyetemen ugyan még újonc voltam, de a bizottság mindenkit meghallgattott, és engem választott.

– *Professzor úr 1995 és 2000 között a Nemzetközi Történettudományi Bizottság elnökeként is működött. Tudom, az ilyen kérdéseknek nincs ellenpróbája, mégis... Ha Magyarországon marad, vajon betölthette volna-e ezt a pozíciót valaha?*

– Azt hiszem, igen. E posztokra nem országok képviselőit választják. Pach Zsigmond Pál, Ránki Gyuri és én is már viszonylag ismert szereplői voltunk a nemzetközi szakmai konferenciáknak. Talán 1960-ban mehettünk az első ilyen rendezvényre, Stockholmba. Egyébként ott vált ki a Nemzetközi Történelmi Bizottságból és önállósult a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Bizottság. A nemzetközi kongresszusokon, konferenciákon sok előadást tartottunk, vagyis belekerültünk a nemzetközi szakmai vérkeringésbe. Nos, a Gazdaságtörténeti Bizottság Pachot már az 1980-as évek elején elnökévé választotta. Ránki a Nemzetközi Történettudományi Bizottság egyik alelnöke lett.

– *Önt 1985-ben a Gazdaságtörténeti Bizottság alelnöki tisztjével, 1990-ben pedig a Történettudományi Bizottság alelnöki posztjával tisztelték meg.*

– Valóban. Akkor mindhárman Magyarországon éltünk, és a nemzetközi helyzet görceinek feloldódása, a hidegháború megszűnése ezt már lehetővé tette. Így öt év múltán alelnökből, akkor már Amerikában élve, a Bizottság montreali közgyűlése elnökké választott.

RUDOLF JUROLEK

Kontinuum

versciklus a Bukolika című kötetből

...végezd a kiszámítható és mindennapi munkád, tereld a kertek közelébe...

Rainer Maria Rilke

-
a ködből a világ egy szelete bukkan elő, hozzávetőleg 200 méteres rádiusszal, melyben létezni lehet

-
*tér, melyet a léptek, a tekintet teremt meg
a lépések hirtelen összegződnek, és fölcikázik a kék fantomvillanása: kapcsolat
az elveszett paradicsommal*

-
*a város szélén kertek
élet a lassan vonuló felhők védelme alatt
a folyók hangjában egymilliárd éves lerakódás
a gólya kékségből kékségbe vitorlázik
a fény, mint jóváhagyás, minden ott létezik*

-
*semmi sem veszett el, itt van minden az utolsó részletig: ami egy perjeszál
és a 12-es szám a toronyórán*

-
*március, csupasz, hosszan érlelt mezők
égbolt a világ legmélyebb emlékezetéből
madárdal fényen átszűrve
mindenütt a kimondottság tisztasága
a nyelv, mellyel megérinthez Isten felénk nyújtott keze*

Rudolf Jurolek (1956) különleges alakja a kortárs szlovák irodalomnak, jelentős költő. A kassai Műszaki Főiskolán végzett. Technológus, tanító és publicista is volt. Első kötete *Posunok* (Gesztus) címmel jelent meg 1987-ben. Későbbi kötetei a filozofikus természetlira gazdag tárházát mutatják fel: *Život je možný* (Az élet lehetséges – 2007), *Smrekový les* (Fenyőerdő – 2009), *Polné vety* (Mezei mondatok – 2013). Prózai műve a *Pán O* (Ó Úr – 2017). 2017-ben válogatást készített Mila Haugová verseiből. *Bukolika* című 2021-es kötetét jelölték Arany Hullám-díjra.

-
de mindezt a mindent, ezt a paradicsomi érzést, a világnak miképp viszonzozzuk?

-
*reggel kinyitom az ablakot, és megérzem a végtelen, megvalósíthatatlan erők dagályát
mindenben annyi a fény, annyi a jelen idő, hogy létezik
a fűből egy madár röppen föl, és belehajítja a térbe a létezés minden erejét*

-
másképp nézne ki a világ, ha másképp írnám le

-
*az utcán elszabadult színes léggömbök gubanca, melyre hull a hó
a világ titokban történik, a tartalomra helyezte a hangsúlyt, a formák sameddig se bírják*

-
egy bizonyos mennyiségű élet fölhalmozása után az értelem hirtelen új röppályára vált

-
*a sűrűbe menekülő óz: a rejtett élet felvillanása
a csipke vöröseben a frissen betetőzött szenvedély nyoma
a világ lenyűgöz, de föl nem szabadít*

-
zöld, zöld, zöld: úgy itatódom belé, mint a cinóber egy csöppje

-
*kerékpár, rajta egy fiú és egy lány
a fák között út a folyóhoz
valami távoli nyárba*

-
*mennyi történetnek kell összeilleni, hogy a világ lehetséges legyen
félreeső hely, ahol a folyó kanyarodik és komótos sodrásában pizstrángok élnek*

-
*még a galagonya vöröse, még a tó: a cseppfolyósodott rezgés tömege
hirtelen valami rettenetesen fájni kezd: az elviselhetetlen vágy minden után
majd a gyönyör hulláma, a vágy másodpercnyi beteljesedése*

-
minden nap azt bizonyítja, hogy ugyanannak a lehetőségei kimeríthetetlenek

-
*az élet rengeteg kísérletet végzett el
míg megtalálta a kifejeződési formáját
a hullámozó táj és a kiegyensúlyozott ég úgy néznek ki
mintha soha nem tudnának elfáradni, és a kezdetektől fogva a mához tartoznának*

-

*a látómezőben három borókafenyő, három fehér felhő
egyensúlyi tó
az idő múlása a varjak lassú röptének pályagörbéjét és a távoli hegyvonulat
hullámzó körvonalát követi*

-

*egy apró zárt udvarban, ahová a kitárt kapun keresztül lehet benézni, ül
az asztalnál egy idős férfi, és az idő mérhetetlenül lassú múlásában kortyolja kávéját*

-

*a városon kívüli csendben, a déli lejtőn, csak a tücskök hangjával és a lepkék
röptével érik a szőlő*

-

*a gyíkocska villámgyorsan menekül a bozótosba
ott, ahol volt, egy másodperc töredékéig megmarad a képe*

-

*szavakat keresek, melyek átvinnének a mai nap megpróbáltatásain
a vitorlázó repülőgép lenne az?
az a vágy, valamit kimondani tiszta erőből*

-

időnként valami belőlem kihullik, önkéntelenül, mint Brodskij velencei könnycseppje

-

*Pierre Albert Birot azt ajánlotta, a szavakat tegyük ki a napra
a nap a világot jobb fényben mutatja
az élet kibogozódik, az 1 felé közelít
könnyedén lépkedek, mintha büntelen*

-

*a sorok mint hullámok
a gyönyör hulláma után a szorongás hulláma
míg szét nem fröccsennek a sztoikus parton*

-

*egész nap nyár, a réten a lábak elől sáskahadak ugrálnak el
az égen egy héja, vitorlázik és rimánkodva vijjog a párja után*

-

*a nap vége felé alacsony ellenfény, hosszan elnyúló árnyak: különös horizontális béke
most mondani valamit, egyszer és örökké*

-
*augusztus dél az erdő alatt
tekintetem önkéntelenül a lepke után röpköd
semmit sem fedeztem föl, semmit sem lepleztem le, de láttam citromlepkét
a réti bakszakáll virágán
és egy felhőt, melynek gyerekvágy alakja volt*

-
*magam mögött hagyni a fényt, az otthon színeit
a helyet, ahol az anyag és a forma nagyon megszelídült
ahol minden elérhető*

-
*mi halmozódott föl bennem?
túl sokáig néztem a tűzbe és a csillagokra?
túl sokáig nem tartottalak karjaimban?*

-
*mennem kell, lépkedni sehová, nem mondani
létezni és teljesen megfeledkezni erről*

-
*és elkezdni újra: a feledésből, a világra vetett ártatlan tekintetből:
a két tölgyhöz kaptatni a dombon
az út mellett pipacs, a távolban kakukkszó*

FORGÁCS MIKLÓS fordítása

A növényvilágból

1 Megfelelő rejtekként tűnnek fel számunkra
A fa állata velünk beszél
Szótlanság átfolyásosság
Értelmetlenség siránkozás értelmetlenség
Önmaga számára megválaszolhatatlan kérdések
Gyermekként nem nyugtatott a megszokás

Álom és ébrenlét közt érkezett
És távozott : mosolyba rejtve : a hol voltál kérdésre
Azt felelte : itt : ott : állatok érkeznek belénk
Megfelelő rejtekként tűnünk fel nekik : kis ragadozók
könnyedén

odavonozanak a vérhez : a gyík megtanulja a hamvadó avar illatát

*

2 ragadozók bújnak belénk alkalmazkodnak és várják hogyan
hoznák felszínre saját durvaságukat a közeli emberben
egyfolytában beszélgetünk velük : most nem : később
nem így : máshogy képzeltem : megszelídítjük őket :

Mila Haugová (1942) Budapesten született. A szlovák irodalmi élet aktív részese szerkesztőként, fordítóként és alkotóként egyaránt. Első verseskötete 1980-ban Mila Srnková néven jelent meg *Hrdzavá hlina* (Rozsdás agyag) címmel. Termékeny szerző, akinek munkásságát nagy kritikai figyelem övezi. Számos verseskötet mellett prózai műveket, önéletrajzot és naplót is közölt (az utóbbit *Zrkadlo dovnútra* [Befelé forduló tükör] címmel 2009-ben). Sok verse magyarul is megjelent (a Tóth László szerkesztette antológiákban: *A kétfejű macska, Öt szlovák költő*, Nap Kiadó, Duna-szerdahely, 1996, illetve *Gyalogösvények a Magasba. Nyolc [tegnapi és mai] szlovák költő*, L'Harmattan, Budapest, 2016). Pozsonyban és a Léva melletti Nyúl-völgyben él. Számos hazai és külföldi díjjal ismerték el, legutóbb a szlovén Vilenica 2020 díjat kapta meg. *Z rastlinstva* (A növényvilágból) című 2021-es kötetét jelölték Arany Hullám-díjra.

hagyjátok ezt abba : felelnek : meg kell próbálnunk mindent
nem leszünk itt mindig : a nyakszirt finom beállítása (beleharapni)
a szőrzet simogatása : egymás szemébe nézni (az örület zöld
villanása tőlük származik) fauna és flóra vagyunk mi is :

a nyelvi tevékenység bűbájától megszállottan

*

3 semmitől nem szabad félned semmi nem ijeszthet meg
türelem : Isten ugyanaz te változol saját
türelmetlenségemben fekiüdj le a fűre és lélegezd ki
az egyetlen szótagot fájdalom

valakinek meg kell mondania mi legyen szól a lánya
s azt teszi aminek nem lenne szabad megtörténnie // gyermekkel szemben a tökéletesség
nem elvárás
nyíltan kérdezi (az ő lánya) : „még nem halsz meg, igaz?”
még nem hazudom gyorsan... elég hogy Isten intett nekem
mintha már ott is lennék álmatlanságba
helyeződtek át
a nappali rémálmok és mi van ha? feleljünk erre a
kérdésre őszintén mert a szél már
hozza a rózsák talaj menti lehetétét... amelyben nekem
elfogy a levegőm.

...hasonló ez a névhez amelyet senki nem ejtett ki...

*

*Tarts vissza kapaszkodj belém ne járjak búvóhelyek
és ketrecek között magam : a beteljesületlen vonyításának háta mögött :
állatok a csönd összes bozótjából szemük világít
emberi parancsra nem alszik ki : mi korábban voltunk itt
mondják a prekambriumi álom repedései közül Onnan származik
az idő*

*de mindent ki kell bírunk
mondja Ezra Pound :*

a vér növényi rabszolgaságával szemben

*

*Növényyé válni sem került volna kevesebbe
együttérezni a leíratlan szóval.
Megszületni magunknak októberi zúzmarát küldeni
magunknak. Zsilettvágás az üvegen.*

*Elő-csírázás porhanyós földben. Őszi vetésű növények (a szívekéi)
mintha valami folyton hiányozna téged kivéve
(bennem) valamit elvettünk
amire mindig szükségünk lesz.*

Eltérve az előírt pályától : az öröktől.

*

*Két üresség között.
Uram engedd a növények titkos életét élnem.
Ahol ismét virágozni készül a szarkaláb.
Felülről látszik. Függesztes horizont.
Látni ahogy siklóm vadászni indul.
(Megölök egyet a hideg decemberi
Szobában egy fadarabbal : álmok megalkotása előtti
tekintettel néz rám a kamera logikája
Negatív) : (a halál párosai)*

az expoziméter hideg fémje

*

*Khoom
Hangot adni ki a torkomból egyszer
mást mint az enyém

azért jöttek el onnan hogy minket itt*

megtartsanak a levegőben egy lélegzetvétel erejéig

VERES ERIKA fordítása

A te szobád

Mire ez az éjszaka véget ér

Állsz a Kő téren, harangok kondulnak a hideg égbe, tíz óra van. Azon töprengsz, vajon miben halhatnak meg Pozsonyban az emberek. Nem tudod elképzelni, hogy elüssön valakit egy autó, elsodorjon egy villamos vagy szívvrohamot kapjon; minden túl lassan zajlik, a város vére sűrű, a város egy lusta állat egy nagyon sekély gödör alján.

Egy órája ért véget a szerkesztőségi ülés, az egész estét olyan emberek körében töltötted, akiket csak a nyelvtani hibáik alapján ismeresz. Azt javasoltad, hogy a szerzők ne az alcímmel kezdjék az írásukat, hanem fordítsanak nagyobb figyelmet az absztraktra; ez segítene abban, hogy tisztázzák, valójában miről szeretnének írni, illetve az olvasó könnyebb eligazodását is szolgálná. Vita alakult ki arról, hogy mi is az az absztrakt. Felkínáltad a magyarázatod, és a főszerkesztő megdicsért. Ekkor a filmes rovat vezetője szólalt fel, miszerint a szlovák film jövője érdekében legalább egy plusz oldalra lenne szüksége. Mire a zenerovat vezetője kijelentette, hogy egyetért, amíg ez nem megy a zenerovat rovására. Az irodalmi rovat vezetője megkérdezte, hazamehet-e, mivel a filmben nem érdekelt. A melletted ülő lány a papír felső részére díszes betűkkel rápingálta a folyóirat nevét, és a következő két órában apránként az összes hullámvonalat és kacskaringót meghosszabbította, amiből végül egy féloldalas, bonyolult dísz kerekedett, több ízlésesen belekomponált népi motívummal.

Aztán elmentek valahova egy sörre, cigarettafüst-felhőbe és társas nevetésre, a sötétben csak két melankolikus tó világított, te kitértél a tekintet elől, integettél nekik, és még sokáig álltál a járdán, mint egy odaszúrt tű, lelógó karral, lesütött szemmel.

A Štefánik utcától egészen idáig úgy vánszorogtál, mint egy vénember, térdig elkopsz, mondtad magadnak, elkopsz mellkasig, ledörzsölődsz, látszólag a földbe gyökerezett fejként végzed valahol nagyjából középen, amit bárki belerúghat a csatornába, és agyó.

Michaela Rosová (1984) színházi dramaturg szakon végzett a Janáček Művészeti Akadémián Brnóban, valamint Performance Research szakon a bristoli egyetemen. Négy prózakötete jelent meg. Legutóbbi, *Tvoja izba* (A te szobád) című önéletrajzi kisregénye az újabb szlovák irodalom egyik jelentős, a belső megfigyelésre koncentráló irányához kapcsolódik, amelyen belül Rosová prózája mindenekelőtt igényesen megmunkált, pontos nyelvvel tűnik ki. Nagy figyelmet keltettek a szlovák irodalommal foglalkozó kritikái blogbejegyzései, amelyek 2016 és 2020 között jelentek meg a *Denník N* online változatában.

Az itt olvasható fejezet címe az azonos című csehszlovák filmdrámára utal 1966-ból, Peter Solan rendezésében, Jana Gyrová (Olga), Jitka Zelenohorská (Mira), Stano Dančiak (Kvetinka), Marián Labuda (Miloš), Július Pántik (Baláz) stb. szereplésével.

Most ott állsz a Kő téren, és azon tűnődsz, milyen más lenne, ha havazna, olyan puhán, olyan városiasan – a morajlás, ahogy az autók óvatosan haladnak a kijárt sávjaikban, mintha kúsznának, és minden hang tompa, és a kezünkől kieső dolgok tollak közé hullnak, semmi sem törik el.

Elindulsz a Manderlák épülete felé, falafelt rendelsz egy bódénál, keresed a legközelebbi taxit.

Ezze' aztán tuti be nem űsz, üvölt a taxis a pitádra szegezett tekintettel.

Nem vagyok öt éves, mondd, nem koszolok össze semmit, ne kekeckedjünk!

Egy ideig dül-fül, mielőtt elindulna.

Nők – mormolja a bajsza alatt, és kiköp a lehúzott ablakon.

Elmennél valahova messzire, de nem egészen messzire, nem ismered Pozsonyt, így hát nem tudod, hova. Megkérdezed a sofőrt, hogy hol lakik, teljesen kiakad, félreáll, és megkér, hogy szállj ki. Egyezkedsz vele, menne egy ideig csak úgy egyenesen? Csak úgy egyenessen mehetnél tovább gyalog is, nem?! Mi van előttünk? A Vinohradý. Mögötte, nem tudom, Krasňany, Rača. Panelházakat akarsz a város peremén, ahol véget ér a világ, és leeshetsz a szélén, egy kocsmát akarsz, amit úgy hívnak, Maroš, Sedmička vagy U kozy. Eszedbe jut a Hanka Service, a bordélyház, ami felett Prágában laktál. A szemközti hentesüzlet eladó-nője nappal a kasszát kezelte, éjszaka pedig nyilván ott melózott; hol a szeletelőgép előtt, kötényben, terpeszben találkoztál vele, hol kisminkelve, hálós harsnyában, ahogy besurran az ajtón, mindig oldalvást, mintha így kevésbé lenne feltűnő. Már jócskán a negyvenes éveiben járt, mindig hálós bevásárlószatyorban hordta a lakkozott retiküljét, ilyet soha életedben nem láttál. Elképzeled őt a taxisofőrrel, amint a boltban flörtölnek a prémium sonka felett. Ránézel a falafelre, érzed, hogy alul átázik, szemed sarkából a sofőr felé kémlelsz, motyog valamit, az utat kémleli.

Egy buszmegállónál rak ki. Vaktában elindulsz. Szívesen megszabadulnál a csomagtól, de nincs szíved ételt kidobni.

Öt percen belül rábukkansz egy kocsmára, az alacsony, hosszan elnyúló épület a járdához képest ferdén áll, vagy a járda hozzá képest, nem tudod, melyik volt itt előbb. A párhuzamos utak, az uniformizált lakótömbök és az egyforma fák között olyan hatást kelt, mintha valaki véletlenül karcolta volna az építészeti modellbe. Nincs neve, csak kivilágított reklámlámpák jelzik, és egy szétterpesztett lábú tábla a napi menüvel, amire elsős betűkkel egy suta kétso-rost kanyarítottak: „A kedd az a nap, amikor a szakács álomlevest ad”. Megdörzsölöd a szemed, az ujjaidon érzed a gyógynövényes öntetet. A bejárati ajtó teleragasztva és telepingálva mindenféle vicces felirattal, ilyenek általában inkább a vécéajtókat szokták borítani; akaratlanul is elmerülsz az olvasásukban, még szépen oda is hajolsz, hogy a dudor, ami mindjárt kiül a homlokodra, pont jó helyre kerüljön. Semmi gond, veted oda, arcod a kezvedbe temetve, mint amikor valaki aggódik.

A helyiségben áll a füst, pedig senki nem dohányzik, még hamutartót sem látsz. Néhány öregember ül elszórtan a faasztalok körül, arccal a mennyezetre erősített tévé felé fordulva. Az egyetlen nő hátranéz, látod, hogy megmozdult az ajka, de nem tudod, hozzád beszél-e, mindenesetre nem hallod, mit mond.

Egy teát kérek.

Teát, ismétli meg a hordóhas, két mancs siklik végig a pulton, de még nem engedi el egészen.

Teát, erősítéd meg.

Egy pillanatilag mindketten a falafeledet bámuljátok; hirtelen borzasztóan megehez, jókorát beleharapsz, érzed, hogy a fél arcod csupa maszat, és megnyugvás tölt el. A fickó vállat von, mintha azt mondaná, az utolsó szó úgyis az övé. Azon töprengsz, beleköp-e a teádba. Röviddel ezután, amikor előtted a gőzölgő bögre, a piros felszínen valóban egy buborékcsozó úszik. De ez így szokott lenni, nem?

Csak akkor kezdesz vetkőzni, amikor leülsz – ráncigálsz magadról a kabátod, nekiütközel az asztalnak, a pitádat semmi esetre sem akarsz letenni a ragacsos abroszra. Ráadásul egy kicsit ki kell fújnod magad. A nő megragadja az alkalmat, hogy kapcsolatba lépjön veled, és közli, hogy ő nem való ide, semmi köze hozzájuk. A hangszínéből érződik, hogy ez fontos neki. Átülpsz.

Még egy perce sem ülsz, még le sem vetkőztél rendesen, amikor hozzád lép a hordóhas, hogy felvegye az utolsó rendelést. Még egy teát rendelsz. Máshoz nem megy oda. Az ajtón az állt, hogy csak két óra múlva zárnak.

A tévében stúdióközvetítés megy, négy szakértő boncolgatja a hokimeccs felvételeit. A hang le van halkítva, egy szót sem lehet érteni belőle, és ráadásul valahol mögötted mintha egy rádió szólna, tompa zenét hallasz. Ráadásul úgy tűnik, mintha egy kutya is lenne itt valahol – időnként valami alig hallhatóan felmordul. Mintha a helyiségben általánosságban minden hang a csend felé tartana, csak még nem ért oda.

Arra az öregúrra gondolsz, akivel így ismerkedtél meg egy prágai kocsmában. Eladatlan, eladhatatlan zöldségeket gyűjtött be a piacról, egy egész kocsit megpakolt velük, és mindig kiválogatott neked néhány jobb darabot, ami tökéletes volt a lecsóhoz. Mesélt az egykori munkájáról, amikor ereszcsonnak javításában segédkezett; a belváros összes háztetőjén végigszökdécselt, úgy ismeri a várost, mint a tenyerét. Sötét arcán könnytetoválás és ványadt testén sok egyéb kép – gyakran felhúzta a ruháját, hogy valamit megmutasson belőlük, szinte úgy használta a tetoválásokat, mint egy másik nyelvet; például hangosan elgondolkodsz azon, miről is szól az élet valójában, és nicsak, itt ugrál egy delfin a bordák hullámain, a hasától a szívéig – erről.

Sejtéd, hogy itt senki nem elegeyedik szóba veled, kivéve talán azt a nőt, aki ismét megpróbál szemkontaktust teremteni, olyan körülményes módon, hogy még egy szaltó is természetesebbnek tűnne.

Figyeled az öregeket, és szinte biztos vagy benne, hogy azt a hangot valamelyikük hallatja.

Ha tudni szeretted volna, hogyan kell meghalni Pozsonyban, hát talán így.

Az aszalterítőt bámulod.

A második teát egy árnyalattal erősebbre készíted.

Kupicák sorakoznak egymás mellett – úgy tűnik, van bennük valami, ami az összetartozásra utal, és hirtelen kirekesztettnek, magányosnak érzed magad.

Lehült a levegő, és egy örökkévalóságig várakozol a megállóban. Képzeletedben megjelenik az Egyenlítői Afrika, a valamennyi hajlatból előtörő izzadság, a háthoz tapadó póló, a leégett vádli. Nem működik, nem működött a valóság-

ban sem, te még az Egyenlítői Afrikában is gyapjúzoknit hordtál, a fagy továbbra is összekocintgatja a fogadat.

Amikor végre megjön a villamos, egy narancssárga bozontos sapkás nő ugrik le széttárt karokkal, pont előtted ér földet, egyik lába kissé kinyújtva, telemark, behajlított térd, előírásnak megfelelő mintapozíció. Elgondolkodsz, vajon honnan bukkant elő benned ez a szó, ami utoljára vagy húsz éve hangozhatott el a régi lakásotok nappalijában, valahol a tévékapcsoló és a zsámoly, az anyósnyelvek és a csiszolt üvegtárgyak között; még abban sem vagy biztos, hogy telemark vagy telemann.

Én ismerlek téged!, huhog rád a kis nő.

Nem szállsz fel, mert belekapaszkodik a karodba.

Állsz, a távolodó villamos után nézel, még vidáman csilingel egyet, mintha egy egész cirkuszt vinne, aztán lenézel a kis nőre. Tényleg apró, és ez valahogy megnyugtat. Menekülőre fogni olyan lenne, mint megszabadulni egy kutyakölyöktől a város szélén.

Elereszt; azon töprengsz, hogy amikor senki sem ér hozzád, azt akarod, hogy valaki hozzád érjen, és amikor valaki hozzád ér, azt akarod, hogy elengedjen. Azon morfondírozol, hogy túl sokat morfondírozol; talán valami mást kellett volna innod, a tea nem helyezi üzemen kívül az agyad.

Abba az irányba indul, ahonnan nemrég jöttél.

Ott nem töltenek nekünk, mondd.

Nem is oda megyünk, válaszol.

A lakásban három szoba van – kettő szinte üres, a legnagyobban egy oázis terpeszkedik, burjánzik és rothad. A levelek, a kúszó szárok és a fonnyadó húsos szirmok áradásától nem látszanak a cserepek; úgy tűnik, hogy minden mindenből nő. Semmi sem üde, a vegetáció sötét, szinte fekete. A szoba közepén, az egyik falhoz tolva egy nagy ágy áll, amit részben eltakarnak a mennyezetről különféleképp alálógó függönyök, amik olyanok, mint egy szúnyogháló foszlányai. A levegő fülledt, nehéz illatoktól terhes, termékenység és rothadás, szantálfa, jut eszedbe, de nem tudod, milyen az illata, ezt a fogalmat üresen és titokzatosan hoztad a mesékből. Ugyanakkor a kaoszából tisztán kiválik egy kémiai alapszag, mintha jó ideje egy belázcsillapított ember izzadna itt.

A kis nő – Dora néven mutatkozott be – fel-alá járkál a szobákban, felvesz és letesz dolgokat, mintha valaki járt volna itt előtte, és átrendezte volna az egészet, mintha újra birtokba kéne vennie a területet, mintha jeleket kéne hagynia. Az egyik szobában csak egy szekreter van, benne üvegek és flaskák, egy kristálykancsó és régimódi, kis talpú, masszív poharak. Valami a kezébe akad, egy üvegstálgával a karodban sétálsz vissza a dzsungelbe, akaratlanul is szivárványt keresel, egy ilyen üvegben végül is keletkezhet szivárvány.

A jobb oldaladra fekszel, egymásra helyezed a bokád, a kezébe a feje mögé teszed. Olyan vagy, mint egy feltálat palacsinta, eszedbe jut egy útikönyv, ami-ben egy kígyó felfalt egy felfedzőt; a mai napig múzeumban őrzik a cipőjét, a távcövét, egy lepkeháló fémkeretét és néhány más apróságot, amit a hulló emésztetlenül kiűrtett. Az útikönyv Dél-Amerikáról szól, ahol lépten-nyomon kígyók voltak, és minden misszionárius tartott egyet feldarabolva a fagyasztójában. Akkoriban nem értetted, honnan van áram ezeken a ritkán lakott terüle-

teken, aztán jöttek a rövid és száraz afrikai éjszakák, amikor a generátorok egyenletes zúgása a kedvenc altatódaloddá vált. A helyiek kabócáknak hívták őket, fekete kabócáknak, alacsony kunyhók falához bújók kis élő gépezeteknek. Hiszed, hogy az ember semmit sem felejt, a fej persze valamilyen módon szorító, de mindent megőriz, és ez a világon a legszomorúbb dolog, a legnagyobb árulás.

Dora leült az ágyhoz tolt fotelre, lábát az ágy bal felére rakta. Világosbarna haja kétfelé áll, mintha áramütés érte volna, és ha az orra nem lenne egy kissé méretesebb, egészen gyerekesnek tűnne. Azon töprengsz, álmodott-e valaha kisebb orról, egy felfelé kunkorodó aranyos pisze gomborról. Nagyon szép. Elképzelsz egy férfit, nagy tenyér a kis fenéken, Dora orra a kulcsfontjába mélyed, mély lélegzet, unisono, és a férfi borzasztóan beleszeret, és mindig a nyomában van, mint egy kutya. Szeretnél vele beszélgetni, de nem tudod, hogyan.

Kézbe fogod a poharad, a sűrű portóit, ő meg beszél. Egész Pozsonyt ismeri, az összes embert a szerkesztőségből, a szomszéd osztályba jártak, ugyanabban a lépcsőházban laktak, ugyana mögött a kazánház mögött dohányoztak, projekteken dolgoztak, fesztiválon találkoztak, egyik reggel egy kiállításmegnyitó után egy ismert szobrásznő lakásában ébredtem, ő meg ott állt a mosogatónál, azóta is barátok vagyunk, nagyszerű ember, bár meg kell mondani, hihetetlenül unalmasan ír, te is nyilván tudod, de nagyon jóban van több kurátorral, vannak kapcsolatai pályázati bizottságokban, és egy feminista szervezet titkárnőjével bújlik ágyba, akit szintén nem ismersz, hogy lehet, hogy nem ismered, Prágában éltél, nem a Jupiteren, hogy lehet, hogy nem tudod, ki kivel fekszik le, hiszen olyan ez, mint a kvantumfizikában, minden mindennel folyamatos érintkezésben van, és naivitás lenne azt hinni, hogy te ennek nem vagy a része, hogy ez rajtad kívül zajlik, hogy nincs közöd hozzá.

Nézed Dora lábát, két szár, amivel áthidal két bútordarabot, térd alá érő vas-tag, unalmas szoknya és térdtől kezdődő vékony fekete harisnya, de egyébként is, nyaktól lefelé egyre kevesebb réteg ruha van Dorán, aminek végére a harisnyán a hüvelykujjánál lévő szakadás tesz pontot. Hallgatod egyre halkuló, mintha a távolból érkező, a végeken rojtozódó, rekedtes hangját, és a kis szerkesztőségetekre gondolsz mint testek egyvelegére, tenyér valaki szomorú arcán, tenyér egy szíven és egy másik a nemi szervén. Munka, veszekedések és vallomások. Semmi új a nap alatt – színház. A gondolataid lassan elhagyják a szobát és a lakást, nem vagy itt, messze jársz, a Dunánál reggel van, egy reggel ott álltál egy híd alatt, köd gomolygott a felszínén, a szél marokszámra szórta a sirályokat, a tél már a csontvelőig hatolt, és a parton kevesen sétáltak, fej behúzva a vállak közé, senki nem állt meg. Kivettél és széttéptél egy lapot a táskából, és magad elé dobtad – a szél egy szempillantás alatt felkapta az ujjenyomatnyi darabokat, és egy kicsit odébb vitte, máshová szórta őket, mintha ez lenne a dolga. A roma számotokban túl kevés a roma – folytatja Dora. Csacsog, részletekbe menően szétszed két korábbi lapszámot is, koncepcionális fenntartásokat, baráti figyelemztetéseket fogalmaz meg. Gondolataid a Dunához vándorolnak, és azon tűnődsz, vajon sikamlós és olajos-e, és láttad-e már valaha sötétben. Eszedbe jut Szentpétervár, és hogy mennyire csalódott voltál, amikor egy boltban Neva nevéű vécépapírra bukkantál.

Köszönöm az észrevételeket, monddod, a következő alkalommal megvitatjuk a szűkebb szerkesztőségi ülésen. Friss projekt vagyunk, és minden visszajelzésnek örülünk.

Egészen más vagy, mondja Dora, mint amilyennek az írásaid alapján képzeltelek.

Erre felülsz, az ágy közepére húzódsz, előrehajolsz, és a lábába mélyeszted a fogaid. A lábtőt célzod meg, de ügyetlenül; az utolsó pillanatban a felső rész mellett döntesz, ahol a boka kezdődik. Felvisít, összerezzen, és a hajadnál fogva megragad, hogy elrángasson. Addigra már magad is elhúzódsz.

Megtörlöd a szád, és azon tűnődsz, benyálaztad-e a harisnyáját.

A Jupiter meglepett, monddod, egy hétköznapi ember a Marsot vagy a Holdat hozná fel példának.

Megdörgöli a bokája feletti pontot, kis mozgástartomány, amiből biztosan nem olvasható ki fájdalom. Egyenesen rád néz, az a határozott benyomásod, hogy attól fél, elmész. Egy perccel ezelőtt valószínűleg nem érdekelt volna – még akkor sem, ha különösebb meggyőződés nélkül győzködött volna, most meg egyszerűen nem akarja, hogy elmenj.

Hallgat, és sokáig nem csinál semmit, csak egy jó idő után mozdul meg, kicsit visszacsusszan a hátával a fotel puha tenyerébe, nagyon sápadt arc, nagyon selymes haj, mögötte a botanikus kert, a trópusi flóra pavilonja. Végül lehajol, mint ha négykézlábra akarna ereszkedni, és odakúszik hozzád az ágyra – közben még mindig tartja a poharat, és még csak ki sem lötytyenti a bort. Ültök egymással szemben, mint két bentlakásos iskolás lány, buli után, már csak le kellene kapcsolni a villanyt, sötétre nyílt szemek, a hálóing alatt kalapáló szívek, és rád tör az érzés, hogy igazából nincs mit mondanotok egymásnak. Ő a párna hímzett szegélyét babrálja, újrahímezi vékony, csontos ujjjaival, te pedig a borzas hajkoronáját bámulod, és nagyon gyorsan kiüríted a kanocsóból a bort. Amikor feláll, hogy újabb üveget hozzon a szekreterből, vele tartasz, a radiátornak támaszkodsz, háttal az üres szobának, arccal az ablaknak, meglep a hó, a nagy pihék, amik biztosan nem érik meg a reggelt, sőt talán sosem érnek földet, túl könnyűek, vagy talán a szél nem tudja eldönteni, hova helyezze őket. Milyen szép lenne, monddod, ha az utcai lámpák felemelnék a fejüket, és egymásra pillantanának. Egész életedben a lábad elé néztél, és nem tudtad, hogy hús lépésre tőled él valaki, aki pontosan ugyanolyan, mint te.

Szerinted hasonlítunk?, kérdezi Dora.

Megvonod a vállad, csak nézted a lámpákat, ez minden.

Lebegve közlekedik a lakásban, vékony, mint a szalmaszál, követed, belegabalyodsz az egyik függőnycsíkba, az ágyra veted magad, magaddal rántod a függőnyt. Leszedi rólad a gombostűket. Fekszel, félrehajtott fejjel, behajlított karral, öklöd a szádnál. Azt magyarázod, hogy néha csak egy időre szeretnél valakit, de nem megy, mert téged mindenki örökre akar. Nem tudsz csábítani, nem tudsz kérlelni, egyszerűen nincs időd még csak próbát tenni sem, minden túl gyorsan a lábad előtt hever, és ott is marad. Az olyan férfiak, akik mindenkit lapátra tesznek, előtted ellágyultak és meghajoltak. Nem szenvedélyt ébresztesz, hanem az óvás és a gyengédséggel való elhalmozás vágyát. Veled lassú szeretkezésre és lusta reggelekre vágynak, gyerekekre és kandallóra, hogy hirtelen egy

kertes házban találják magukat, neked virágágyás, nekik szerszámoskamra; rájuk mosolyogsz a ruhaszárító kötél mögül, miközben kint a ruhákat teregeted, a szádban csipeszek, ők a konyhaablakból mosolyognak rád, miközben a közös reggeli után mosogatnak; boldogan öregedtek meg. Gyakran eszedbe jut az első komoly kapcsolatod, egy délután egy angliai tengerparton, a sétány szinte üres, erős szél fúj, az ég a földre nehezedett, és kicsit szemerkélni kezdett az eső, behúzódtatok egy könyvesboltba, a bolt kicsi és szűk volt, mint egy vagon, az ajtó fölött megcsendült a csengő, de az eladó nem jelent meg. Éppen az egyik leglelkesebb időszakodat élted, ráadásul éppen jó kedved volt, minden felvillanyozott, és mindenre ujjal mutogattál, előszedegettéll dolgokat, képeket kerestél, és akkor egyszer csak – gyere hozzám. A fapalcok eltérő oldalán álltatok, tekintetetek a könyvek feletti résen egymásra szegeződött; amikor elhallgattál, átment hozzád, kezébe fogta az arcod, mint egy bögrét, és megismételte a mondatot. A mai napig álmodsz róla néha – ott éltek abban a kis tengerparti városban, visszamentél hozzá, és tudod, hogy nem kellett volna, hogy hiba volt, és hogy most valahogy finoman meg kell magyaráznod neki.

Ez a tengerparti történet talán szükségtelenül félrevezető volt, jegyzed meg.

Megragadja az öklöd, tenyerei kagylóhéjába rejti, és magához húzza, te pedig engeded neki. Szétfeszíti izzadt ujjaid, felfejti a szorítást. És ez például, kérdezi, kellemetlen neked?

Nem kellemetlen, nem érdekel.

Arcod a paplan felé fordítod, és a hora gondolsz.

Egy garzonlakásban sem akarom végezni egy macskával és keresztretjtvényekkel, örökkön örökké valaki szürke, magányos szomszédjaként, csak szeretnék úgy élni, ahogy mások élnek, szaladgálni egy kicsit, mielőtt igazán megállapodnék.

Beleharap a vádliába, inkább játékosan, mint megtorlasként, alig érzed. Megfordulsz, és tenyeredet a mellkasába nyomod, felfordul, mint egy bogár. Kuncog, hátravetett fejfel.

Ne butáskodj, menj férjhez!

Nyakát a térdkalácsod gödrébe helyezi, és újra a folyóiratról beszél. Már megállapodott a főszerkesztővel, hogy ő is jelentkezik a lapnál egy írással. Több a lelkesedése, mint a tapasztalata, ezért reméli, hogy a szerkesztéskor jóindulatú és elnéző leszel. Fél füllel hallgatod. Felhörpinted az italod, és a mosogatóhoz viszed a poharakat. Teljesen józannak érzed magad. Elmélázva tologatod a hűtőszekrényajtón a mágneses betűket, amikor elhangzik Endre neve. Tudja, hogy Endre ismert, a vizuális rovat vezetője is említette a szerkesztőségi ülésen, és mindenki ismerte őt, művészeti munkásságát mind egyöntetű tisztelettel emlegették, és azt mérlegelték, hogy egy ilyen kaliberű ember hajlandó-e hozzájárulni valamivel egy induló folyóirathoz, amikor bizonyára több vonzóbb megkeresése is van. Ezenkívül Endre mintegy mellékesen megemlíti valamelyik budapesti kiállítását, egy prágai konferenciát vagy egy New York-i rezidens ösztöndíjat, így halványan tisztában vagy azzal, hogy valójában kivel is van dolgod, ő maga azonban ezt nem hozza szóba, és te nem a művészetén keresztül ismerted meg, így számodra Endre egy másik Endre, a te Endréd, aki nem szereti az egész paradicsomot, mert a héja mindig olyan furán szétroppan a foga közt, az az Endre,

aki gyerekkorában kivágta papírból XIV. Lajos egész udvartartását, ezerkétszáz különálló figurát, köztük egy komplett zenekart korabeli hangszerekkel, mert elmondása szerint nem volt mivel játszania, Endre és a vékony kesztyűben az ujja, amivel végigsimít a térképeden, megmutatva a legrövidebb utat tőled magához. Dora az előszobai tükör keretében tartja Endre kiállításmegnyitójának meghívóját, kihúzza, és közben lever öt másik dolgot. Hatalmas tehetség, mondja. Visszakanyarodik egy rangos díjhoz, amit Endre még diákkorában nyert, ami miatt később megváltoztatták a szabályokat. Ezekről a részletekről nem tudtal; a díjat említette a temetői séta során, és némi vonakodással megjegyezte, hogy azóta nagyjából bármit művel, az emberek megtapsolják. A meghívót elveszed, a kiállítás január végéig tart.

Felöltözve, cipőben állsz az ajtóban, mintha valamit a szobában felejtettél volna, és valaki elszaladt érte. Érzed, ahogy viszket a homlokod a sapkád alatt, és cselekvőképtelennek érzed magad, kiskorúnak, csuklódtól lelógó gyapjúkesztyűt képzelsz el, az egyik kabátujjtól a válladon át a másik kabátujjig húzódó piros zsinórt, eszedbe jut a szánkó, amin apád húzott az óvodába, az ujjaid tökéletesen emlékeznek a műanyag szövetülőkére.

Dora a földre ereszkedett a lábad előtt, mint egy bot nélkül maradt kúszónövény, nyilván nem figyelt rád, a cipőfűződet kötötte, macska. És amikor feláll, mintha már a kezekben lenne a bent felejtett tárgy, elmondja, merre menj, a legyszerűbb tájékozási pontok segítségével magyarázza el, messze van, de nem különösebben bonyolult, és biztosan összejössz ott valakivel – és az nem szól majd örökre. Mire ez az éjszaka véget ér, győzhetnéd.

PÉNZES TÍMEA fordítása

Romok között

részlet

Ennek a különös évnek majdnem a legvégén az egész város látta doktor Felešlegit a híradóban.

A rendőrség egy gyanús kocsit figyelt a panelházak között. Az autó lassan haladt, de így is nekiütközött a járdaszegélynek.

Felešlegi kiszállt, a törvény embereit észre sem véve a tenispályák melletti ház felé botorkált, a szomszédok az ablakból nézték, és egyiküket sem lepte meg, hogy úgy jött, ahogy jött, hogy úgy nézett ki, ahogy kinézett, és az sem, hogy azonnal jöttek is érte.

De a legkevésbé ő maga volt meglepve.

Doktor úr,

miért halt meg minden jó ember? Én is mennék már. Apám rég elment. Jó ember volt, de gyakran méregbe gurult. Gyerekkoromtól fogva tudtam, hogy a férfiak méregbe gurulnak, és ő volt mind közül a legférfiasabb. Senkitől sem tűrt ellentmondást. Egyszer május elsején ráfogta a milicistapuskáját egy cigányra, mert a cigány, az nem szlovák, és ez a cigány még ki is gúnyolta a vörös zászlót meg a munkásmozgalmat. Végül nem lőtte agyon, csak megrakta a puskatussal. Bénultan nézte mindenki, aztán hárman észbe kaptak, és a tribün mögé vonszolták apámat. Ennyien kellett hozzá, amilyen bivaly egy ember volt. Bármikor odacsapott, gondolkodás nélkül. De jót akart. Néha nagyon megvert. Akkor nagyon jót akart. Az még egy más világ volt, nem olyan, mint a mai, hogy még a rossz gyereket sem szabad megütni. Anyám azt mondta, hogy előbb rossz gyerek voltam, most meg rossz felnőtt vagyok. Akkor majdnem rám jött a sírás, de úgy tettem, mintha nem jönne, zörögtem az edénnyel, aztán belevágtam az egészet a mosogatóba, és felmentem az emeletre, abba a szobába, aminek zárható az ajtaja, mert a bátyám felszerelt rá egy zárat, de elkért érte harminc eurót. Apám ingyen felszerelte volna.

Tisztelettel:

Vargová

Balla, valódi nevén Vladimír Balla (1967) Érsekújváron született, és ma is ott él. A pozsonyi Közgazdasági Főiskolán végzett. A *Leptokaria* című novelláskötetével debütált 1996-ban. Első, kísérleti írásait követően olvasóbarátabb művekkel jelentkezett, ahogyan a *Velká láska* (Nagy szerelem – 2015) vagy a *Je mřtvy* (Halott – 2018) című munkáiból is kitűnik. *V mene otca* (Az apa nevében) című regényéért 2012-ben neki ítéltek a szlovák irodalom legjelentősebb díját, az Anasoft Litera-díjat (a mű magyarul Dobry Judit fordításában a Kalligram Kiadónál jelent meg 2016-ban). A karikatúrát és a bohózatot előszeretettel kihasználó poétikáját bravúros stilisztikai megoldások egészítik ki.

A rendelőtől a parkolóra látott. A betegek és hozzátartozóik az autókat kerülgettek. Előbb-utóbb a város összes lakosa felbukkan itt, azokon kívül, akiknek sikerült pozsonyi vagy külföldi pszichiáterhez eljutniuk. De ha nem költöznek Pozsonyba vagy külföldre, akkor előbb-utóbb megjelennek a parkolóban.

Bámult lefelé, és csak véletlenül figyelt fel rá, hogy a páciens épp valami érdekeset beszél: a széken kuporogva azt a kijelentést tette, hogy az élet egy permanens kivégzés.

– Figyelje csak meg, ami velünk történik, tartsa nyitva a szemét – erősködött.
– Ami van, az egyszer gyorsul, máskor lassul, egyszer távolodik, aztán közeledik, de mindig mélyen megsebez, és az ember abban reménykedik, hogy egyszer képes lesz véglegesen legyőzni.

Felešlegi bölintott.

A páciens úgyszintén.

Akár egy revü koreográfiája.

– Próbáljon a hajára figyelni – folytatta a páciens.

A pszichiáter akaratlanul is megtapogatta a fejét.

– A sűrűségére, a korpára, a viszketésre.

Mindketten vakaróztak.

– Ezek a rovarok virtuálisnak tűnnek, de valóságosak! Tényleg léteznek! Egész rovarcivilizáció él a fején, állítson össze egy tükörrendszert, és nézze meg a tarkóját. Hiába érzi az apró lábacsák mozgását, egyetlen élőlényt sem fog látni, nem lesz ott semmi különös. Pont ilyen észrevétlenül történik a kivégzés.

Újabb összehangolt bölintás következett a rendelői revü programjában.

Odalent kocsik érkeztek, kocsik távoztak.

– De akadnak, akik egy másik világban élnek, ahová a magunkfajta közönséges halandót be sem engedik. A felsőbbrendű faj. De mégis mitől felsőbbrendű? Mindig is itt éltek köztünk. Akár egy ágyban is aludtak velünk. Legkésőbb akkor észre kellett vennünk a különbséget. Sikeresség-sikertelenség, tehetség-tehetségtelenség, sőt talán halandóság-halhatatlanság is. És tudjuk-e vajon, hogy miben rejlik a különbség? Talán tartózkodnunk kellene az olyan kifejezésektől, mint a faj, mást kellene keresnünk, de nem találunk megfelelőt, semmit nem tudunk kitalálni. És tudja, ki az, aki viszont mindig kitalál valamit? Hát a felsőbbrendű faj képviselői.

Kényelmesen ültek, keresztbe vetett lábbal, kezükben egy-egy stampedli a rendelői készletből. A doktor rágyújtott, és féldelíriumban bámult a parkoló melletti buszmegállóra, vagy inkább villamosmegállóra, egyszeriben belekuszálódott az egészbe egy fekete-fehér német film, madártávlatból nézte a megállót, egy régi, 1929-es film, jön a fekete-fehér villamos, egy fekete-fehér ruhás lány nem is akar felszállni, inkább mintha csak céltalanul ácsorogna, a cél mégis kiolvasható a lábszárából, a karjából, a tökéletlenül fedett melléből, egész testével érzi, hogy a kocsiból kiszáll a fekete-fehér fiú, avantgárd nyár van, a második véhának még nyoma sincs, a férfiagnak sliccük van, és ő ezt tudja, látszik az arcán, de egyszer-

Elbeszélőire filozófiai szemszögből a nihilizmus, illetve egy másfajta létezmódba vetett homályos hit közötti folytonos ide-oda mozgás, oszcillálás jellemző. Legújabb, 2021-ben megjelent könyve egy bizarr figurákkal teli kisvárosról szól, *Medzi ruinami* (Romok között) címmel.

riben eltűnik a villamos, és eltűnik a lány is, csak a szürke buszmegálló maradt, és a parkoló, a parkolóban pedig egy idős házaspár.

Mit művelnek ott?

A nő a férjhez hajolt, a férfi a nőhöz.

A doktor egy csóknak lett a tanúja.

De úgy látta, hogy ez egy rutincsók.

Egy begyakorolt figura.

Egy szomorú paródia.

Úgy látta, ez a pár reprodukál valamit, aminek az eredeti értelme elveszett, ez szomorú volt, és büntetésért kiáltott, de büntetni minek, inkább kinyitotta az ablakot, és behívta őket a rendelőbe.

– Nem fogod elhinni – hajolt egy pszichiáter kollégához ennek a különös évnek az elején –, de azért váltam el, mert a feleségem ivott. Elkezdett dagadni, és versenyeztünk, hogy ki dagad nagyobbra. A gyerekszobában meg a fiunk dagadt, a kicsi, kövér gimnazista, de ő az édességtől. A dagadás volt családi harmóniánk alapja. Ennek véget kellett érnie. És rosszul kellett végződnie. De mi nem végződik rosszul? Idővel közbelépett az anyám. Azt mondta, az unokája érdekében teszi. A család jó híre is izgatta, de a mi családunknak akkor már csak kvázi-jó híre volt. Anyám féltette a renoménkat, csak hogy akkor már régen ujjal mutogattak ránk. Pedig tőle tartottak. Mindig tudott ártani, volt is lehetősége ártani, és mindig ártott is. A milliomosnegyedben, ahol laktunk, a feleségek nagy része ezt csinálta. Elkeseredettek voltak, csalódottak, becsapottak, megaláztak, de nem hagyták el a férjüket. Áskálódtak és bosszút álltak, de a milliomosnegyedet szerették, az nekik volt kitalálva, miért mentek volna el? Nincs az a nő, aki ott ne kezdene inni. De hát itt is – mutatott előbb maga elé, majd széles ívben körbe –, itt is rögtön látom, hogy ez kit fenyeget, amikor itt ül még fiatalon a még fiatal pasijával, és én a pasin már látom, hogy egy fasz, és az élet vele egy fasszal élt élet lesz, hogy természetes hajlama van a hűtlenségre, nézd, már most hogy iszik mind a kettő, hát hogy fognak ezek inni pár év múlva? A nő későn jön rá, hogy csapdába került, pedig rájöhetne akár már most is. Az alkohol okozta problémákból természetesen az alkoholban találja meg a kiutat. És néhány év alatt megdagad. Szívesen dagadnék vele, de én már megdagadtam egy másikkal. Az a veréstől is dagad. És ekkor lép színre a szolid anyós. A lány nyakába szakad a válás, és ő lesz a hibás mindenért. De ezt ma már nem veszik annyira komolyan. Itt a városban a kapcsolatok már jellemzően szétestek, és amelyik nem, az majd szétesik. Nem szégyen az. De még ha az is lenne, észre sem veszi a nő a szégyent, feltéve, hogy iszik rendesen. Erről van szó. Hogy már semmi se idegítse az embert. Így tanított meg inni a feleségem, és ezért hálás vagyok neki. Legalább valamiért. A fiam rosszabbul járt. A gimnáziumban nevetés tárgy volt, valószínűleg utána is, de utána már nem beszélt velem, nem panaszkodott nekem többé, meggyűlölt. Sokat olvasott, ez volt a baj. És valóban gyorsan hízott. A nagyanyja ma is táplálja, most ez a szenvedélye, táplálni az unokát. Nem tudja, hogy ezzel tönkreteszi az életét. Az ilyen emberek nem értik az összefüggéseket. Sajnálom, hogy így járt a fiam. Ez az egyetlen dolog, amit még sajnálok. Sajnálom, de iszom tovább, mert nem tudok mást, és nem tudok mást, mert tovább iszom.

Közben mindenféle dolog jár az eszemben. Ha valakit nevetni látok, arra gondolok, hogy őrült, és már hozom is a rendelőbe. Vagy kétségbeesésében nevet? Akkor felemelem a kezem, és megadom magam, mert az ilyen nevetés, az rendben van, ilyen esetben nincs miért beavatkoznom. Így nevetünk mi, akik utoljára nevetünk. És hogy bejárok még a munkába? Hogy még rendelek? Hogy foglalkozom még emberi sorsokkal? Igen, de már csak rutinból. Igazából nincs már mögötte semmi.

Rajta felejtette a tekintetét a kollégáján. A kolléga meg rajta.
Egymáson felejtették.

– Tegnap nem tudtam jönni, doktor úr, elnézést kérek, fájdalmaim voltak – mondta a szomorú férfi.

– Mije fáj?

– Semmim. Épp ez az, hogy semmi.

Felešlegi felvonta a szemöldökét:

– Magának ez még szokott fájni?

– Peťo letérdelt előtte, de ő már torkig volt. Ragaszkodott a határozathoz, hiába sírt Peťo – mesélte Felešleginek az intézet igazgatónője.

– Miféle határozathoz? – kérdezte értetlenül Felešlegi.

A dolog jogi háttere érdekelte, bár nem voltak illúziói bárminek a jogszerűségét illetően.

Az igazgatónő helyesbített, voltaképpen nem is határozat volt, hanem valamiféle egyéb hatályos és végrehajtható dokumentum, amely alapján az embert a múlt rendszerben akár internálhatták is. És szükség volt annak a nőnek a szakvéleményére, Peťo anyjára, aki befolyásos orvos és amellet még párttag is volt. Az orvoscsaládok, különösen a többgenerációs klánok akkoriban úgy működtek, mint a maffia, magyarázta Felešleginek, mintha ő nem tudta volna.

Peťo állítólag a szőnyegen fetrengett az anyja előtt, vergődött, felemelkedett és visszaroskadt, úgy könyörgött neki, ami egyébiránt az alkoholistáknál és drogfüggőknél egy bizonyos stádiumban bevett dolog, de a klánba tartozó aszszony így is kimondta az ítéletet.

– De milyen ítéletet? – emelte meg a hangját Felešlegi.

Az intézet igazgatónője a dokumentum hivatalos megnevezésére már nem emlékezett, a konkrét paragrafusokra és jogszabályokra meg pláne nem, ezek ma már úgy sincsenek hatályban, de mindenesetre ennek alapján került hozzá Peťo az intézetbe.

– Az a hely már akkor is fertelmes volt, és ha nem lennék a mai napig véletlenül épp az igazgatója, akkor megzavarodom vagy megölem magam – vallotta be az igazgatónő. – Tele van ostoba és abnormális alakokkal, a személyzetet is beleértve. Peťo, aki a gimnáziumban még nagy vagány volt, ez a Peťo, az egykori vagány fiú nálunk jóformán azonnal felkötötte magát – zárta le a történetet, szomorúan pillantva Felešlegire, aki még szomorúbban nézett rá, mert Peťo a bátyja volt, az a doktor nő pedig nemcsak Peťónak, hanem neki is az anyja.

– A pszichiáter munkája borzalmas. Nem lehetek mindenkinek a haverja, egyeseket kénytelen vagyok diliházba küldeni. Ráadásul többnyire épp a haverokat. Az nem létezik, hogy mind normális legyen. Az embereket lelki betegségek fenyegetik, de a leginkább az, hogy a normalitás bármikor aberrációnak minősíthető. Hálátlan egy munka. És az emberek is hálátlanok. A pszichiáter egy személyben hajóskapitány és a hajóra támadó kalóz. Ilyen kalóz az agyunk is. Bármikor elsüllyeszthet. Naponta szembesülök ezzel. Nem csoda, hogy a pszichiátereket megvetik – okított egy bizonyos ifjú hölgyet, egy új kolleginát. Azt is elmondta, hogy leginkább a szuicid hajlamú betegeket kedveli. Akik csak addig okoznak gondot, amíg életben vannak, és akkor sikeres a velük folytatott munka, ha végre nyugalomra lelnek, és őt is nyugton hagyják.

Doktor úr,

megvádoltak engem, pont mikor az ülőgarnitúrát tisztítottam. A rendőrök ki akarták csavarni a karom, de kisiklottam a kezükből, és az ágy alá bújtam. A fülem még az ágy alatt is nagyon jó, hallottam, milyen bután beszélgetnek, mert máshogy nem is tudnak. És ez azért történt, mert maga a bolondokházába akart záratni. Mert maga egy szélhámos, a pszichiátria spekulánsa. Ezzel kezdődött az egész. Erre hivatkoztak a rendőrök, a bátyám, az ügyvédnő, a bíróság, a komplett igazságszolgáltatás. A gyógyszereknek, amiket felírt, mindig végigolvastam a tájékoztatóját, aztán mindig kidobtam őket. Maga ne másokat gyógyítson, hanem inkább önmagát! De nem csak maga. Az orvosok közül sokan Ukrajnából jöttek, meg Fekete-Afrikából, talán éppen az Egyenlítői Afrikából, amit a térképen találtam. A javító-nevelő intézetben Frontint erőszakoltak belém, panaszt tettem, de kaptam egy pofont. Amikor a posta végre meghozta a pénzemet, vettem bélyeget, és megírtam az egészséget a kommunista párt központi bizottságának. Kézbesíttetlenül kaptam vissza. Állítólag a központi bizottságot rég megszüntették. Ezt nem hiszem. Akkor ki irányítja itt a dolgokat? Hová jár munkába a miniszterelnök úr? Biztos nem mosolyogna olyan szépen, ha nem lenne hová járnia. Nekem sokáig nem volt hová, most meg már nem is szabad. A miniszterelnök urat nem zavarja, hogy így mosolyog? Pontosan tudom, hogy hol van a központi bizottság, jártam ott egyszer az apámmal, és senki sem úgy nézett ki, mintha meg lenne szüntetve. Valahol meg kell lenniük, nem tűnhetnek el csak úgy. Titokban dolgoznak, és csak a miniszterelnök urat eresztik az emberek közé. De szerintem őt is zavarja a demokrácia. Én hidegrázást kaptam, amikor először hallottam a demokráciáról. Most meg már itt van a nyakunkon ez a csapás. De ébredenek az emberek, pedig most télen igazán jól lehetne aludni. Nyáron éjjel is meleg van, akkor olyanok a szúnyogok, mint a moszkító, a dongók meg akár a helikopterek. A szocializmusban a helikopter mindenkié volt, nem csak egyeseké. Aki a szocializmusban infarktust kapott, bár nem volt sok infarktus, annak járt a helikopter, a kórházban pedig finom kalács és kakaó. A központi bizottság ma is itt van. Én nem adtam fel, és ők sem adták fel. Jeleket küldenek. Hallom őket a miniszterelnök úr beszédében, de némelyik képviselőében is. Óvatosabbnak kellene lenniük. Nagyon könnyű kifecsegni a dolgokat. Nekem sem lenne szabad elküldenem ezt a levelet, de szerencsére senki nem értett meg semmit. A fogékony ember azonban megérzi, ha a kommunisták jó hírt küld-

nek, felismeri a szavakat, mert ezek az apám szavai, van bennük bölcsesség, szerelőruha, csavarhúzó és egy táskás népi téglá, amiből apám felépítette a mi népi házunkat. Ez nem lopás volt, hanem építés. Minden egyes látszólagos demokrata gonosz törpe mögött egy jóságos központi bizottsági tag van. A demokratikus szájhősökben ott rejtőzik az elvtárs, kikacsint rám, én meg vissza. De előfordul, hogy mikor kacsintok, az elvtárs megkopogtatja a homlokát, mert nem tudja, hogy a homlok mögött a demokratikus maszlag és métely mellett ott van egy élő kommunista is. A legtöbbet kopogtatók a legértetlenebbek. Azoktól még nyáron is lúdbőröznek, ebben a globális melegedésben, amit a direkt visszafelé forgó amerikai ventilátorok okoznak. Van olyan is, aki azért kacsint vissza, mert közöszlenni akar velem, sőt meginni valamit, de a többség komolyan gondolja. Főleg a nők. A nőkről majd még írok valamit, ha el nem felejttem. A nép ismét el akarja fordítani a történelem kerekét, hogy mindenkinek legyen kenyeré és munkája és piros meg sárga üdítője. Engem aztán senki nem szakít el a valóságtól. Maga annyi gyógyszert ír fel a pácienseinek, hogy aki az elején még egészséges volt, mint én, az beteg lesz és függő, és minél több gyógyszert szed, hogy meggyógyuljon, annál kevésbé gyógyul, és annál inkább tönkremegy. Egy fiatalember, akit Pavúknak hívtak, az a maga gyógyszerei miatt fulladt bele a bányatóba. Én egyáltalán nem vagyok hajlandó ilyen helyen megfulladni. A bátyám dobott fel, aki régebben kétszer meg is vert, összetörte a szemüvegem, és még élvezte is, mert nem normális. A feleségét is úgy megverte, hogy amikor a kék foltjai egy idő után bezöldültek, jóformán zöld lett az egész nő, és erről az jut az eszembe, hogy a demokraták eltitkolják előlünk a földönkívüliek látogatásait. Én senki elől nem titkolnám ezt el. A Lovecká utcai házunkból egyszer eltűnt két gázpisztoly, egy légpuska és kések is. Amikor anyámat és a bátyámat kérdeztem erről, semmit nem mondtak. Csak borzasztó idegesek voltak, úgy néztek ki, mintha be lennének drogozva, közvetlenül előtte drogoztak volna, vagy pont drogozni készülnének. Olyanok voltak, mint az élőhalottak. Ha a pincében találkozom így velük, jobban megijedek, mint a patkányoktól. A bátyám meg akart fosztani a jogaimtól, hogy nekem ne jusson semmi a házunkból. Pedig ő iszik, én meg nem, de isznak a szomszédasszonyok is, Nagyová, Dávidová meg a többi. Nem sokra mennék vele, ha most mind felsorolnám őket.

Tisztelettel:

Vargová

BÖSZÖRMÉNYI PÉTER fordítása

A Duna vizét iszom

részlet

Végre nekifogtam az írásnak. Ezen a forró nyári napon. De aztán annyi minden történt, hogy csak ma siklik újra a tollam a füzetem úgy, mint amikor időt találtam rá.

Halott indiai fakír vagyok. Pozsonyban egyensúlyozni egy toll hegyén, én ezt a módját választottam a szenvedésnek. A színtér nagyjából azonos. Pozsony az a hely vagy ásana – ahogyan Váránasziban a földijeim nevezik –, ahol a hatvanötös dunai árvíz után egy ehhez hasonló szép nyári napon ebben a bűnös testben találtam magam. Álomszerű életem központi témája a víz.

Pozsony számomra az az újság is, ahol nyelvi szerkesztő lettem. A szerkesztőség a Dunaj áruház negyedik emeletén található. Egykor egy divatház helyezkedett el itt, az anyám varrónő volt. Olykor az SNP teret nézem az ablakból. Időről időre egy rögtönzött színpadot állítanak itt fel, ahol a világhírű jégkorongozókat vagy a helyben jelentős zenei sztárokat üdvözölheti az örvendező rajongók tömege. Alkalomadtán gyönyörködöm a naplemente okozta csodálatos jelenségekben, és esőben úgyszintén szívesen tekintek ki az ablakon. Vagy átvágok a szerkesztőségen és kimegyek a teraszra, nézem a Várat, a Dómot vagy az Óváros tetőit. De leggyakrabban a képernyőt bámulom, és azokat a hibákat, amelyeken nem akadt meg a szemem a monitoron, később szúrom ki az első nyomaton. Így telik négy délutánom a hétből. Máskülönben ráérek, ráadásul ma a szabadságom is elkezdődött.

Szégyen nélküli foltok

Az egyik utolsó hír, amit ellenőriztem, a sajtóügynökségtől jött, vagyis a jó ég tudja, kitől. Egy százméteres foltot emlegettek benne, amely ráfolyt az eszenpé térré. – Hál’ istennek – szolt a hír – nem történt környezeti kár, mert az anyag szilárd felületre szivárgott, és nem jutott ki a természetbe. – Mekkora szerencse – sóhajt fel a lakos megkönnyebbülten, ugyanis a hírben, természetesen, arról nincs szó közvetlenül, hogy környezeti károk itt legalábbis azóta történnek, amióta az a feltételezés terjedt el, hogy az elpusztíthatatlan szilárd alapon kívül itt már nincs mit tönkretenni. Ám nem tiszttem ítélni a hírek felett, amelyek áthaladnak a kezeim között, csupán a nyelvtani és stilisztikai hibákat gyomlálom ki be-

Ján Litvák (1965) a pozsonyi Közgazdasági Főiskolán végzett. Folyóirat-szerkesztő és korrektor volt, a *SME* című napilap munkatársa. Irodalmi pályája a kilencvenes években a poétikai szemzőgből eklektikus, a popkultúrából és a keleti filozófiákból egyaránt merítő úgynevezett barbár nemzedék tagjaként indult. Műfordítóként R. Thákur, A. Rimbaud, W. Blake, V. V. Hlebnikov műveit ültette át. Gyümölcskertészként a Szlovákiában termesztett értékes kultúrnövényfajták megőrzésével és termesztésével foglalkozik. *Pijem vodu z Dunaja* (A Duna vizét iszom) című rövid prózai írásokat tartalmazó kötete 2006-ban jelent meg.

lölük. Ugyanakkor, ezt a hosszas információérget tartalmazó apró cikket mégis jelentőségeltjesnek tartom. Talán mert névtelenségével, székszavúságával és hidegvérűségével pontosan a mai városi ember eltévelyedésének mértékét tükrözi.

Amíg tart az eufória, a téren annyian elférünk, mint a szardíniák, de a százméteres foltok ellen itt ez idáig senki sem tiltakozott. Én viszont azt gondolom, hogy a természet részéről ez tekinthető hangsúlyos metaforának is. Ezelőtt pár nappal a kikötőnél nehézolaj szivárgott a vízbe. Az aszály miatt a Duna olyannyira leapadt, hogy az öreg hajó, amely a kikötőből horgonyzott, a szikláig süllyedt, és azok felszakították az oldalát. Ez a folt már nagyobb hűhót okozott, de az ügy hasonló optimizmussal zárult, a víz tekintetében eléggé ok nélkül: – A főáramlatba szerencsére nem jutott belőle. – Ugyanazon a héten a meglehetősen vitatható nevű Biotika vállalat egyik munkatársa méreggel kiirtotta a halakat Zólyomlipcsétől egészen Besztercebányáig. A horgászok mesélték, hogy a halak maguktól ugráltak ki a vízből a partra. Nekem az a folt a főváros közepén ezeknek a halaknak a panaszdalát jelentette. A halak nemzetének, a tiszta víz rajongóinak monstruózus tiltakozása volt ez, akik a szárazföldön és a mélyben egyaránt ott vannak. Az ő néma daluk és a mi rosszul kezelt, némasággá alakult eufóriánk. Természetesen itt véget ér a hírek minden optimizmusa. És lehet, hogy névtelen szerzőik a következő alkalommal egy arasszal még közelebb kerülnek a még szilárdabb felületesség szilárd felületéhez.

Az utóbbi időben számtalanszor megbizonyosodhattunk arról, hogy a jövő már nincs is olyan távol, mint egykor volt. Mondogathatjátok magatoknak, hogy ezek a ti folyóitok és a ti partjaitok, amelyeken a városaitok állnak, és hogy egy halott indiai fakírnak pláne nincs beleszólása mindebbe. Maradjon néma. Mint a hal, a folyó, a tér. Mintha az emberek semmit sem tehetnének, mintha mindez egy elvetemült koreográfus kezében lenne, aki csupán a lelkek lejáratí idejével kísérletezik itt.

A régi kertek

A földijeim Váránasziban egész életükben közeli kapcsolatot ápoltak a folyóval, reggelente elsőként kerekedtek fel, hogy megmosakodjanak a Gangeszben, pedig lényegében városi emberekről beszélünk. És mégis, százesztendő fák láthatsz kinőni közvetlenül a házainkból – a falak pedig szinte belerokkannak, hogy bírják. Ha át akarsz kelni egy forgalmas kereszteződésen, ki kell kerülnöd egy tehenet, vagy át kell lépned egy újszülött kecskegida felett. Egy barátom, aki egy fizikuskonferencia miatt személyesen ment Váránasziba, a tanácsomat kérte, hogyan boldoguljon. Azt javasoltam neki, hogy a tehenekkel bánjon úgy, mint a nőekkel, de ne bánjon úgy a nőekkel, mint a tehenekkel. Errefelé, ahol nincsenek tehenek, igyekszem legalább ezt a fejőstehenet szeretni, vagyis Pozsonyt – az én fejősömet. Felkutatom a régi kerteket, gyümölcsösöket és fák, némelyikük valószínűleg bármit kibír. A tönkretételük már réges-régen megkezdődött. Annak a háznak a közelében, ahol lakom, terjedelmes, elhagyatott kertek is vannak. Nemrégiben még hétvégente ellátogattak ide a pozsonyiak, az idősebb emberek, de azután valaki megkopasztotta őket. Megkopasztotta, mint a gyümölcsfákat. Az is lehet, hogy fizetett nekik, vagy csak megrémisztette őket a buldózereivel, betörte a hét-

végi házuk ajtaját és kifüstölte őket, kisajátította a földjeiket, ahol rögtön belefogott a rombolásba. Azután valahova eltűnt. Eredetileg talán néhány tompa formájú épületet akart ide felhúzni, lopott is hozzá eleget, de aztán a pénzt elköltötte valami másra. Ma már ezekbe az elfeledett kertekbe rajtam kívül lényegében nem jár senki. Egyik kora tavasszal elmentem az egyik ilyen festői zugba, mert a kivágott nyárfákról karókat szerettem volna nyesni a paradicsomoknak. Átlépegettem a földön heverő koronákon, ahol még nemrégiben csak a fagy és az ég madarai üldögéltek. Az elszaporodó gyom még nem lepte el a sáfrányt, az íriszt, a nefelejcsét, a margarétát, a málnát, az epret, a mentát és a gyümölcsfákat. Sétálgattam a sebesen eltűnő ösvényeken, és egy dobozba, mint egy mentőcsónakba, gyűjtöttem kankalin óméltóságát és a jácint angyali gyermekeit, valamint a krizantémok nemzetének követeit, nem tudva még amaz búzavirág színét és sejtve a liliomok koronáját. Nyáron pedig, a termésnapok alkalmával, leszedtem a gyümölcsöt. Ősszel majd még ki fogom ásni a csicsókát és az apróbb fákat, és azután... nem, először a diót szedem össze. A ribizlit már átültettem.

Meglehet, hogy ezalatt az a bizonyos hazardőr, aki Pozsony utolsó kertjeit vásárolja itt fel és kísérletezik a lelkekkel, télen egy hirtelen gondolattól vezérelve egyszer csak elutazik. Az örök vadászmezőkre vagy Keletre. Mondjuk, ellátogat Indiába, bevonul egy ásramba, vagy elhatározza, hogy egy tutajjal lecsorog a Gangeszen. Váránaszínál, a megváltás városánál hajótörést szenved, de nem adatik meg neki, hogy az örök ghátokon nyugodhasson. Tévelygő, szétfolyt elméjét nem bírja rá meditációra, ezért mindennap ott ücsörög majd, és gyümölcsért fog koldulni. Fejét a puszta földön hajtja majd álomra, köszönti a haldoklókat, könnyeivel öntözi a tulsik orgonabokrát, míg haja a felismerhetetlenségig hasonlít majd a falakból kinőtt százéves fák összegabalyodott gyökereihez. Reggelente pedig, a tisztítófürdőt követően, bánatosan és hibátlan hindivel fogja dúdolni:

*A Gangesz vize elmosta bűneim,
az álmomat szent bokron és rőzsén égetem,
de mi van, ha ezalatt valaki mögülem,
égett szantálfa rudat döf belém?*

A kert

Már régóta feltűnt, hogy az egymástól látszólag független dolgok között szoros kapcsolat van, amihez mindenki takarékosan, óvatosan vagy kevésbé érzékenyen közeledik. Az erkélyen koriandert tisztítok, és akaratlanul egy bogarat fogok meg az ujjaimmal: abban a pillanatban egy kislány kiált fel valahol a panelház mögött. Szabályt bizonyára nem csinálnék belőle, de az átharapott koriandermagból ismerős illat szabadult ki, a mag íze egészen tiszta volt, a szabály pedig nem enged. Leülök az asztalhoz, a betűk sokasága üldöz, és az emlékezetemet egy kancsó rubinvörös hibiszkuszteára vetett pillantással frissítem fel. Csak akkor iszom majd belőle, amikor kihűl, mint ahogyan az emlékezetemből is. A betűk szavakká állandósulnak. Valahonnan beugrott, hogy a koriandert szellőben kell szitálni, hogy áttisztuljon, ezért én is így csinálom. A szél megérkezett, hogy elvigye a jussát, aztán valahová megint továbbállt.

A szabadságomat részben szivattyúzással töltöttem. Tavasz óta egy kertet kölcsönzünk Pozsony környékén. A sógor, a sógorasszony és a gyerekek jóvoltából, akik Karlsruheban élnek, és vettek itt maguknak egy hétvégi házat. A vert csőből a víz már délben folyni kezdett. Hirtelen indult meg, zavaros volt a sok homoktól, mi pedig álltunk ott, és tapsoltunk a kútverőknek. Két hét múlva a gödörben egy csomó homok lett, a gödör alja megemelkedett, és a víz csak nem akart kitisztulni. Egy hónap múlva olyan lett, mint a kristály. A kútverő egy vízművet helyezett a lyukba, de amikor bekapcsolta a szivattyút, odalent a kavicsos rétegekben valami beomolhatott, és hasonlóan, mint a lelegején, megint homok jött belőle, a szivattyút pedig állandóan kilökte. Ez eszembe juttatta az utat, amikor Váránasziba mentünk a Gangeszhez, és az éjszakai autóbusszon beszédbe elegyedtünk az utastársainkkal. Egyikük azt mondta a folyóvízről, hogy koszos. Én ittam belőle, és minden reggel beúsztam egészen a közepébe, de mindenhol lágy és áttetsző volt, sőt még a felszínen lebegő virágok és más élőlények tetemei körül is.

A vakáción az edényeket a felszivattyúzott homokkal sikáltam, amely arany szemcsékkel volt teli, és a gödör körül gyülemllett fel az udvaron. A koriander szellőztetését, a pumpálást, a várakozást a tiszta vízre és a fazék homokkal sürolását tartom az elmúlt időszak legfontosabb eseményeinek. Végül a két munkaruhás férfiak, akik bűzlöttek az erős kölnitől, és tekintetük a kútverők zavaros bánatával volt teli, a csövet kénytelenek voltak pár méterrel még mélyebbre verni. És lám! A homok eltűnt, és a vizet nem zavarta fel többé egyéb a gondosan felszerelt csapokon kívül, de ne kérdezzétek, hogy milyen kifinomult zagyvaságokat kellett végighallgatnom a víz elemzése után a laboratóriumban. Valamivel mindig el tudják rontani az ember örömét. Vajon mit mondanának a Gangeszről.

A szabadságom után a munkahelyemen más helyre költöztem át. A téren szemközt helyezkedik el az Irgalmasrendiek Kórháza. Ott fekszenek, üldögélnek és járkálnak azok, akiknek nagy szükségük lenne az élő vízre, és én meg tudom őket érteni. Szemben a Duna, szemben vagyok én is. Olykor átmegyek a szerkesztőségen, majd megengedem a csapot, és iszom belőle. *A Duna vizét iszom.* Váránasziba sokan meghalni járnak. Azután rájönnek, hogy a haldoklás csak az élet egy eltérő formája. Mindennap elmennek a Gangeszhez, onnan viszik kis edényekben a vizet a tehetetleneknek és a rokonoknak, és sokan meggyógyulnak, miután megfürödnek a folyó csodavizében, elmúlik a haldoklásuk, és nem kívánják már a halált sem – az elmúlt élet szépségkirálynőjét. Mert ott, a vízben valahol, jelen van az élő víz. Tudjuk ezt mi mind, akik a múlt életből érkezünk, és akik ide, mindannak ellenére, ami az étellel ellentétes, meghalni jöttünk.

*Alszom, ez az életem, halálom.
Az alvók álmon akarnak kapni.
Oly szigorral, mint ahogy én is tetten érem őket.
Ami netán nem tetszett, az ma már tetszik.*

*A világ csupán egy álom.
Egy hordozható álomedény.
Egy álom almában elásott edényke.*

IZSÁK-BODA BIANKA fordítása

A flanőr inge

részlet

A flanőr inge egy riportkönyv, amely 8½ pozsonyi utcáról szól. Az ihletet a *Flaneur* főszerkesztőjével, Fabian Saullal folytatott beszélgetésekből merítettem. A lap minden száma egy bizonyos város egy bizonyos utcájával foglalkozik. Különböző szemléleteket, részleteket, mikrokozmoszt tár elénk. Egy szám összeállítása akár egy évig is eltarthat, és mindig a választott utcán való ott-tartózkodással vagy lézengéssel kezdődik. A szövegekhez a flanőr alakja szolgál inspirációul. Ahogy a vándor járja az erdőt, úgy csatangol a flanőr egy városban. Nem válogat, nem keresi a szépet, a vonzót, megy, amerre jónak látja. A mozgás és a város a lételeme, a rögeszméje. A flanőr nem sétálgat, a flanőr dolgozik.

Pontosan emlékszem arra a pillanatra, amikor először tapasztaltam meg ezt a saját bőrömön. Kora este kimentem a szüleim házából (a Főállomás felett), hogy vásároljak valamit a Trnavské mýton. Tizenkét éves voltam, és úgy döntöttem, gyalog indulok el. Végigcaplattam a fasor mellett az állomástól a Šancováig (akkori Malinovského), aztán haladtam tovább lefelé a villamossínek mentén. A boltban nem volt olyan áru, amit vásárolni akartam, de nem szomorkodtam, mert így felesleges teher nélkül ballaghattam visszafelé. Aznap este belekóstoltam, milyen kellemes dolog céltalanul járni a város utcáit. És hogy ez egyáltalán lehetséges – csak úgy, anélkül menni valahová, hogy az ember bármit is intézne vagy vásárolna. Abban az időben (1987) ezt mifelénk pejoratívan csavargásnak nevezték, és tulajdonképpen még ma is annak nevezik. Valami, ami káros a fiatalságra, mert a céltalan barangolás és az utcán való sétálgatás elvonja a figyelmet a tanulmányokra, a munkára, a pénzre, a kötelességekre és a jövőre fókuszált gondolatokról. Holott éppen ellenkezőleg, sokszor valamiféle álmodozásra készítet, vagy olyan éles koncentráció állapotába juttathatja a nebulókat, amely már rég bennük izzott, csak korábban nem tudott kibontakozni. A flanőr a társadalom peremén áll, és az utcák, amelyeken bóklászik, gyakran a maguk módján a város periferiájához tartoznak. Ezek nem olyan utcák, amelyeket a lakók vagy a turisták sétálgatásra használnak. A flanőr a társadalom peremén áll, éppen

Jana Beňová (1974) költő, író, publicista. Színházi dramaturg szakon végzett a pozsonyi Színháztudományi Főiskolán. Pályáját költőként kezdte, három verseskötete jelent meg, majd kiadott néhány prózákötetet, 2020-ban pedig *Flanérova košela. 8½ bratislavských ulíc* (A flanőr inge. 8½ pozsonyi utca) címmel esszéket és riportokat közölt. Legnagyobb sikerét a mai Pozsonyban játszódó *Café Hyena. Elkísérési tervzet* című szerelmes regényével aratta, amely 2012-ben elnyerte az Európai Unió irodalmi díját. A regényt tizenkét nyelvre fordították le, magyarul Mészáros Tünde fordításában jelent meg a L'Harmattan Kiadónál 2016-ban.

ezért mindent észlel és alaposan megfigyel. Ő a *korszak kutyája*. És mint olyan, nagyon jól ismeri az utca minden illatát és bűzét. Semmit nem hoz létre. Semmit, aminek bármi jelentősége volna.

Virginia Woolf *Utcai barangolások (Street Haunting: A London Adventure)* című esszéje „egy elképzelt ceruzavásárlás útleírása Londonban, egy téli éjszakán – a sötétség vizsgálatának, a kóborlásnak, az invenciónak, az identitás megsemmisítésének, egy hatalmas kalandnak az ürügye, amely az elmében következik be, míg a test egy hétköznapi sétára zarándokol... A lábak sétája a képzelet bolyongásához vezethet, és a megértéshez, amely önmagában véve alkotás...”

Franz Kafka *Séta, hirtelen (Der plötzliche Spaziergang)* című elbeszélésében a lázadásról ír, amely ahhoz kapcsolódik, hogy az ember egy vasárnap kora este egyszer csak kijelenti a családjá előtt: kerül egyet. (Nem beszélve arról, ha ráadásul a bolyongás közben megáll egy barátjánál.)

Camus azt írja, hogy a földön, ahol már nincsen sivatag, sem sziget, az ember a nagyvárosban keresi a magányt – a benépesített magányt. „A csend csak a zajjal telivárosokban jöhet létre. Ahogy Descartes írja Guez de Balzacnak Amszterdamból: Mindennap nagyon zajos tömegben sétálok keresztül, és azt olyan szabadsággal és nyugalommal teszem, amilyet ön, úgy tűnik, az alléiban talál.”

Az első flanőr érzéseimet egykor a *Café Hyena* című könyvemben írtam meg, és a gyerekkoromhoz kapcsolódnak. „Ősszel eljött az idő, amikor nem siettem már egyenesen haza az iskolából. Egyes osztálytársaim igazi társaimmá, útitársaimmá, társnomádokká váltak. Kitért a baráti szerelem. Egymás kíséretésében teljesedett ki. Friss tócsákból tükröződött vissza, amelyekben arany levelek úsztak. Ide-oda, mint az akváriumban. Képtelenek voltunk megszakítani bizalmas beszélgetéseinket és elbúcsúzni egymástól, megosztottuk hát a másikkal a hazautat. Egyik otthontól a másikig. Mint a kutyák, amelyek az út közepén próbálnak két gazda között dönteni. (Az autók dudálnak.) A baráti beszélgetés vörös fonala új lakónegyedek labirintusába vezetett. A város egyre növekedett. Új kerületekbe, utcákba, lépcsőházakba, kapualjakba hatoltunk be együtt. Minden újabb közeledéssel bővült a labirintus. Kerülőutakat kerestünk.”¹ A kerülőutak jellemzők a flanőrségre – a város útvesztőiben történő mászkálás.

Máig emlékszem, mennyire ámulatba ejtett a közlekedés intenzitása a Dostojevského radon, a Štefánikova hossza és visszafogott eleganciája (akkori Obrancov mieru). Miközben a városközpontra a villamosok és a trolibuszok voltak jellemzők (az egyetlen buszjárat a 104-es volt), a Šafárikovon kezdődött a „nagy” csuklóbuszok világa. „Képzeld el, hogy ön egy kislány, akinek az egész / színes kis gyermekora észrevétlenül átváltozott / egy hatalmas autóbusz-állomássá, tele halk / alvó, klimatizált szörnyetegekkel.” Ivan Štrpka *És a zene árad (A hudba plynie)* című versrészlete pontosan leírja az élményeimet a Šafko autóbuszfordulójával való találkozásomról. Még ha az akkori szörnyetegek nem is voltak klimatizáltak.

Immár harmincöt éve mondhatom magam pozsonyi flanőrnek (most jut eszembe, hogy a szlovák megfelelője talán a flákač – naplopó lehetne). Ezért nem foglalkoztam egy utcával három hónapnál tovább. Figyeltem, mi játszódik le ott,

¹ Mészáros Tünde fordítása

milyen érdekességeket lehet találni, mi jellemzi, különíti el más utcáktól, milyen esetek kapcsolódnak hozzá, mi a legérdekesebb a múltjából, milyen éjjel, és mi vár rá – talán – a jövőben. Sétáim során beszélgettem az emberekkel, akik ott élnek és dolgoznak, és azokkal, akik arrafelé közlekednek. Emberekkel az utcáról. Bizonyos újságírók érdekes helyekre járnak, egy-két hetet ott töltenek, aztán írnak róla egy riportot. Én viszont néhány hónapot töltöttem kitartó barangolással a városom egy-egy utcáján.

GRÖSSLINGOVÁ? BANKÁROK, HIPSZTEREK ÉS GYEREKEK

Az utca ősszel és sötétedés után a legszebb. A világító ablakokban, kevéssel a járda szintje fölött szabókat láthatunk varrógépekkel, meg próbababákat, fogásokon öltönyöket és ruhákat. A járókelő mindjárt megérzi az illatot – anyagokat, fonalakat, krétát –, a még nem viselt, várakozó ruhák különös, nem steril, de elegáns tisztaságát. Szemben egy cipős kirakat. A cipőket kézzel és méretre varrják. Bent egy ideig figyelem a fiatal nőt, aki egy fehér rongydarabbal gyengéden fényesít egy fekete bőrmokaszint. Néhányszor felém pillant, elmosolyodik, majd a tekintete újra visszatér a cipőre. A gesztus fiatal anyukákra emlékeztet. Kissé szórakozottan kérdezi, mit szeretnék, mire a cipőmre mutatok. Egy különös alakú barna mokaszin. Az orr irányába – a legtöbb cipővel ellentétben – nem szűkül, hanem szélesedik. Ezért lehet benne nagyon kényelmesen járni. Azt kérdezem, mennyibe kerülne megvarrni valami hasonlót. Azt mondja – még mindig nagyon szívélyesen, és kissé álmodozóan mosolyogva –, hogy a sportcipők ára nyolcszáz eurónál kezdődik, amire viszonzom a szívélyes és álmodozó mosolyt.

A „vatyákok” után jött a luxus

A Grössling ebédidőben a legélénkebb, de kora este újra érzékelhetően felpesz-dül itt az élet. A teázó megtelik, a Kubistában párok és fiatal apukák ülnek gyerekekkel. A Deliben jól öltözött fiatal férfiak süteményt esznek. Azon tűnődöm, hipszterek-e vagy üzletemberek. Ahogy a dilemmát mintegy száz évvel ezelőtt G. B. Shaw megfogalmazta: „Ma már csak a bankhivatalnokok öltöznek úgy, mint a művészek.”

És a bankárok itt vannak az utcán, amely a Dostojevského radnál, a bankok és biztosítók negyedében végződik. „Azelőtt nem volt túl népszerű ez az utca, és az sem vált a javára, hogy a gyárnegyedbe torkolt. Emlékszem, hogy itt volt például az egyetlen »vatyákokra« [vastag steppelt munkásoverallokra] szakosodott tisztító a városban. Most viszont ez nagyon meg fog változni, mert az utca végén épülő Twin City bulvárnegyed lesz” – mondja Ivo Štassel, a Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave (Pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet) igazgatója. Hozzáteszi, hogy gyakran így megy ez az utcák életében, néha stagnálnak, vegetálnak, aztán valami megváltozik, és fordulatot, előrelépést, felvirágzást hoz.

Gyerekek... és gyerekszobrok

A zöld és a bíborszín árnyalataiban pompázó kúszónövénnyel benőtt ház bejáratát egy kislány és egy kisfiú szobra díszíti. Ami mindig is tetszett a gyerekeknek ebben az utcában. És ők ott vannak mindenhol: van itt általános iskola és óvoda, kisbolt játékokkal és egyebekkel, a kávézóknak gyakran látni nőket gyerkőcökkel, babakocsikkal. Sötétedéskor az utca végén piros és sárga fénnel világít egy toronyház. Fényes méhsejtre emlékeztet. A Grössling a *hygge*, hogy használjuk ezt a divatos kifejezést, amely az arra vonatkozó dán stílust jelöli, hogyan vigyük az életünkbe és a háztartásunkba a kényelmet, illetve az ehhez köthető otthon- és biztonságerzetet. És az ilyen kényelem – Dániában és a Grösslingen is – drága mulatság. A *hygge* stílus szakavatott értő példái például a gyertyákon és a párnákon kívül a selyempizsamába való befektetést is ajánlják.

Kontraszt közvetlenül egymással szemben

„A 18. század első felében ez földút volt, ami a kertek között vezetett. És vámház is állt itt, mert erre húzódtott a városhatár. A sorházak – az egymás mellett álló házak az utca déli és északi oldalán – a 19. század első felében épültek. Akkor hosszabb volt az utca, egészen a Redutig ért, és a mai Medená is a része volt” – mondja Ivo Štassel. A Grösslingová 1770-től van csatornázva, 1803-ban részben kikövezték, és 1866-ban gázlámpákat állítottak fel itt.

Štassel hozzáteszi, hogy az utca történetének szempontjából a legérdekesebb két egymással szemben álló építmény kontrasztja – az 1806-ban magyar nemzeti stílusban épült gimnáziumé (amelyet tévesen szecessziósnak tartanak) és a Liga pasázé. Eredetileg a Duna utcát és a Grösslinget egy kis utcácska kötötte össze, aztán a harmincas években a Slovenská Liga építtetett itt egy többfunkciós épületet, amelynek az utcácska is a része lett, és eredetileg fehér travertinnel volt burkolva. „Pontosan egymással szemben található meg itt valami, ami a monarchiával, a császársággal függ össze, ugyanakkor valami teljesen új és más, valami szlovák.”

BINDICS GÁBOR: SZÍVESEN TARTÓZKODOM A ZÓNA BELSEJÉBEN

A Švihaj Šuhaj! biciklisfutár-szolgálat alapítója és az Aliancia Stará tržnica (Régi Vásárcsarnok Szövetség) tagja. Az összetéveszthetetlen külsejű 28-as számú házban él, amelynek a homlokzatát kúszónövény borítja, a bejáratát gyerekek szobra díszíti, és a grösslingováin kívül két bejárata van, amelyek a Gajováról és a Klemensováról nyílnak. Bindics Pozsonyba érkezése után azt gondolta, hogy ez is csak egy újabb helyszín lesz, ahol kizárólag a munkaügyi miatt fog tartózkodni. Ahogy ez korábban Spanyolországban, Franciaországban és utoljára, hosszabb ideig Budapesten is történt. Azt, hogy „belevetette magát a projektekbe”, szerinte az váltotta ki, hogy Pozsonyban egyszerűen hiányoztak neki bizonyos szolgáltatások. Így jött létre a Švihaj Šuhaj! biciklisfutár-szolgálat, és hasonló módon inspirálódott az Aliancia Stará tržnica esetében is. Jelenleg Matúš Vallo főpolgármester tanácsadói csapatának tagja, és a Grössling fürdő felújításán dolgozik.

Az épület történetéről, amelyben feleségével és kislányával él, megpróbált részleteket megtudni, de a tervező nevét nem sikerült felkutatnia. „Ismert azonban, hogy az építőmester az a Durvay Antal volt, aki a Kék templom és a gimnáziumé. A gyerekek szobra Rigele Alajos szobrászművész műhelyéből való.” Szerinte a kúszónövény egyértelműen a ház külső jellegzetességei közé tartozik, és ezt minden lakója így érzi. Vadszőlőről van szó, nem az invazív borostyánról, ami főleg ősszel sajátos elszíneződést kölcsönöz a háznak. Bindics azt mondja, hogy a Budapesten eltöltött néhány év alatt megtanult zónán belüli lokálpatriótának lenni – ami azt jelenti, hogy főleg a saját negyedünkben tartózkodunk és közlekedünk. „A város régi zsidónegyedében laktam, oda jártam kávézni, sétálni, a helyi boltokban vásároltam, még ha drágábban is jött ki, mint ha szupermarketbe mentem volna. És ez megmaradt Pozsonyban is. Szeretem ezt a zónát.” Amikor a határaitól kérdezem, azt mondja, hogy az egyik oldalról ez a Dostojevského rad, a másiktól a Karadžičova. A zónába tartozik még két szomszédos tér, a Šafárikovo és a Jakubovo, a Medická záhrada (Medikus-kert) és a Stará tržnica (Régi Vásárcsarnok). Az Aviont már más világnak tartja, és az Eurovea, annak ellenére, hogy az attraktív Duna-partot is magába foglalja, szintén kívül esik a zónán.

HANA (38):

A FIAIMAT AZ ÓVÁROS KÖZPONTJÁBAN ENGEDEM SZABADON

A harmincnyolc éves Hana gyerekkorától a Grösslingen él. Ma már két fia van, az egyik három-, a másik hatéves. Azt mondja, hogy az évek alatt sokat változott az utca. A luxus irányába. A gyerekeknek itt van a speciális játékbolt, a Pán Medvedík. „Akkor megyünk oda, ha valamit ünnepelünk.” (A kirakatban alvó kiségek vannak, amelyeket maxi méretű gyufásdobozba fektettek. Először Franciaországban láttam ilyet a Petit Bateau luxus gyerekboltokban.) Azt mondja, hogy a Grösslingen jó élni. Bár, amikor a gyerekek egészen kicsik voltak, arra vágyott, hogy valahol máshol éljen. Hol? „Hiszen ez az! Talán a természetben.” A Jakubovo és a Šafárikovo környékére járnak sétálni, de igazi játszótérnek leginkább az Óváros magját tartja. „Ott engedem szabadjára a gyerekeimet. Sétálóövezet, veszélytelenül futkározhatnak, és a DPOH oszlopai kiválóak a bújócskázáshoz. Ez a világuk.” Érzékeli, hogy a Grösslingen autókkal vannak körülvéve, de a gyerekek miatt e tekintetben nem aggódik.

Az utcát a Kubista változtatta meg

Ami az évek alatt megváltozott még, mióta ebben az utcában él, az a zónába érkező turisták száma. Látványosan megkapaszkodott az airbnb. Gyakran a Kék templom mögötti saroknál kérdezik meg tőlem, hogy hol van, mondja Hana.

„Az utca jellegét és az itteni életet azonban leginkább a Kubista változtatta meg. Hipszterek kezdtek ide járni.” Hana férje, Erik hozzáteszi, hogy éppen a Kubista alakította át a helyiek szokásait is. „A szakács, a pincérek vagy a tulajdonos néha a bisztró előtt állnak, cigarettáznak vagy pihennek, és mindig köszönnek az arra járóknak. Átragadt ez a többi lakosra is, és egyszer csak mi, akik

látásból ismerjük egymást, elkezdtünk köszönni egymásnak.” Kérdezem Hanát, hogy jár-e az utcán kávézóba vagy étterembe a csemetékkal. „Látok ott anyukákat gyerekekkel, de az én fiaimban még nem alakult ki a kávéházi viselkedésmód. Azon nyomban megisszák és megeszik, amit kapnak, aztán nem értik, miért is kellene tovább egy helyben ülniük.”

HONNAN VANNAK? KIK VOLTAK GINSBERG HIPSZTEREI, ÉS KIK A MIEINK?

*„Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület
romjaiban, hisztérikusan lemeztelenedett
éhezőket,
a néger utcákon vonszolva magukat hajnalban egy
pofa hasis után kutatva,
angyalfejű hipstereket égve az éjszaka gépezetében
a csillagos dinamóhoz fűződő hajdani égi
kapcsolatért,
kik nyomorúság és rongyok és üres tekintetű,
intelligens pofájú cigarettázás a lassú dzsessz
városainak csúcsain átlegegő hidegfolyóvízes
lakások természetfölötti sötétjében,
kik lemeztelenítették agyvelejük az Ég előtt a
Földfeletti alatt és megvilágosult lélekkel
mohamedán angyalokat láttak a bérházak
tetején tántorogni,
kik sugár-hűvös szemekkel járták végig az
egyetemeket, Arkansast és Blake-fényű
tragédiát hallucináltak a háborús iskolások
között,
kiket kirúgtak az akadémiákról, mert bediliztek és
obszcén ódákat közöltek a hirdetőablak üres
ablakain,
kik trikóban és gatyában kuporogtak a borotvátlan
szobában, papírkosárban égetve el pénzüket és
figyelve a falon keresztül áradó Terrorra, ...”²*

Mivel ismertem Ginsberg *Üvöltés* (1957) című versének hipszterképét, meglepett, amikor egyszer csak hipszterekről és hipszterhelyekről kezdtek beszélni Pözsonyban. Nem láttam az utcán semmiféle vágytól égő angyalfejeket, de a hipszter fogalma egészen meghonosodott, és kúszónövényként kezdett terjedni. A Wikipédia azt írja, hogy az amerikai szleng kifejezésnek nincsen pontos definíciója. Míg a hatvanas években Amerikában a jazzel, a drogokkal és a társadalom peremén való étellel kapcsolatos szubkultúrát jelölték vele (jazz-zenekaros, marihuá-

2 Orbán Ottó fordítása

nás hipszterek), manapság a „nem konvencionális” (konvencionálitást meghaladó?), „jól informált” trendi embert jelöli, aki lépést tart a korrallal, vagy még pontosabban két lépést tart vele. Vagy, amint egy fiatal húszéves barátom mondta, aki szociológus hallgató Koppenhágában, a hipszterek, ők azok a furcsa szakállas alakok ingben. Tulajdonképpen kissé úgy festenek, mint a hajléktalanok, de közben szép lakásuk és jó munkájuk van. A pénzt semmilyen körülmények között nem égetik el.

MIER MOZI

„1937-től a Liga pasázhba jöttek ki a nézők a 185 ülőhelyes Liga moziból (későbbi Mier). A bejárata a Červenej armády (ma Grössling) utcáról nyílt. 1957-ben itt nyitották meg a Dokumentumfilm-mozit, aztán éjjel-nappalra változott, és 1982 decemberétől az igényes filmek mozija lett. A múlt század negyvenes éveiben a mai Lidl üzlethelyiség (valamikor Teta) területén terveztek ide egy hatszáz férőhelyes mozit a Duna utcán. Sőt a vetítőkabin is elő volt már készítvé” – mondja Miro Ulman, a Slovenský filmový ústav (Szlovák Filmintézet) munkatársa, ami a Grösslingová 32-ben székel.

Ma a Matica slovenskához tartozik az épület, ami a Liga pasázhba a kis Svojeť könyvesbolttal nyújtogatja a csápjait. A kirakatában a *Zem a vek* legújabb kiadása virít, és olyan könyvkiadványok, amelyek kulcsszavai az „eltitkolt”, a „szláv” vagy a „szlovák”, és ugyancsak jellemzők a hosszú, folytatásos címek. Az Egyesült Államok eltitkolt története, Eltitkolt történelem – Nagymagyar hablaty – A történelem demisztifikálása, Minden másképp volt – A világ nagy szláv meghódítása – Az 1000 utáni apokalipszis, Az Oroszország elleni nagy összeesküvés, Amikor a szlovák öntudatot úgy üldözték, mint a faszmust... A kirakatban a *Slovenské národné noviny* aktuális száma is ki van állítva. Az első oldalán beszélgetés a *Dotyky* című folyóirat főszerkesztőjével, Boris Brendzával. Archaizmusok, közhelyek, klisék. (A válaszok „kierőszakoltak”, a szerzők a bevett „rossz szokásoktól” szenvednek...) Az egész beszélgetés egy siránkozás arról, hogy a Fond na podporu umenia (Művészeti Alap) fele akkora támogatást adott a folyóiratnak, mint korábban a Kulturális Minisztérium. „A fiatalságot nemzetietleníteni kell, hogy ne olvassanak szlovákul, ne alkossanak, és kizárólag azt turbékolják, hogy áj lāv jú.” Kommentálja a pénzügyi helyzetet a főszerkesztő, keserűen. Arra a kérdésre, hogy milyen újdonságot találunk a *Dotyky*-ban, a folyóiratban, amelyet harminc éve alapítottak, azt válaszolja: „Van több kitűnő rovatunk, és reméljük, az FPU-ban vagy a minisztériumban tudatosítják majd, hogy a fiatal irodalmároknak az irodalmi folyóirat olyan, mint hálnak a víz vagy madárnak a levegő.”

PASZMÁR LÍVIA fordítása

POZSONY MINT VÁROSI TÁJKÉP A KORTÁRS SZLOVÁK PRÓZÁBAN

A humán- és társadalomtudományokban a 20. és 21. század fordulóján kitapintható térbeli fordulat az irodalomtudományt is inspirálta: ez idő tájt intenzívebbé vált az urbanizáció, az építészet, a szociológia és az antropológia témáinak és elméleteinek bevonása a kutatásba (Finch 2016, Derdowska 2011: 33–54.). Az irodalomkutatás térbeli aspektusa a szlovák irodalomtudományi vizsgálódásokban Dionýz Ďurišin szlovák komparatista irodalomközi közösségeket tárgyaló elméletében bukkant fel (Ďurišin 1995 és 1997). A város és az urbanitás jelenségeivel nemigen foglalkoztak rendszeresen. A városi terek irodalmi megjelenése iránti, viszonylag csekély érdeklődés soron a szlovák irodalom tényleges viszonyait tükrözte vissza, ugyanis a szlovák irodalomban kitapintható egy jellegzetes antiurbánus vonulat (Minár 1998). Ez a tény viszont a szlovák kultúra alapvető vidékiességével-kisvárosiasságával függ össze, ami a 19. században csakúgy, mint a 20. század első évtizedeiben jellemző volt, s amely minden tekintetben csak Csehszlovákia 1918-as megalakulását követően változott meg.

Az emancipáció különálló lépése volt Pozsony Szlovákia fővárosaként való elismertése, illetve fővárosi rangra emelése mind gazdasági és politikai, mind pedig kulturális értelemben. Ez a soknemzetiségű, multikulturális város a Duna partján évszázadokon át koronázóváros is volt, mivel azonban a szlovák népesség által lakott terület szélén terült el, az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából csekély jelentőséggel rendelkezett. A 20. század első évtizedeiben elsősorban a korabeli Felső-Magyarország északnyugati részén, a szlovák etnikum által lakott terület központjában található Turócszentmárton (ma Martín) töltötte be a szlovák irodalmi és kulturális központ funkcióját, mellette pedig a közeli nagyvárosok, Budapest és Prága (ehhez lásd Barborík, 2018). A városi központ és a nemzeti kultúra viszonyának párhuzamait jobbára az olyan „kis nemzetek”¹ körében találjuk meg, mint például az ukránok vagy a litvánok, ahol az első világháborút követően a szlovák kultúra és Pozsony helyzetéhez hasonló folyamatok zajlottak. Ugyanis a közeli referenciaként szolgáló cseh és magyar kultúra helyzete más volt: hosszabb hagyományokra tekinthettek vissza, s már 1918 előtt is rendelkeztek nemzeti intézményekkel. Ez a kulturális helyzet, valamint az a tény, hogy Pozsony fokozatosan vált ténylegesen is Szlovákia fővárosává, meghatározó volt a város irodalmi reprezentációja tekintetében még a 20. század második felében is, mi

Radoslav Passia (1977) irodalomtörténész, publicista. A Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák irodalmi intézetében dolgozik, a Platform az irodalom és a kutatás számára elnevezésű polgári társulás vezetője. A Rádió Devín (RTVS) kulturális csatorna munkatársa. Kutatási területe a 20. és 21. századi szlovák irodalom, amelyet közép-európai kontextusban is vizsgál, ezenkívül a városok és az irodalom kapcsolataival és regionális kutatással is foglalkozik. *Férfi, nő, gyerek. Mai szlovák történetek* (Noran Libro Kiadó, 2016) címmel novellaantológiát szerkesztett, s a *Jelenkor* 2016. áprilisi számában tanulmányt közölt *A Keleti-Kárpátok térségének irodalmáról*.

¹ Miroslav Hroch cseh történész definíciója értelmében: a kis nemzet „nem kvantitatív, hanem situatív jellemzés. Olyan európai nemzetekre vonatkozik, amelyek nemzeti mozgalmaknak köszönhetően, azok sikere nyomán jöttek létre” (Hroch 2016: 244.).

több, még a város 1989 utáni irodalmi képének vizsgálatakor is számolnunk kell vele. És van még egy kulcsfontosságú tényező, amit figyelembe kell vennünk, ha a kortárs irodalom Pozsony-képével foglalkozunk: a szocializmus korszakának négy évtizede, amelynek során a város kulturális identitása és városszerkezete radikálisan átalakult – egyfelől elpusztult gazdagon rétegzett építészeti öröksége, másfelől viszont nagyszabású városépítési folyamatok zajlottak a totalitárius rendszer politikája és a későmodern építészeti fúziója szellemében (Moravčíková 2013).

A város történetének kultúrpolitikai viszontagságai Pozsony városi tereinek szemiotikájában is kitapinthatók. A 20. század folyamán néhány kulcsfontosságú toposzt többször is átkódoltak az éppen aktuális (geo)politikai narratívának megfelelően, s nem meglepő módon ehhez a kulturális (irodalmi) szimbólumok nyelvét is felhasználták. A város és a kultúra egymással kölcsönhatásban álló viszonyai, ahogyan a geopoétikában definiálják (Rybicka 2014, 92–111.), abban is tetten érhetők, hogy a város nem pusztán hátere vagy témája az irodalmi műnek, hanem a szövegen túli fizikai térként magába fogadja/abszorbeálja a kulturális szférából érkező impulzusokat, hogy azután e kulturális szféra szimbolikus tőkéje megjelenjen a maga konkrét valóságában, alakítva és megváltoztatva a város arculatát, vagyis visszahatva rá. Ezek csupán általános megállapítások, azonban érdekes megfigyelésekhez juthatunk a Közép-Európában mindig töredezett, szakadozott konkrét „emlékezetpolitikákat” vizsgálva, amelyek háttérben a totalitárius rendszer által generált politikai és etnikai változások húzódnak meg.²

Ami Pozsony kisajátításának említett folyamatát illeti, arra jó példát kínál bizonyos fontos városi terek szimbolikus átkódolása, konkrétan a magyar és a szlovák történelemhez kötődő néhány szobor viszontagságos története. Csehszlovák legionáriusok 1921-ben ledöntötték Mária Terézia lovas szobrát, amely a mai Ludovít Štúr téren állt. Voltak bizonyos félelmek, hogy ez a sors vár Petőfi Sándor emlékművére is, amely eredetileg a színház épülete előtt, a mai Hviezdoslav téren állt (1911). Ezért a költő és múzsája szecessziós szoboreggyüttesét lebontották, s az ily módon hosszú évtizedekre eltűnt a nyilvánosság elől. Csak 1956-ban állították fel újra a Janko Král' Kertben, ahol egy ideig a szlovák nemzeti újjászületés költőjének 1964-ben állított szobra társaságában volt látható. Később a park egy kevésbé feltűnő pontjára helyezték át, majd 2002-ben ismét raktárba került, hogy azután 2003-ban Pozsony egy másik központi helyére, a Medikuskertbe kerüljön. Ott, ahol Mária Terézia lovas szobra volt, egy ideig a csehszlovák állam egyik alapító atyjának, M. R. Štefániknak a szobra állt, ma pedig a 19. század szlovák emancipációs küzdelmeinek kulcsfigurája, Ludovít Štúr 1972-ben állított bronz és gránit emlékműve látható. Az emlékmű koncepciójában Milan Šútovec irodalomtudós és politikus szerint két különböző paradigma keveredett, a korszak domináns proletár internacionalizmusa és a nemzeti eszme, s ez „előrevetítette az egész projekt bizonytalan értékszemléletét” (Šútovec 2007, 21–22.). Mialatt Petőfi csak Pozsony határain belül mozgott, van egy másik, 1984 óta ugyancsak a Medikuskertben álló szobor, amely egész kontinenseken át vándorolt. A szlovák realista író, Martin Kukučín (1860–1928) szobrának installációja nem magának az írónak az alakja miatt volt problematikus, hiszen Kukučín életműve a hivatalos irodalmi kánon része volt a kommunista időkben is. A problémát az okozta, hogy a szoborállítás ötlete a nem kommunista emigráció köreiből érkezett, s a szobor elkészítésére nem egy rezsimhez hű, hazai művészt kértek fel, hanem az ismert horvát szobrászművészt, Ivan Meštrovićot. A szobor a művész USA-ban töltött éve alatt készült, amikor az

² A város képével mint komplex jelenséggel foglalkozik Pozsony kapcsán több munkájában a germanista Jozef Tancer, aki arra figyelmeztet, hogy „a város képei is azt a módot példázzák, ahogyan egy konkrét, földrajzilag pontosan meghatározható helyből egyénileg vagy kollektíven érzékelt és megformált tér lesz, vagy különböző, egymásba fonódó, érintkező, esetleg egymással rivalizáló, egymást taszító terek sokaságává változik” (Tancer 2012, 26).

Egyesült Államok a kommunista Csehszlovákia ideológiai ellenfele volt. Több hasonlóan érdekes példát lehetne hozni szobrok és emlékművek, illetve nyilvános terek átalakításáról, amelyek mögött a város etnikai összetételének változásai vagy a jellegzetes korabeli ideológiai preferenciák húzódtak meg. Érdekes lenne végigkövetni Pozsony urbánus rétegeinek palimpszeszteszerű egymásra íródását.³

Pozsony mint városi tér megjelenik a kortárs magyar irodalomban is, Tőzsér Árpád költészetében, Grendel Lajos prózájában, György Norbert *Klára* című regényében vagy Czinki Ferenc *Pozsonyi metró* című elbeszélésében.

A továbbiakban azonban csupán az utóbbi három évtized szlovák irodalmával foglalkozom, figyelmemet arra összpontosítva, hogyan jelenik meg a városnak ez a nagy vonalakban felvázolt földrajzi, történeti-politikai és kulturális helyzete. Pozsony mint városi tér irodalmi megjelenését pars pro toto, néhány reprezentatív alkotó és mű kiválasztásával vizsgálom meg. Ahogyan már volt róla szó, Pozsony a 20. században radikális átalakuláson ment keresztül mind társadalmi, mind etnikai, mind kultúrpolitikai, mind urbanisztikai értelemben. Habár az egyes kortárs alkotók ezeknek a változásoknak különböző aspektusait emelik ki, mégis kitapintható néhány közös téma és megközelítés. Ilyen például a szakadozott kulturális emlékezet témája, a városi identitás meggyengülése, a történelmi városközpont nagy részének elpusztulása a szocialista korszakban, s az emiatt érzett trauma, vagy a későmodern szocialista városépítés által létrehozott heterogén, inkompakt terek témája. Ezekkel az irodalomban szorosan összefüggenek bizonyos toposzok, például a város kulturális határterület-jellege, valamint a három ország, Szlovákia, Magyarország és Ausztria politikai határaihoz kötődése, illetve az olyan nagy földrajzi entitásokhoz fűződő kapcsolata, mint a Duna vagy a Kárpátok itt kezdődő hegyvonulata.

Pozsony mint városi tájkép⁴ megjelenítését a kortárs szlovák irodalomban néhány 1989 előtt született, de csak a rendszerváltozás után megjelentetett mű is alakította. Például Juraj Špitzer *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című elbeszélése, de mindenekelőtt az egykori emigráns Ján Rozner (1922–2006) irodalom- és filmkritikus, műfordító posztumusz kötetei, a *Noc po fronte* (Éjszaka a front mögött) (2010), valamint a *Výlet na Devín* (Kirándulás Dévénybe) (2011). Rozner prózájának a szlovák közegben nagy visszhangot kiváltó művészi hatása három elem szoros kapcsolatából tevődik össze. A szerző a városi sétáló, a flanőr perspektívájából írja le részletesen fiatalok, tehát a két háború közötti időszak és a második világháború utáni évek korabeli Pozsonyának városi tereit, a memoár, illetve az önéletrajz műfaji keretei közé helyezve, miközben az entellektüel önarcképében egy sajátosan egyénített társadalmi típust formál meg. Rozner különböző szerepekbe stilizálja elbeszélőjét: egyfelől a történelem outsidersként jelenik meg (aki német–zsidó–szlovák származású baloldali értelmiségiként a háború alatt egzisztenciális fenyegetettségnek volt kitéve), másfelől magányos városlakóként, aki saját szülővárosában is outsiderként él. Esszéisztikus hangoltságú történetei a korabeli Pozsony periferiáján játszódnak, illetve e periferikus városrészek adják fontos motívumait (Zuckerman, Vödrich, Trnávka, Ružinov stb.).

Tökéletesen ismerte a várost a pozsonyi születésű prózaíró, Pavel Vilikovský (1941–2020) is. Következtesen és pontosan rögzítette a modern Pozsony egyes városrészeinek topográfiáját, beleértve a város keleti, ipari területeit, azok hétköznapijait, ahogyan a hatvanas évek közepén játszódó *Peší príbeh* (Gyalogos történet) (1992) című detektívtörténetében. Más pozsonyi szerzőkkel összehasonlítva jól látszik, hogy Vilikovský sajátosan viszonyul a centrumhoz és a perifériához. Miközben a *Moje mesto: Bratislava* (Az én városom:

³ Pozsony és más közép-európai városok multikulturális emlékezetének helyeiről ír Kiss Gy. Csaba magyar kultúrtörténész (Kiss 2013, 105–112.).

⁴ A városi tájképet olyan komplex fogalomként értelmezem, amelyhez a városias területeken kívül hozzátartoznak a várost körülölelő, a városi terekbe benyúló, betüremkedő természeti környezet elemei is.

Pozsony) című esszéjében a centrumhoz konvencionális tereket, valamint társadalmi tevékenységeket társít, nosztalgikus erejük van a város periferiájának gyárnegyedéhez és természeti környezetéhez (például a dunai fürdőzésekhez) kötődő gyermeki emlékeinek. Vilikovský számára Pozsony olyan város, ahol „az ember néhány perces sétával egymástól gyökeresen eltérő helyekre ért el, szó szerint úgy haladva át rajtuk, mint valami passzázs, a legkülönbözőbb helyeken lyukadt ki hirtelen, s ahogyan az üzletben a ruhát, úgy próbálhatott fel magára egymás után többféle életet is” (Vilikovský 2014: 174.). Mai perspektívából nézve pedig olyan városnak látja Pozsonyt, „amelynek arcát felvarrták, ráncait, amelyek az arcnak kifejezést adtak, eltüntették, s most egy maszkot nézünk helyette” (Vilikovský 2014: 175.). Itt elsősorban a történelmi városrész elmúlt évtizedekben véghezvitt erőteljes szanálására utal.

Két, kilencvenes években született filozofikus hangoltságú, esszéisztikus szöveg a Pozsony irodalmi megjelenését érintő kérdések széles spektrumát villantja fel egy-egy jelentős szlovák és cseh szerző tollából. Az elbeszélés műfaján kívül összekapcsolja őket a Pozsony kultúrtörténeti hagyományai és városi tereinek minősége iránti érzékenység is. Juraj Špitzer (1919–1995) *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című 1991-es elbeszélése még a hetvenes évek elején született, de akkor politikai okokból nem jelenhetett meg. A másik elbeszélés az *Epizóda '96* ('96-os epizód) (1997) Egon Bondy (1930–2007) cseh író, marxista filozófus, underground művész írása, aki a kilencvenes évek elején Pozsonyba költözött, és intenzíven bekapcsolódott a szlovák kulturális életbe.

Špitzer *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című elbeszélésének expozíciójában a középiszkolai tanár Rafael, a második világháborús veterán egy forró nyári napon úgy dönt, hogy megszabadul régóta rejtgetett revolverétől. Egy hétfévi városkörnyéki kiránduláson keres alkalmas rejtekhelyet a fegyvernek. Ez a bevezetés emlékezésfolyamat hív elő, amelyben az elbeszélő történelmi, társadalmi, kulturális témák és intim magánéleti kapcsolatok emlékképeinek széles spektrumát villantja fel. Ez a tudatfolyam időben és térben az *út „öngyógyító”* kronotopozsába van beágyazva, a város déli határszéléhez közel a Duna jobb partján elterülő ókori római katonai tábor, Gerulata ásátásainak színhelyére vezet a kirándulás formájában. Pozsony elővárosainak közelebbi városias jellegű, majd távolodva mindinkább természeti környezetű a Duna menti ártéri erdőségekkel újabb és újabb megfigyelések, megjegyzések hullámain indítja el, amelyekben a természeti metaforák sora, mindenekelőtt a „mágikus folyó” (Špitzer 1991: 38.) örvénylése és hullámozása történeti és civilizációs folyamatok leírására, kultúrák keletkezésének és megsemmisülésének megidézésére szolgál:

„Miféle vidék ez, amit nézek? Kelta, római, germán, vagy netán szláv? Azon a szorson át jut el ide a folyó, amott van az a kereszteződés, ahol a nagy történelmi események játszódtak le. Itt találkoznak azok a hegyvonulatok, amelyek földrajzilag és történelmileg metszik Európát. Ott a túloldalon voltak az avarok, hunok, magyarok, germánok, előttük a rómaiak. Az egyik vagy a másik oldalon. Egykori lakóhelyeikből semmi sem maradt fenn, mindent elnyelt az őserdő. Az időben hozzánk közelebbi történelmi korokból fennmaradtak a várromok. Körülöttük, alattuk most a mi civilizációnk városai állnak. Vajon meddig?” (Špitzer 1991: 45.)

Špitzer a fennmaradt történeti és régészeti forrásokból merítve a jelenkori Pozsony tágasabb környezetére úgy tekint vissza, mint valami nagy kiterjedésű civilizációs-kulturális palimpszesztre. Miközben a mai ember létezőnek koordinátáira kérdez rá, nagyon is tudatában van annak, hogy ez a vidék erőteljes történelmi változásoknak volt kitéve a múltban, ezért figyelmeztet arra, hogy nemcsak a mi személyes életünk, hanem egész civilizációnk létezése törekeny és átmeneti. Ennek a világnak éppen a folyamatos változások adják az

állandóságát, s az elbeszélőnek e filozófiai felismerése korrelál a földrajzi térrel, amelyben mozog, vagyis a folytonosan változó „mágikus folyó”, a Duna környezetével. A nagy folyam a maga számos mellékágával és ártéri erdőségeivel nem vonalszerűen kijelölt határ, inkább széles határsáv, amely nemcsak a nagy természetföldrajzi egységeket különíti el, hanem a kulturális területeket is. Ennek a fajta határsávnak a kultúrtörténeti példája éppen Gerulata, a Limes Romanus, a Római Birodalom határának sávja, amelyen túl e területen germán törzsek éltek. Maga a tény, hogy Rafael éppen az egykori római katonai tábor régészeti területén keres rejtekhelyet a fegyverének, az egykor személyes történelme részét alkotó tárgynak, szimbolikus jelentőséggel bír, ez is bizonyosága a vidék ezeréves történelmében egymásra rétegződő személyes és civilizációs történéseknek.

Pozsony városi tájképének összetettebb változatát kínálja Egon Bondy önéletrajzi elemekkel átszőtt '96-os epizódja. A szöveg fontos új vonásokat tesz hozzá a város irodalmi identitásához, amelynek leglényegesebb kvalitását az „üresség” motívumával írja le. Történeti perspektívában szemlélve ez azt jelenti, hogy a szerző rávilágít Pozsony történetének néhány kulcsfontosságú epizódjára (fehér foltjára), (F. X. Messerschmidt barokk szobrászművész tevékenységére, a zsidó közösség sorsára), szinkrón perspektívában pedig a szocialista tervezés pusztításának kitett városképi struktúrán elmélkedik, és eltűnődik a hely szellemét (*genius loci*) meghatározó természeti adottságokon (a Duna és a Kis-Kárpátok).

Dominique Perrault francia városépítész Pozsonnyal kapcsolatban a „tájnak a nagyvárosba való behatolásáról” beszél (Perrault 2013: 12.). Perrault szerint „az üresség a nagyvárosban számos módon jelenhet meg. Lehet a szennyezés, a kizárás vagy az elmagányosodás szinonimája, ugyanakkor lehet kollektív és társadalmi tapasztalat is, amelyben az üresség nyitott hely a képzelőerő és az alkalmazkodás számára” (Perrault 2013: 12.). Több író is hasonló módon gondolkodik a pozsonyi városi terekről, még ha nem is használja explicit módon az üresség kifejezését. Bondynál az üresség képzete a város fizikai értelemben vett organizmusában kétféle jelentésben fordul elő: elsősorban mint tájképi és városképi adottság. Az egyik tényező a városnak a Dunától való távolsága, a szerző szerint ugyanis a folyó a hely szellemének (*genius loci*) kulcsfontosságú eleme. Pozsony alapvető városképi elemének tekinti a Dunának háttal fordító, nem feltétlenül barátságos Kis-Kárpátok vonulatát, amely a déli lejtőket borító erdőségekkel és szőlőkkel nyúlik be a városba. Ezen a ponton Bondynak az ürességgel mint a városba belenyúló természeti környezettel kapcsolatos fejtegetései összekapcsolódnak a szőlőtermesztő és kézműves negyedek történeti tradíciójával, amely a folyóval együtt formálja-alakítja a város szellemét.

Az üresség azonban megjelenik az emberi tevékenység szférájában is mint a kulturális diszkontinuitás következménye, ami az eredeti „ezeréves város” és a megcsonkított „új város” tere között tapintható ki, s ez utóbbi az állítólagos „hazafias modernista építészek büntetteinek” tere (Bondy 1997: 24.). E büntettek bizonyítékai az értékes történeti városrészek nagy kiterjedésű lerombolt negyedei. A '96-os epizód elbeszélője elsősorban a Szlovák Nemzeti Felkelés hídját nevezi meg, az egykori part menti negyedet, Vödríctet, az egész váralját, de más összefüggésben a város további új negyedeit is:

„A főúton az első köztársaság idejében épült szokásos bérházak mellett kis földszintes házikók, az egykori szőlészek házai, mind egyformán kopottak, homlokzatuk hibáit és hiányosságait nem lehet molinókkal vagy neonfényekkel eltakarni, amelyek közül így is, úgy is csak minden második-harmadik betű világít éjszaka, egyszer csak előbukkan egy szép barokk épület, mellette rút neogótikus templom, amelyet körülvesznek a szocializmus korai korszakának épületei, pár lépéssel odébb a késő szocialista időszak túlméretezett palotái, azután megint egy panelházas tömb, közé beszorított igazi falusi házakkal, aztán egy toronyház, elég nagy,

henger alakú torony, körülötte akkorára nőtt a pályaudvari depó, hogy egy kilométert kell gyalogolnod, ha egyik utcából el akarsz jutni egy másikba” (Bondy 1997: 81–82.).

Ez a fajta üresség jellemzi a kilencvenes évek városlakóinak mentális állapotát, de az üresség egyszersmind okozója, létrehozója is e mentális állapotnak. Ez az üresség a „történelmietlen” és „nem városias” életmódban tükröződik. Ezt a '96-os epizód elbeszélője a hatalmas új lakónegyed, a Duna jobb partján elterülő Ligetfalu képével azonosítja. Az üresség itt a városi tér túlzott perforáltságában mutatkozik, hiányoznak az intim zugok, amelyek alkalmasak lehetnének a köznapi emberi kommunikációra. Habár a pozsonyi lakótelepeken élők „nem városias” identitása már korábban is felbukkant az irodalomban, például Dušan Kraus *Životy unikajúce* (Menekülő életek) (1979) című „ipari regényében”,⁵ mégis Bondy az, aki először ábrázolja irodalmi igénnyel Ligetfalut (amelynek építkezése a 20. század hetvenes éveiben kezdődött) labirintusként, amelyben a modernista városépítészeti víziók diktatórikus átültetése a gyakorlatba rávetült a társadalmilag nem teljes, csontka, sőt retardált város egészére. Ligetfalu azonban Bondy prózájában különleges, mágikus vonásokkal rendelkezik, s ennek a mágikusságnak a forrása mégis a természeti környezet, hiszen a lakótelep szép környezetben van a Dunán túl, az egykori római Pannónia provincia határán. Ugyanakkor a mágikusság a lakótelep labirintusszerű struktúrájából is fakad.

Kultúránk ideiglenességének érzése, amit a Duna menti terület igen erőteljesen hív elő, futurologiai perspektívában jelenik meg Daniel Hevier (1955) *Kniha, ktorá sa stane* (A könyv, amely megszületik) (2009) című polifonikus regényében. A mai Pozsony nemcsak hátttere, hanem egyik fontos témája is a regénynek, ami a városlakók egymást keresztező, egymásba gabalyodó élettörténeteit rántja össze, s amelyben a szerző kísérletet tesz a szereplők kapcsolatrendszerének lélektani és társadalmi diagnosztizálására. Ugyancsak hangsúlyos témája a műnek a város és az egész közép-európai régió jövőjének metaforikus víziója. Azé a térségé, amelyre Hevier szerint az új emigrációs hullám nyomán szűkszerűen etnikai és vallási változások sora vár. A szerző víziójában Pozsony olyan térként jelenik meg, amely a közeljövőben egy másfajta kultúra és civilizáció terévé lesz. Az egyik mellékszereplő, a beszédes nevű Ismeretlen docens egyetemi előadásaiban fejtegeti elméletét, amely szerint a zsidók (a későbbiekben a keresztények) a könyv, a Biblia, azaz az Írás népe, a muszlimok viszont a Szó, azaz az elbeszélés népe. „A Szó és az Írás háborúja itt zajlik körülöttünk, teljes intenzitással” (Hevier 2009: 155.), jelenti ki Ismeretlen docens, és idézi az Ószövetségből azt a passzust, melyben Isten „beszél” és „megnevez”. Isten eszerint elbeszélő, az elbeszélés új valóságot hoz létre, amelyhez képest az írás másodlagos, emberi tevékenység. A különös, furcsa Elbeszélők, akik gyorsan ellepik Pozsony utcáit, egy új Rend hírnökei. A pozsonyi homlokzatokon mind gyakrabban jelenik meg egy felirat: „Nárok” (igény, követelés), amely visszafelé olvasva *Korán*. Az egyik szereplő, aki homályos küldetéssel érkezik Pozsonyba Keletről, a következőképpen magyarázza ezt az igényt, követelést:

⁵ A regény részletes elemzését adta, külön hangsúlyozva a városi téralakítás módozatait a műben V. Barborík: „Kraus regénye jelentés a városról, konkrét korhoz kötötten, mintegy »működés közben«, arról a városról, amely látszatra üres, ami magánjellegű kezdeményezéseknek, otthonkeresésnek ad teret, ami a korlátok közé szorított szórakozás és a minimalizált közélet tere. Pozsony ebben a regényben az utópia utáni hely, egyszersmind ennek az utópiának a következménye is, egy köztes korszak városa, amelyben a forradalmi-modernizációs pátosz kimerült, az egykori víziót már senki sem érzi a magáénak, újabb pedig nincs a láthatáron” (Barborík, 2021: 302.).

„Meghagyták nekem, hogy erősítselek meg benneteket küldetéseitekben, hogy történeteket meséljeteK. Népesítsétek be velük ezt az üres földet. Nyissátok meg a történetekkel a kapukat nővéreink és fivéreink számára. Térítsük vissza az Elbeszélőket a földnek erre az Európa nevű zugába. Sejtitek és tudjátok, hogy amit eddig csak szeretttünk volna, az immár mozgásba lendül, és szárnyas testek indulnak útnak. Új útnak, amely megváltoztatja a világ arculatát” (Hevier 2009: 400.).

Az elbeszélés erejével szemben tehát ott van a „puszta, üres föld”, amelyet meggyengített saját relativizmusa, valamint az, hogy elfordult azoktól az értékektől, amelyeknek létrejöttét és megerősödését köszönhette. Hevier nyitva hagyja azt a kérdést, hogy mi lesz az eredménye ennek a mozgásnak, melynek során az egyik civilizáció megpróbálja átstrukturálni a másikat. Az író perspektívája azonban inkább liberális: ha civilizációnk valóban kimerült, akkor szükségszerűen jönnie kell egy másik, életképesebb civilizációnak, amely felváltja, a helyébe lép. Kérdés, hogy már eljött-e az a pillanat, és hogy a váltás csendben, észrevétlenül és békésen megy-e majd végbe. A szerző vízióiban megjelenik a katasztrófa előjele is, s a katasztrófát követően Pozsony és az egész Duna menti terület elveszíti kulturális kontinuitását.

Ligetfalu mint labirintus képe Heviernél is előfordul. A lakótelepet mint labirintust sokféle gondolatmenet keretében mutatják be, kiemelkedik közülük Jana Beňová (1974) *Café Hyena. Plán odprevádzania* (Café Hyena. Elkísérési tervezet) (2008).⁶ A cselekmény egy bohém pár ingamozgása köré szerveződik, egy városon belül, mégis két különböző világban, amelyeket a Duna választ el egymástól: a kedélytelen, szociális és építészeti értelemben egyaránt vigasztalan Ligetfalu a 20. század kilencvenes éveiben, és a régi városközpont, amely az alkotásra, a szabadgondolkodásra és a semmittevésre kínál teret. A főszereplő Elza, aki a barátjához költözik Ligetfaluba. Kritikus szemmel veszi észre, hogy a lakónegyed nem úgy működik, mint egy igazi város. A várostervezésbe oltott társadalmi mérnöki munka következményeként a panellakótelep az ott lakók életét a lakások intim családi terében szigeteli el, és úgyszólván teljesen hiányzik a társadalmi értelemben inspiráló félnyilvános és nyilvános tér. Erre a társadalmi deficitre a próza azzal reflektál, hogy hangsúlyozza a lakótelep labirintusszerűségét, az elhanyagolt nyilvános terek átláthatatlan struktúráját, melyek az embert arra készítetik, hogy visszavonuljon a privát terekbe. A lakótelep terének ezt az értelmezését Beňová az elbeszélés mód formai eljárásaival is hangsúlyozza, egészen az ironikus karikatúráig fokozva: mikrotörténetekre, képekre, *mise-en scene*-ekre osztja fel, szegmentálja az elbeszélést. Például Elza gyerekkori emléke, amikor eltévedt a ligetfalui vidámpark tükörlabirintusában, összekapcsolódik egy másik élménnyel, s a „mesterségesen” előidézett eltévedésből tényleges eltévedés lesz a lakónegyed bonyolult struktúrájában:

„Anya és nagymama pár évvel később eltévednek Petržalkában. Jó buszra szállnak, de az ellenkező irányba. A város helyett egyre beljebb viszi őket a lakótelep gyomrába.

Mire végre halálra váltan leszállnak, sötét van és havazik. Soha többé nem kerülnek haza, sohase találhatnak ki Petržalkából.

– Elnézést, hogyan jutunk innen Pozsonyba? – támad le anya egy lányt a megállóban.

– De hát ott vannak... Ez Pozsony – néz értetlenül a lány.

Anya szája tehetetlen mosolyra húzódik.

– Én a városra gondolok. Be a városba” (Beňová: 2016, 11.).

⁶ Magyar fordításban: *Café Hyena. Elkísérési tervezet*. Ford. Mészáros Tünde, L'Harmattan, Budapest, 2016.

Flanérova košeľa. 8½ bratislavských ulíc (A flanőr inge. 8½ pozsonyi utca) címmel 2020-ban megjelent riportkötetében az író elmélyültebben foglalkozik a várossal és a városlakókkal. Újságírói tapasztalataiból merítve rajzolja meg a mai város portréját. Nem annyira bizonyos építészeti és történelmi érdekességeket, sokkal inkább egyes kiválasztott utcák életét és tereit villantja fel a sétáló, a flanőr szemszögéből. A kiválasztott utcák többé-kevésbé funkcionális környezetét, a járdákat, az átjárókat, a ligetfalui betonteraszokat, a különböző cégek székhelyeit, az üzleteket, a kávéházakat... Beňová a konkrét emberi történeken keresztül ragadja meg a félig magánjellegű városi tereket, a kis léptékű, csupán a szomszédsági kapcsolatokra szorítkozó társadalmi kapcsolatokat. Ebben a műben más műfajban és más perspektívából szemlélve dolgozza fel „régí” témáját, az élő város elgondolását. Nem más ez, mint az intim és családi kapcsolatok térbeli összekapcsolása a szomszédossal, a társadalmival, a nyilvánossal. A megismerés szempontjából a legnagyobb hozzáadékok azoknak a részleteknek van, amelyekben az író félre teszi az elfogadó attitűdöt, és határozottabban jelöli ki pozícióját a kiválasztott konkrét városi térrel szemben. Főleg a Ligetfalunak szentelt szövegrészekre érvényes ez, amelyek hiteles párbeszédnek erről a (nem)városi térről, annak jellegzetességeiről, mai és jövőbeli alakjáról.

Beňová figuráinak hitelessége szorosan összefügg a városias életmóddal, szereplői kizárólag Pozsony történelmi városközpontjában élnek meg ezt az autentikusságot. Bondy korábban említett *’96-os epizódjának* elbeszélője is többnyire a történelmi városközpontban éli az életét, s onnan rúccan ki olykor a város szélére, sétáinak kiterjedése gyakorlatilag megegyezik Peter Pišťanek (1960–2015) kanonikus regénye, *a Rivers of Babylon* (1991) főszereplői által bejárt területtel. Ez a regény Ivana Taranenková szerint „a történelem végének hiperbolikus képe a poszt szocialista országok reáliái között, ahol a kapitalizmus importja a helyi legális, féllegális gazdaság szellemével kapcsolódott össze” (Taranenková 2018: 196.). Bondy prózáját tekinthetjük sajátos utóiratnak a Pišťanek-regényhez, abban az értelemben, hogy az elbeszélés szociografikus szála éppen azt a pillanatát ragadja meg a gazdasági elitváltásnak, amelyet a Pišťanek-regény bemutat. A mű Rác, a vidéki vállalkozó gazdasági felemelkedéséről és a hatalom csúcsaira jutásáról szól. Rác a szocializmus bukása idején kezd el dolgozni a Pozsony központjában található Ambassador hotelben. A mű a térkezelés szempontjából az enteriőrök regényének nevezhető. Rác társadalmi felemelkedését a mű metaforikája is érzékelteti: az átalakulás „bent” megy végbe, még hozzá alulról felfelé irányuló mozgás révén, hiszen a hotel pincéjéből és kazánházából Rác a város feletti dombon elhelyezkedő elegáns villában köt ki. Bondy elbeszélőjét az köti össze Ráccal, hogy mindketten outsiders, még ha jellemük teljesen különböző is, az alakok potenciálja ugyanaz: éppen outsiderségüknek köszönhetően képesek új szemmel szemlélni a várost. Bondynak azonban nem az a célja, hogy az ennek révén szerzett ismereteit gazdasági értelemben kihasználja, tőkésítse, ahogyan Pišťanek regényének hőse. „A kazánház lesz az ő tengeralattjárója, határozza el Rác. A világgal csak épp a legszükségesebb kapcsolatot fogja fenntartani. Semmi sem érdekli belőle azon kívül, mennyi pénzt tud onnan hazahozni” (Pišťanek 1991: 25.).

Bondy és Pišťanek prózája Pozsony kettős portréját adja a 20. század kilencvenes éveinek első felében megtelepedő vadkapitalizmus korából. A portré ambivalens és heterogén városszerkezetet mutat, Pozsony töredezett városiasságát jól reprezentálja a városlakók szociálpszichológiai profilja, ahistorikus életmódjuk a jelenben, és kulturális emlékezetük elvesztése. Főleg Bondy érzékeli pontosan, hogy a városi terek történeti, építészeti és kulturális értelemben vett inkompaktágában a város gyenge identitása mutatkozik meg.

Pozsonynak megvan a szerepe a kortárs társadalmi regényekben is, habár a művekben a térbeli dimenzió nem hangsúlyos, inkább a cselekmény természetes hátterét alkotja.

A városi teret kreatívan és sokféle jelentésben alkalmazza a kortárs próza egyik legjellegzetesebb alkotója, Márius Kopcsay (1968). Kopcsay műveiben nagy hangsúlyt kap a

szereplők síkja. Közülük is kiemelkedik jellegzetes főszereplője, a középkorú, nem feltűnő, kevésbé attraktív, akadémuskodó, középosztálybeli férfi, az antihős, akinek alakjáról süt a frusztráció a magánélete minősége, valamint a munkahelyén elszenvedett kudarcai miatt. Ennek a frusztrációnak a megjelenítésével mindig szorosan összefügg a tér metaforikája, amely gyakorta játszik a centrum és a periféria közötti mozgással, a városnak mint stresszforrásnak az értelmezésével, amellyel szemben a természeti környezet nosztalgikusan és idealizálva jelenik meg. Így van ez *Domov* (Otthon) című, 2005-ben megjelent kulcsregényében is, amelynek cselekménye a 20. század kilencvenes éveinek második felében játszódik, s ahol a fiatal pár beköltözése a városközpontba nemcsak szimbóluma, hanem egyszersmind katalizátora is a párkapcsolati problémák súlyosbodásának.

„A felesége megkapta, amit akart. A városban lakik. Mucha minden lelkifurdalás nélkül érezteti vele, hogy ez a lépés neki egyáltalán nem volt ínyére, és csak az érzelmi zsarolás hatására ment bele. Emlékezteti a feleségét, hogy ő csak alkalmazkodott, és hogy a városba költözés az ő akarata ellenére történt” (Kopcsay 2005: 12.).

Kopcsay beteljesületlen vágyaktól gyötört főhősét azonban a jelenben a természeti és a vidéki környezet sem tudja megnyugtatni, csak akkor érzékeli megnyugtatónak, ha nosztalgikus emlékezés tere, ahogyan a *Medvedia skala* (Medveszikla) című 2009-es novellában. A Pozsony irodalmi városképében felbukkanó városkörnyéki tereket Katarína Badžgoňová elemezte különböző szerzőknél. Ahogyan írja, „Kopcsay prózája is problematikusnak mutatja a városi tér és a természet viszonyát. A természetközeli élet ideálja az ő számukra [a kortárs írók számára – *a ford.*] nagymértékben városi konstrukció. Átértelmezik annak a hagyományos motívumnak az eredeti struktúráját, ami a fenyegető városból a természet biztonságot adó ölére való visszatérésről szól, és eltörlik a városi és a természeti közötti különbséget” (Badžgoňová 2020: 154.).

Pozsony ma ugyan számos szlovák író prózájában jelenik meg magától értetődő háttérként, azt azonban nem állíthatjuk, hogy más közép-európai városokhoz hasonlóan néhány kanonikus szöveg határozná meg irodalmi képét. Bár a város képe heterogén és fragmentált, mégis találunk benne néhány térbeli állandót, amelyek Pozsony földrajzi adottságaival függenek össze. A Duna, a Kis-Kárpátok, és ehhez kapcsolódva a város mint különböző világok, mondjuk a Pannon síkság és a Kárpátok vonulata közötti „kapu”, vagy „Európa” és a „Balkán”, vagy akár a szláv és a germán Európa közötti világ kapuja. Am a 20. század politikatörténeti, kultúrtörténeti és várostörténeti változásai során az eredeti gótikus városmaggal bíró, gazdag barokk építészettel rendelkező kisvárost fokozatosan terjeszkedő iparvárossá alakították, amelyet gyűrűként zárt körül a szocialista városépítéset.

Ezek a folyamatok nemcsak gyengítették, hanem lényegesen meg is változtatták Pozsony eredeti karakterét, és mintegy kihívást jelentettek a kortárs szlovák irodalom és kultúra számára, hogy a város meggyengült vagy elveszett identitását újra definiálják vagy megfogalmazzák.

A szerző megjegyzése: Az eredetileg a Jezik in slovstvo (Nyelv és kultúra) című szlovén folyóirat 2022. évi 3. számában megjelent szöveg kissé módosított változata. A tanulmány a VEGA 2/0069/19 számú „Geopoetika” Bratislavy: reprezentácie mesta v slovenskej literatúre po roku 1918. (Pozsony „geopoetikája”: a város reprezentációi az 1918 utáni szlovák irodalomban) című projekt keretében készült. Projektvezető Radoslav Passia.

Források

- Beňová, Jana, 2008: *Plán odprevádzania (Café Hyena)*. Levice: L.C.A.
- Beňová, Jana, 2020: *Flanérova košeľa. 8 ½ bratislavských ulíc*. (A flanőr inge. 8 ½ pozsonyi utca). Bratislava: BRAK.
- Bondy, Egon, 1997: *Agónie – Epizóda '96*. (Agóniák – '96-os epizód). Bratislava: Vydavateľstvo PT.
- Hevier, Daniel, 2009: *Knihá, ktorá sa stane*. (A könyv, amely megszületik). Bratislava: Kalligram.
- Kopcsay, Máriaus, 2005. *Domov*. (Otthon). Levice: Koloman Kertész Bagala.
- Kopcsay, Máriaus, 2009. *Medvedia skala*. (Medveszikla) Bratislava: Kalligram.
- Rozner, Ján, 2010: *Noc po fronte*. (Éjszaka a front mögött) Bratislava: Marenčin PT.
- Rozner, Ján, 2011: *Výlet na Devín*. (Kirándulás Dévénybe) Bratislava: Marenčin PT.
- Špitzer, Juraj, 1991: *Letná nedeľa*. (Nyári vasárnap) Bratislava: Archa.
- Pišťanek, Peter, 1991: *Rivers of Babylon*. Bratislava: Archa.
- Vilikovský, Pavel, 2014: *Moje mesto: Bratislava*. (Az én városom: Pozsony). In Kolektív autorov: *Moje mesto*. (Az én városom). Ivanka pri Dunaji: F. R. & G.

Irodalom

- Badžgoňová, Katarína, 2020. Podoby mestského a prírodného prostredia v prózach Máriausa Kopcsaya, Moniky Kompaníkovej a Petra Krištúfka. (A városi és a természeti környezet Máriaus Kopcsay, Monika Kompaníková és Peter Krištúfek prózájában). *Slovenská literatúra*, vol. 67, no.2, 139–156.
- Barborík, Vladimír, 2018: Hledání centra. Slovenská literatúra mezi Martinem, Prahou a Bratislavou. (A központ keresése. A szlovák irodalom Túrócszentmárton, Prága és Pozsony között). Šámal, Petr – Pavlíček, Tomáš – Barborík, Vladimír – Janáček, Pavel (ur.): *Literární kronika první republiky: události, díla, souvislosti*. (Az első köztársaság irodalmi krónikája: események, művek, összefüggések). Praha: Academia, Památník národního písemnictví, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. 50–54.
- Barborík, Vladimír, 2021: Bratislava na prahu – Bratislava prahov (Mesto v epoche normalizácie: Životy unikajúce Dušana Krausa). (Pozsony a küszöbön – A küszöbök Pozsonya. A város a normalizáció korában: Dušan Kraus Eltűnő életek-je). *Slovenská literatúra*, vol. 68, no.3, 288–303.
- Derdowska, Joanna, 2011: *Kmitavá mozaika: městský prostor a literární dílo*. (Rezgő mozaik: a városi tér és az irodalmi mű). Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Đurišin, Dionýz, 1995: *Teória medziliterárneho procesu 1*. (Az irodalomközi folyamat elmélete) Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Đurišin, Dionýz, [1997]: *Medziliterárny centrízmus stredoeurópskych literatúr*. (A közép-európai irodalmak irodalomközi centrumai) České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity.
- Finch, Jason, 2016: Modern Urban Theory and the Study of Literature. In: Tambling, Jeremy, ed. *The Palgrave Handbook of Literature and the City*. London: Palgrave Macmillan, 27–44.
- Hroch, Miroslav, 2016: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. (Összefüggések keresése. Esszék Európa összehasonlító történetéből). Praha: SLON.
- Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előtételtek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Nap, Budapest, 2013.

- Minár, Pavol, 1998: Mesto v slovenskej medzivojnovnej fikcii (predpoklady, pravidlá, kódy a logika produkcie textov). (A város a két háború közötti szlovák fikcióban [előfeltevések, szabályok, a szövegek kódjai és logikája]) In: Mannová, Elena, ed.: *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. (Polgárság és polgári társadalom Szlovákiában 1900–1989) Bratislava: Academic Electronic Press.
- Moravčíková, Henrieta a kol., 2013: *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku*. (Modern és/vagy totalitárius vonások a 20. századi szlovákiai építészetben) Bratislava: Slovart.
- Perrault, Dominique, 2013: Prázdnost / Le vide. (Üresség) In: *Bratislava metropolis*. Editori Michal Bogár, Ľubomír Králik a Ľudovít Urban. Bratislava: Spolok architektov Slovenska.
- Rybicka, Elżbieta, 2014. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. (Geopoétika. Tér és hely a kortárs irodalomelméletben és gyakorlatban) Kraków: Universitas.
- Šútovec, Milan, 2007: Slovenský amalgám (Szlovák amalgám). *OS – Občianska spoločnosť*, roč. 11, č. 1, 17–33.
- Tancer, Jozef, 2012: Obraz nie je odraz. Reprezentácie mesta ako výskumný problém. (A kép nem tükröződés. A város megjelenítése mint kutatási probléma) In: Dudeková, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. (Provincia és nagyváros között. Pozsony képe a 19. és 20. században). Bratislava: Historický ústav SAV.
- Taranenková, Ivana, 2018: Rivers of Babylon – postmoderný Bildungsroman, román konca dejín. (Rivers of Babylon – posztmodern Bildungsroman, a történelem végének regénye). *Slovenská literatúra*, vol. 65, no.3, 183–197. 0037-6973.

BALOGH MAGDOLNA fordítása

KÉPMUTATÁSBÓL

Szvoren Edina: Mondatok a csodálkozásról

„Miért csodálkozol, csodálatos?”
(Kosztolányi Dezső)

A nagyon különböző alkatú és foglalkozású Rilke és Wittgenstein, ha csak tehetnék, leginkább ámuldoztak. Az előbbi rendszeresen alkalmazta a „Dicséret terében” járó „Panasz” telt hangfekvését. Az utóbbi meg nem győzött „csodálkozni azon, hogy valami létezik”, mondván és vallván: „Nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van.”

Az angyalokkal kacérkodó költőhöz, valamint a misztikus nyelv- és kultúrafilozófushoz képest teljességgel más alkatú és foglalkozású Svzoren Edina – helyesebben az ő jellegzetes agyműködésű beszélőinek egyike – viszont azonnal leszögezi a címadó, egyúttal legelső novella legelső mondatában: „Nap mint nap el kell játszanom a csodálkozó ember szerepét, és ez a színlelés egyre nehezebb” (5.). Legfeljebb annyit tud tenni ez ügyben, hogy pontosan leírja a csodálkozás unásig megtapasztalt gesztusrendszerét és mimikáját, amelyet ő pusztán képmutatásból használ. Mindeközben teljességgel kívülről, mindig távolságtartó és gyakran megítélő ironiával figyelő fáradhatatlan őszinteséggel csodálkozó környezetét, az általuk képviselt emberiséget: „csodálkozás közben minden barátom arca hasonlóná válik, mintha mindannyian egyetlen emberpártól, egyetlen csodálkozó közös őstől erednének. // Homo mirabundus, ó” (7.).

Mintha Svzoren ugyanúgy csak képmutatásból gyakorolná a szakmáját, azaz írna emberekről, emberi kapcsolatokról, ahogyan elbeszélője csodálkozik merő képmutatásból a létezés megannyi emberi (és sokszor bizony túlságosan emberi) összetevőjén. Eggyel korábbi kötetének vallomásosságát és bensőségeséget sugalló címében is ugyanezt az ironikus színlelést érzem: *Verseim*. Svzoren prózájában minden képmutatás: az is, hogy ír; az is, hogy miről ír; az is, hogy miként ír; az is, hogy kinek ír... Az egyetlen képmutatásmentes elem nála: a választott műfaj. Hogy következetesen megmarad a novellánál. Hogy nem akar kilépni ebből az ironikus képmutatásra kiváltképpen alkalmas műfaji körből, amelyen belül aztán mindent, de mindent szóvá tehet, pontosabban átbillenthet a maga különös nyelvi terébe. Mindent, ami csak a Trencsényi-Waldapfel Imre által magyarított Szophoklész-kardalban „csodálatosnak” mondott ember létezését meghatározza. Bár ugyanezt a görög fordulatot (*ta deina*) Hölderlin történetesen „iszonyatosnak” fordította. Svzoren nem használná egyik szélsőségesen erős kifejezést sem, vagy ha igen, akkor csakis képmutatásból. És tulajdonképpen ez a két változat ismétlődik az ő prózájában. Vagy nem mond semmi érdeke-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
256 oldal, 3499 Ft

set az emberről, legfeljebb érdekesen részletezi a (hétköznapi) létezés (látszólag) érdektelen összefüggéseit. Vagy pedig „csodálatosnak”, esetleg „iszonyatosnak” látatja a léte-zést, ámde mindig ironikus színleléssel.

Mindezt persze tudhattuk a szerző megelőző négy kötete alapján is. Amit viszont az ötödik hozzátessz, az a címadó novella után következő két nagyobb egység közül az első, az *Ohrwurm-jegyzetek* című szövegfűzér. A kötet második (számszakilag valamivel rövidebb) fele a *Hét novella* címet viseli, és ennek megfelelően azt kapjuk tőle, amit a kiváló kispikustól elvárunk. Ám a kétszeresen is különös című első rész – a német *Ohrwurm* jelentései: 1. fülbemászó rovar; 2. fülbemászó hangzás – sem okoz csalódást a Szvoren-prózát kedvelő olvasóknak. Csak éppen az eddigieknél jóval sűrítettebb, töményebb formában, azazhogy meglepőbb módon nem okoz meglepetést. Szvoren látás- és beszédmódjának idegensége tovább már aligha (?) fokozható módon összpontosul ezekben a rövidke szövegekben. A groteszk, az abszurd és a nonszensz elegyedik az eklektikusan triviálissal. Mint eddig is. Csak éppen most olyan műfaji változatban kapjuk mindezt, hogy arról bátran eszünkbe juthatnak például az avantgárd Danyil Harmsz vagy a minimalista Lydia Davis művei. Továbbá nem tudunk nem gondolni Kafka rövidke szövegeire vagy Örkény egypercesire sem. Pláne úgy nem, hogy az *Ohrwurm-jegyzetek* egyike törtenetesen a (*Gregor szobája*) címet viseli. És míg a *Hódolat Kafkának* című Örkény-novellaciklus nyitódarabjában, a *visszaváltozásban* a féreggé átváltozott Gregor Samsából újra ember lesz, addig Szvoren novellájában nem történik semmiféle letaglózó át- vagy visszaváltozás, csupán megismerkedünk az elbeszélő gyerekkori szobájával, amely őt éppenséggel *Az átváltozás* szomorú sorsú hőségének szobájára emlékezteti.

Persze az ártatlannak tűnő szobaleírás igencsak rafinált mondatokból áll össze, amelyek közül én most csupán egyet idéznék. A mondat első felének modorosán felvezetett Kafka-utalása a mondat második felében *átváltozik* a Szvoren-próza idegenségét színre vivő információhalmozás és -sűrítés abszurditásig hajtott fokozásalakzatává: „Ha a testvéreimnek Gregor szobájáról említést teszek, mert, mondom szerényen, a rám egyébként nem jellemző bizonytalansággal, szerintem a mi gyerekszobánk sok tekintetben hasonlított arra a sokat látott szobára, akkor a nővérem homlokát ráncolva fintorog, a fiútestvéreim pedig – bátyám és öcsém van, akik mint a villanyoszlopok, egyenlő távolságra állnak tőlem mind foglalkozásukat, mind életkorukat tekintve – némán elfordítják holdvilágar-cukat, és inkább föllapozzák apánk símagazinját meg anyánk hosszú évek alatt összehor-dott várostérképeit” (91.). A novellákban sejtelmes fokozatokban kiteljesedő, nagyon sok-féleképpen furcsa tulajdonságokat és szokásokat halmozó családstruktúrák szoros rokonságba kerülnek Kafka borzongató családbrázolásaival.

A hét hosszabb novella közül például a *Csemete* olyan autisztikus működésű családi kört rajzol, amelynek címszereplője legalább annyira zavarba ejtő (emberen túli és állaton inneni) szerzet (vagy fordítva), mint az *Egy családapa gondja* című Kafka-írás „ODRADEK” nevet viselő cernalénye. Ráadásul Szvorenél is talán a családapa aggodalmaskodik a legtöbbet az örökbefogadott „csemete” körül, akinek „szíjas” az arca, sokat *Ohrwurm-jegyzetben* az apát a símagazinok, az anyát pedig a várostérképek jelölik (mondhatni helyettesítik kettejük elmaradt lélekbrázolását), addig a *Csemete*-ben az apa „műrepülő korában fölszedett szókinccse” és az anya „jégtáncos szakkifejezései” fokozzák a novella nyelvi és látásmódbeli idegenségét. Afféle (mindkét értelemben vett) fülbemászóként hatolnak a többes szám első személlyel képviselt gyerekeik és a rajtuk ámuló olvasók tudatába, pusztán a hangzásukkal, hangzó létezésükkel – ahogyan az elbeszélő lánycsaládtag ezt meg is fogalmazza: „Nem mindig értjük a szüleink beszédét. [...] örökre megfejthetetlen nyelvek maradnak. Befelé hold, koszorúzás, külső élről dupla lucc. Karon ülő korunk

óta úgy vagyunk ezzel, mint a csecsemők a dorgáló hanggal vagy a derűs beszéddel: elég értenünk az intonációt. És ebben van valami szép” (197–198.). És ebben tényleg van valami szép.

A szokatlan szövegválasztások és szóteremtések, a Bodor Ádáméhoz fogható névadások, a kimódolt hasonlatok és a körülményeskedő megfogalmazásmódok jóvoltából, tehát Szvoren lefegyverzően autisztikus-artistikus nyelvjátéka révén költözik belénk, olvasókba az idegenség tartós közérzete. Hogy mennyire idegenek számunkra ezek a szöveglények. És hogy mennyire mégis rólunk szólnak az ő történeteik. És hogy mennyi mindent megtudhatunk ezáltal saját magunkról, saját ismerősnek vélt idegenségünkről. És most csak röviden utalok az ábrázolt alakok és események bármiféle túlzó direktséget vagy didaktikusságot nélkülöző lidércességére. Ahogyan például az egyik őshumanista eszméről és társas intézményről, a barátságról nyilatkozik a *Dimnyemag* című írás elbeszélője. Vagy gondoljunk a Szvoren-művek *úgynevezett* nyomasztó hangulatára, a nyomasztás mechanizmusára, monokróm mechanikusságára, amelyet egyesek olykor bornírtan szóvá is tesznek. Persze, vakság volna nem belátni, van mindebben – az ábrázolás tárgyában és módjában – jókora mechanikusság, de azt hiszem, ez része a varázslatnak. Egyfelől ugyanazt kapjuk most is, mégpedig ugyanabban a műfajban, mint a megelőző négy novelláskötettől, másfelől meg azért kapunk valami újat is az *Ohrwurm-jegyzetekkel*.

Minél tovább marad hűséges Szvoren a novella műfajához, és ez már az ötödik kötete, annál inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ő az utóbbi másfél évtized talán legfontosabb novellistája. Nem tudom elképzelni, hogy regényt írna. (Noha érdekes regénytípológiát olvashatunk a *[függönyökkel érvel]* című *Ohrwurm-jegyzet* egyik emlékezetes pontján, a függönnyelfüggesztés különböző változatainak szellemesen kiagyalt párhuzamában.) Bár azt sem tudnám megjósolni, milyen típusú újdonsággal lep majd meg minket a hatodik novelláskötetében.

LEHETSÉGES VÁLTOZATOK, AVAGY HOGYAN HALT MEG T. OLIVÉR?

Tolnai Ottó: *Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója*

„Nem sokkal a halála előtt T. Olivér tartott volt egy irodalmi órát a *Gyökérrágóban* közzétett régi Palics-verséről a határon túli magyar tanároknak, akik nagyon is inneniek voltak” – olvasható Tolnai Ottó *Szeméremékszerek* című regényfolyama első részének 376. oldalán. Az első rész narratív stratégiája a megkettőzött szerzői hangra épül: a fiktív én-elbeszélő megfigyeli, leírja, idézi, átírja, megírja stb. T. Olivérnek nevezett fiktív alteregója életét, gondolatait, szavait, műveit. És fordítva: a két hang nem választható el egymástól. A megkettőzés lehetőséget teremt az elbeszélői pozíció elbizonytalanítására, az állandó nézőpontváltásokra, a perspektívákkal való önironikus játéokra. Nem egyértelmű, hogy ki indul el a két steril pohárért, ki találkozik a különös palicsi figurákkal, kit tartóztatnak le. Regény Misu, a korábbi művekből már jól ismert szerb nemzetiségű infaustus, a „regény komisszára”, vagyis az a figura, aki az ördög ügyvédjének szerepét játssza, annak az olvasónak a pozícióját képviseli, aki azt állítja magáról, hogy tudja, mi is az a regény. Misu meg is állapítja mindjárt a kezdet kezdetén e két elbeszélőről: „mi ugyanazt mondjuk, ugyanazt multiplikáljuk”. Majd ez a kettősség megsokszorozódik: kiderül, hogy a történetekben felbukkanó szinte összes infaustus egyúttal szerzője is lesz valami módon az általunk olvasott regénynek.

Tolnai Ottó prózairásának e sajátosságáról több elemzés is született. A *Grenadírmars* című kisprózakötet kapcsán *Fiktív többszerzőjűség Tolnai Ottó újabb prózájában* címmel Novák Anikó gyűjtötte egybe és kommentálta ezeket. Figyelemre méltó mozzanat, hogy egy *Szeméremékszerek* című regény ötlete már ekkor, a *Grenadírmars* írásának idején, 2008 táján is felmerül: „Hóseimmel ugyanis ilyen kis szövegeket szoktam írtni, még ma is gyakran íratok velük ilyen semmis kis szövegeket, hogy valamiféleképpen elhatárolhassam magamat tőlük. Egész kis könyv gyűlt már össze ezen semmis szövegeikből: *Szeméremékszerek* címmel...” (35.)

A tíz évvel később, 2018-ban induló regényfolyam újdonsága a fiktív többszerzőjűség narratív eljárásának szempontjából, hogy az egyik alteregó, mégpedig a legfontosabb, a Tolnai Ottó nevű valós szerzőhöz legközelebb álló figura, T. Olivér meghal az első rész végén. Nemcsak a T. Olivér név hasonlósága teremt meg az azonosság vagy szoros közelség képzetét az olvasóban, hanem az a fogás is, hogy a korábbi elbeszélésekben és a most megjelenő *Szeméremékszerek*ben egyaránt T. Olivér műveinek a címei megegyeznek a valós szerző, Tolnai Ottó korábban ténylegesen megjelent művei-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
176 oldal, 3499 Ft

nek a címeivel. Az azonban, hogy hogyan és mikor távozik az élők sorából ez a bizonyos T. Olivér, nem derül ki. Úgynevezett „szellemi örökösei”, azaz a többi alteregó és más regényfigurák, avagy elbeszélő-alkzatok megpróbálják összeállítani hátrahagyott írásainak, kéziratainak gyűjteményét, és megállapítani a szerzőjük által szándékolt sorrendet. A hagyatékából előkerül egy tartalomjegyzék Olivér kézírásával, névtelen, csak egyes szám első személyű elbeszélőként jelen lévő alteregója új sorrendet próbál felállítani, újra kezdő olvasni a szöveget, majd vesz egy üres lapot, aminek az aljára odaírja, hogy VÉGE. Majd ezt követi még két további textuális befejezés, az Epilógus, valamint az Elő- és/vagy Utószó. Ezt követően pedig megjelenik még két valós kötet: a *Szeméremékszerek 2.* és a *Szeméremékszerek 3.*, és nem tudjuk, mi lesz a folytatás.

A regényfolyam időkezelése, idővel való játéka miatt voltaképpen nehéz recenziót írni a második részről. Ahogy láttuk, a regény véget ért, mielőtt elkezdődött volna. Amíg nem ismerjük a teljes művet, voltaképpen csak a pillanatnyi állapotra, a már megjelent részekből kikövetkeztethető képre hagyatkozhatunk. Kérdés, persze, mi számít a teljes műnek, hiszen a *Szeméremékszerek* is folytatása, továbbírása a Tolnai-szövegüniverzumnak, a Tolnai Lexikonnak.

A *Szeméremékszerek* című regényfolyam második kötetének alcímei, *Az úr pantallója* és a *Kávészások Czipriánnal* az első könyv fiktív tartalomjegyzékében is szerepelnek, igaz, némileg más formában: „Első rész 1. A Bach/Bak lányok 2. A Cziprián-szövegek (Az úr nadrágja)”. A T. Olivér hagyatékában talált lista 15. helyén szereplő *A fröccsöntés kora* fejezetcím pedig az idén megjelent harmadik könyv, a *Szeméremékszerek 3.* alcíme lett. Mindez arra utal, hogy az alteregó, a névtelen elbeszélő rendre átírja, átszerkeszti a „talált”, azaz saját maga által korábban írt kéziratot. A „talált kézirat” irodalmi fogása persze egyáltalán nem új, hanem együtt született a modern regénnyel: már Cervantes elbeszélője is azt állította, hogy a Don Quijote arab nyelvű kéziratát, egy bizonyos Cide Hamete Benengeli nevű arab történész munkáját egy fiútól vette a toledói piacon. (A fiktív többszerzőjűség egyéb nyomai is föllelhetők a spanyol regényben: például midőn a szerző előszót próbál írni, és ahogy sem boldogul, betoppan a barátja és ellátja szakmai jó tanácsokkal.)

Míg a *Szeméremékszerek 1.* ideje az egy nap, mint a nevezetes Bloomsday Joyce *Ulysses*-ében, főhős-elbeszélő(k) mindenféle kalandok után teljesíti(k) a missziót: beszerzi(k) a patikában a két steril poharat, addig a *Szeméremékszerek 2.* ideje egy év: az elbeszélő-főhős(ök) feljegyzéseiből kirajzolódnak az évszakok változásai. A névtelen elbeszélő és T. Olivér beszélgetései a Cziprián Falconetti nevű hőssel egy éven át, késő nyártól késő nyárig tartanak, ám ez a regényidő nem egy konkrét naptári évhez kapcsolódik, inkább annak érzékeltetésére szolgál, hogy a kávézások hosszú éveken át ismétlődtek, minden nap pontban délben. Az első könyv egy napjának egyik eseménye ilyen módon külön könyvvé tágul a második részben. „Ha valamit nagyon vártam már az előzetesben, a pszichiátrián, akkor azt: napi rendszerességgel megint kávézni járhassak Cziprián Falconettivel. Az OMEGA kertjébe.” A könyv Epilógusában pedig 2016-ban egy kora reggel félálomban hallott rádiós sajtóhír kapcsán érzékenyül el az elbeszélő és vele együtt T. Olivér: eszébe jut, milyen régen nem látta a barátját. Az olvasó pár oldallal később döbben csak rá, hogy azért nem látta, mert meghalt: temetésének leírása zárja a *Szeméremékszerek 2.*-t.

Vagyis amikor elkezdjük olvasni a könyvet, bizonyos értelemben már egyikük sem él. Sem T. Olivér, sem Cziprián Falconetti. A kérdés az, milyen értelemben, és ha meghaltak, ki az, aki még mindig beszél?

Az egyik lehetséges magyarázat a korábbi megállapításokból következik. T. Olivér neve jelöli a korábban keletkezett műveket, amelyeket a névtelen elbeszélőnek kell újraserkesztenie, újraírnia, sorba rendeznie. Olyan szituáció rajzolódik ki, melyben a szerző önmaga olvasójává válik, és amelyben úgy kell saját korábbi kézirataira tekintenie, mint lezárt (holt) anyagra, és valami módon újra életre kell keltenie azt, mint Cziprián állator-

vos szomszédjának, Jugoszlavnak az ájult (tetszhalott) énekesmadarat, Palics utolsó sárgarigóját.

Ennek a magyarázatnak azonban ellentmond az, hogy a *Szeméremékszerek* 2. című mű, alcímeiből következően, T. Olivér hagyatékának a része, márpedig az első rész cselekménye szerint T. Olivér nem szabadult ki a pszichiátriáról. Miután többször eltűnt, az ágyhoz kötötték, de később az őt kereső Professzor már egy másik beteget talált az ágyában. Vagyis nem térhetett vissza, hogy még egy évig kávézgasson Czipriánnal. A Czipriánnal folytatott beszélgetések viszont azután indulnak, hogy az elbeszélő-főhős visszatér az előzetesből. Igaz, teljesen bizonytalan abban, hogy az egész letartóztatás megtörtént-e: „Ha valamit vártam az elmúlt hónapokban, mármint az előzetesben, hogy kávézni járjak Czipriánnal, igaz, azt sem tudom pontosan, hány hónapig voltam előzetesben, sőt azt sem, előzetes volt-e az valójában, s ha előzetes, minek is az előzetese, hiszen közben a pszichiátrián is előfordultam, vagy ha nem volt előzetes, akkor mi is volt tulajdonképpen.”

A megkettőződés ily módon az önmagát megfigyelő, a valós tapasztalatokat fikcióvá alakító író eredendő skizofréniájának jelölése is lehet, melyről Kosztolányi Dezső írt először a magyar irodalomban. T. Olivér eltűnései és halála ebben az esetben játék a tudathasadás pszichológiai metaforájával és – más megközelítésben – a szerző halálánál Barthes-tól eredő elméleti toposzaival. A névtelen elbeszélő saját magával folytat végtelen eszmecsere, ez a Másik azonban folyton eltűnik, valamikor már meghalt vagy meg fog halni egy fiktív eseményhorizonton, és mégis állandóan jelen van, volt és lesz a szövegfollyamban.

Annak, hogy az elbeszélői nézőpont folyton változik, folyamatosan villódzik az E/1-es és az E/3-as perspektíva között, mint Makacs Puci kiégett villanyégője, melyek egy új helyen becsavarva a csodával határos módon újra világitanak, az a következménye, hogy az olvasónak egyszerre kell elfogadnia valakiről, hogy ő, és azt is, hogy nem ő, hogy van is és nincs is. A könyvből vett másik hasonlattal élve: akár a kóboráram a meztelencsiga testében, amely zárlatot okozott Cinike kerti törpéjének fénytelepében.

Ilyen erősen reflektált, egymást kizáró ellentétekből, paradoxonokból épül az egész szövegfollyam. Ez a fikciót a metafikcióval keverő alkotói módszer persze jól ismert a korábbi Tolnai-művekből is; a *Szeméremékszerek* újítása abban áll, hogy itt a szerző nagyformát épít úgy, hogy a forma minden elemét elbizonytalanítja, aláaknázza. A történetek gyakran többszörös, imitált „közvetítésen” keresztül formálódnak, az egyes elemek tekintetében megoszlanak az infaustusok mint társszerzők nézetei, a történetek forrása homályban marad, a megsokszorozódott szerző eleve nem lehet megbízható. Mivel nem világos, kihez kötődnek, kinek a számára relevánsak az elbeszélte dolgok, a történetek mindinkább elvesztik eseményszerűségüket. Az a sajátosság, hogy az egyes epikus motívumok, epizódok, idézetek, különböző rendű és rangú szövegelemek különböző kontextusokban újra felbukkannak, és a történetek folyton vándorolnak, újabb és újabb kapcsolatokat létesítenek, azt eredményezi, hogy az olvasó egy idő után nem képes különválasztani őket: az elbeszélte világ és az elbeszélés világa egymásba omlik. T. Olivér meghalt, mégis folyton jelen van, az iratrendező összekeveredtek, egy részük a börtönben maradt, a másik a pszichiátrián, az infaustusok is széthordták, mégis az olvasó szeme előtt formálódik, épül egy imaginárius életmű, kézzelfogható, szép kiállítású valós kötetbe rendeződve, Bojan Bem üde vásznainak reprodukcióiba csomagolva.

Itt, a második részben manifesztálódik igazán, hogy nemcsak a narráció tere bizonytalan, hanem az azt figyelő, imaginárius mását létrehozó tekintet is. Palics gazdag múltú fürdőváros és egyúttal Isten háta mögötti hely a határzónában. Nagyszerű festőinek köszönhetően sajátos művészeti epicentrum, ugyanakkor életveszélyes fekete lyuk, ahol furcsa halált halnak az emberek. Az elbeszélés keretezésének metaforizációja a „határolt

semmi” képzeivel egészül ki: Kunigunda néni szépen tud slingelni, azaz gomblyukat körbevarrni, Bodó kezében felrobbant egy szovjet löveg, a gyerekek az ő lyukas tenyerén keresztül nézik a filmeket a moziban. Ezzel párhuzamosan megjelenik e képzetek inverze is abban az epizódban, amikor Cziprián alkoholista kolléganőjének meghal a férje a tévé előtt, és a halott szem nézi a képernyőt napokon át, majd Cziprián és Olivér a halott szemével próbálják továbbnézni a tévéműsort, főleg a zágrábi tévé *More* (Tenger) című adását. Nemcsak a történetek, hanem a látványok is közvetítettek. Nem a tenger kékje jelenik meg, hanem az azt közvetítő médium, például a dalmát utcai festő nadrágja, amelybe a spaklit törli.

A paradoxitás megmutatkozik a regény „világításában” is. A Makacs Puci által cseréltetett égők „pislogóvá” teszik Palicsot, a vakító nyárban beszélgető Olivér és Cziprián az *Ezeregyéjszaka* történeteit mesélik egymásnak, amikor felidézik barátaik, ismerőseik halálát. A kedélyes, békebelinek ható kávézgatások súlyos traumák, tragédiák emlékeit hozzák felszínre. Cziprián nagy barna olasz szeme mintha mindig könnyben úszna.

A folyamatos perspektívaváltások az emlékezet ellen dolgoznak. A gyors nézőpontváltások nem engedik, hogy az anyag megszilárduljon, kontúrokat kapjon. Mivel látszólag minden mozzanat érdemesnek mutatkozik a megőrzésre, az olvasói tudat elmerül a részletek folyamatos áramlásában, a szem belekápárazik az állandó villódzásba. Az ironikus tükörijáték, melyben rendre egymásba fonódik az iszonyat és a szépség, úgy hat az olvasói tudatra, mint valami érzéstelenítő, fájdalomcsillapító: első olvasásra szinte alig érzékeljük a Palicson átvonuló történelem brutalitását, a hősök veszélyeztetettségét, szorongását, félelmét. Ennek a módszernek egyik eklatáns példája az, ahogy egybemesélődik Gyuszinak, a Kisvendéglő pincérének rettenetes öngyilkossága (a disznóólban akasztotta fel magát egy kutyalánccal) a Cinike kerti törpéjének elromlott világítása körüli banális bonyodalmakkal. Cziprián halála is eltávolítva, alkotói problémaként jelentkezik: hogyan lehet megírni Cziprián temetését? Csak a könyv újraolvasása során mutatkoznak a korábban figyelmen kívül hagyott jelek: hogy kismotorján, „málnaszín lopakodóján” voltaképpen a végzet közelít hangtalanul és feltartóztathatatlanul.

A *Kávézások Czipriánnal* dialogizált monológ, ahol szintén elmosódik a határ az Én és a Másik szövege között. Az elbeszélő többször fel is hívja a figyelmet, hogy egyidős a barátjával. Cziprián többes identitása (olasz-lengyel származása és büszkén hangoztatott „vegytisza” magyarsága), a tény, hogy ateista létére szentté akarja avatni a Kárász gróf lányát, Ilonát – ezek az ellentmondások T. Olivér és a névtelen elbeszélő tükörképeként látatják alakját: Cziprián figurájában sajátos önarcképet is rajzol az elbeszélő. Cziprián vegyész (valamint méhészt és rádióamatőr), az anyaggal való munkálkodása az inverze, másik oldala az elbeszélő, az Író anyagtalán műveleteinek. Cziprián a kamillából von ki fertőtlenítőnek használt kék olajat, az elbeszélő pedig a „semmis”, azaz a nem-anyagi, metafizikai dimenziók nyomait keresi a számára adatott világban.

A baráti beszélgetések imitált közegében azonban nem csak felörlődnek, beörlődnek az egymást kizáró, egymást folyton ellenpontoszó minőségek, mint a malomkő rémesnek nevezett vájataiban a gabonaszemek. Létre is jön valami új szubsztancia: az állandó egymásra tekintés, az egymáshoz fordulás, az egymás szövegeire, rezdüléseire adott reflexiók kölcsönössége, naponta ismétlődő gyakorlata megteremti az intimitás imaginárius terét is. Az olvasó maga is ragaszkodni, kötődni kezd Czipriánhoz, és ezt igazából csak akkor veszi észre, amikor e pazar, elbizonytalanító, ironikus posztmodern szövegszökökút állandó andalító csobogása ellenére váratlanul éri és szíven üti egy szavakból szőtt regényhős halála.

Az orosz származású francia filozófus, Bergson-tanítvány Vladimir Jankélévitch írja az iróniával foglalkozó esszéjében, hogy az irónia a hamis tragédiák ellenszereként harcol a fájdalom és a reménytelenség totalitásával szemben, az irónia „nagy vigasztaló”.

„Minthogy a gondolkodásunk hajlamos végigvinni a fennhéjázó antitéziseket, az érzelmeinkben van hajlandóság a szenvedélyre, amely gyötrővé és úgyszólván rákos góccá teheti őket, a cselekedeteinkben pedig készség arra, hogy szokássá vagy rögeszmévé váljanak, szükségünk van egy szabályozó tényezőre, amely bizonyos jótékony léhaság révén kiegyensúlyozza a logika, az emlékezet és az álom »hármasságát«. Az irónia ez a szabályozó erő. [...] az irónia gyakrabban vár el tőlünk beletörődést, türelmet és teljesen közönséges jó humort, mint lelkesedést. Hiszen nem vagyunk angyalok. Minden ösztönünkben, minden szenvedélyünkben van valami, ami összetöri a szívünket... Hogyan találna mind helyet a keblünkben? Az irónia az a szükségmegoldás, amely lehetővé teszi, hogy megférjenek egymással, kölcsönös engedmények és realista bölcsesség segítségével. Az irónia nem más, mint a szemérem egyik arca” (Mihancsik Zsófia fordítása).

V I S Y B E A T R I X

A RÓZSA NEVEI

Danyi Zoltán: A rózsákról

„[S]tat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus” – ezzel a latin hexameterrel fejeződik be Umberto Eco *A rózsza neve* című regénye, nagyjából így fordíthatjuk: A hajdani rózsza név csupán, pusztá (csupasz) neveket markolunk. Természetesen rögtön kérdésként adódik, hogy játékba hozható-e ez a hangzatos idézet Danyi Zoltán *A rózsákról* című művével. Ahogy a regényről szóló kritikákat olvasgatom, kirajzolódik, hogy szinte minden írás nekifut a cím és a rózsák regénybeli értelmezésének, ami végül is logikusnak tűnik, hogy rögtön az elbeszélő visszatérő fordulataival éljek, ám az is látszik, hogy a „rózsázáshoz” rendszerint az igazán kitűnő méltatások második felében, összegzésében jutnak el a recenzensek, miután kontextusba helyezték a művet és történetét, megvizsgálták a szöveg tartalmi jegyeit (délszláv háború, [poszt]trauma, kényszeres elbeszélő, rózsatermesztés, a főszereplő „feleségéhez”, apjához való viszonya, brüsszeli utazás stb.), valamint szerkezetét, elbeszélésmódját, nyelvezetét. Ennek a haladási iránynak persze szintén megvan a logikus magyarázata. De miért ne kezdhetném én épp a rózsákkal? Nemcsak azért, mert az elbeszélő is a rózsákkal akarja, tudja kezdeni, „szép lassan összeállt minden a fejemben, az is, hogy mit mondok el neki, [...], és az is, hogy az

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
472 oldal, 3999 Ft

egészten mivel kezdem, és persze, hogy a rózsákkal akartam kezdeni, mert úgy éreztem, hogy a rózsákból indul ki, a rózsákkal függ össze és a rózsákhoz tér vissza minden” (171–172.), hanem azért is, mert egyszerűen ez foglalkoztat leginkább a művel kapcsolatban, és a rózsza mint téma, ürügy, „fedőnév” valóban mindennel, de mindennel összefüggésben áll vagy állítható ebben a jelentős regényben.

Az már szintén többször elhangzott (például Bárány Tibor [ÉS-kvartett], Gál Kitti [KULTer], Károlyi Csaba [ÉS], hogy a rózsza mint kulcsmotívum nem az ismert kultúrtörténeti kontextusban szerepel a műben. A szerző ugyanis felszámolja – Bárány szavával kiüresíti – a rózsához kapcsolódó szimbolikus művészeti, vallási jelentéseket, és ezek helyett, helyébe egészen újfajta jelképrendszert épít e motívumra. Mindez azért is izgalmas, mert az elbeszélő egész életét meghatározza a rózsza és a rózsatermesztés tevékenysége: a rózsza számára mindennapos, verejtékes munka, a legföldhözragadtabb realitás, földművelés, megélhetésért folyó küzdelem, kereskedelmi áru, s mindezzel kapcsolatban fontos kérdés, hogy betöltheti-e a rózsaföld az elbeszélő számára ugyanazt az önazonos életutat, mint apja számára. Tehát mindez, az elbeszélő egész életét többféle módon, időszakban meghatározó „rózsás” életmód és minden növekedési és munkafázisában jól ismert rózsaföld kitölti, meghatározza a főhős tudatát, életének alakulását, lelki elakadását, betegségét, így a rózsza mint mindennel összefüggésbe hozható, hajtásaival mindenre ráhajló növény saját „univerzumként”, számos szimbolikus, átvitt jelentéssel ruházzódik fel a kényszeres és irreális összefüggések, „jelek” alapján élő férfi tudatában. Az énelbeszélő a maga lekerekítő, leegyszerűsítő módján lényegében minden életjelenséget, történetet valamiképpen párhuzamba tud állítani ezzel a nemes növényvel vagy a rózsához kapcsolódó tevékenységgel; a fizikai munka végzése közben élete eseményeit, gondolatait, érzelmeit a rózsákhoz kapcsolja, és fordított irányban is: mindenről a rózsza jut eszébe, bármit csinál, bárhol jár, még Brüsszelben is, miután „szakít” a rózsás életével, és több ezer kilométernyire van a (szülő)földjétől. Tehát a rózsza szinte mindent jelent ebben a műben, folyamatosan jelentésekkel gazdagodik vagy terhelődik, ám ezek a jelentések mozgásban, növekedésben és lebomlásban is vannak, miként a növény is. Ha Danyi művében minden lehet rózsza, akkor végtére semmi sem az, a rózsza mint szimbólum, mint szabadon felruházzható jelölő egyszersmind szét is íródik, fel is számolja önmagát.

Itt kapcsolódhatunk vissza a szemiotika nagymesteréhez, Ecohoz, aki *A rózsza nevéhez* írt széljegyzeteiben kifejti, hogy Morlay-i (Clunyi) Bernát *De contemptu mundi* (*A világ megvetéséről*) című művének, mely a „hová tűnt...”, az elmúlt dolgok „leltározásának” ismert költészeti témáját verseli meg, Eco által (is) kiragadott sora azt fogalmazza meg, hogy az eltűnt dolgoknak csak a neve marad ránk. Továbbá ehhez társítja a hasonló, *nulla rosa est* kijelentést is, amellyel Abélard, a skolasztikus filozófus (és himnuszkiöltő) egyszerre mutatja meg, hogy a nyelv egyaránt képes szólni az eltűnt és a nem létező dolgokról. Továbbá itt ír Eco a címadás értelmezéseket implikáló veszélyeiről, s saját „véletlen” címadásáról, *A rózsza nevééről*, amit tetszetősnek talált, „mert a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent: misztikus rózsza, rózsának a rózszaélete, a rózsák háborúja, a rózsza a rózsza a rózsza, a rózsakeresztesek [...] A cím dolga nem az, hogy megfegyelmezzé, hanem az, hogy összezavarja az ember gondolatait” (Umberto Eco: *A rózsza neve*, fordította Barna Imre, 1998, 586.). Pedig Eco ez esetben nem is szakad el az ismert kulturális kontextusoktól, a felszámolás mégis sikeresnek nevezhető. Danyi regénye azonban, ahogy a fentebbi fejtegetésből is kiderült, ellene tart az összes rózsával kapcsolatos elvárásunknak, sokkal erőteljesebben (és másként), mint a másik kortárs regény, Tompa Andrea *Omertája* teszi. A motívum jelentésrétegei nemcsak mozognak, épülnek és felbomlanak („Ezért nem lehet elmondani a rózsákat, gondoltam. [...] be kellett látnom, hogy nem tudom elmondani a rózsákat, mivel a rózsák is mindennap mások” [433.]), sőt, a mű visszatérő kijelentései szerint a rózsákról való beszéd az elbeszélő

lő lényegi mondanivalóját, a megfogalmazhatatlan dolgokat fedi el („Csak azért beszélek megint a rózsákról, hogy addig se kelljen másról” [205.]). Ám Danyi regényének bravúrja mindenképpen az, hogy a rózsát címmé és központi elemmé emelve egészen újfajta – szimbolikus, metaforikus – jelentéseket tud adni e kedvelt, ugyanakkor rendszeren megterhelt évezredes toposznak. Másfelől a motívumnak, illetve a hozzá kapcsolódó jelentések ellentmondásosságának, egymástól való csúszkálásának nemcsak a főszereplő gyógyulástörténetéhez, belső fejlődéséhez és a „megszaggatott” élethez mint „végső”, nagy felismeréshez van köze, hanem ez a rózsamotívumban is tükröződő „szaggatott élet” a rózsza kultúrtörténeti kontextusával való szakítást is hordozza egyben. E regény alapján úgy tűnik, hogy a háború(k), történelmi kataklizmák következtében megszakított, eltorzult, traumatizált sorsok, életek nem folytathatók a korábbi morális-szellemi eszmé(nye)k, művészeti ideálok mentén. A háború legyalul minden korábbi értéket, jelentést, „a háború alatt a dolgok ugyanúgy megváltoztak, mint ahogy a betegségem idején az ötös és a hatos jelentése változott meg bennem” (270.). A rózsza Danyi regényében leginkább virágát, szaporítószervét veszti el, s a hangsúlyok a szúrós, tüskékkel teli, sebet ejtő növényre és a vele való munkára helyeződnek. Esményítésről már szó sincs. És ha a rózsát „a nemi szervüktől megfosztjuk, akkor nem tudjuk felismerni, képtelenek vagyunk egymástól megkülönböztetni őket, a feladat megoldhatatlannak látszik [...], a lekaszbolt rózsákat apám se tudta megnevezni” (201.). A szavak, nevek ismételtetése pedig, ismert jelenségként, szintén a jelentés elvesztéséhez, az értelmetlenné váláshoz vezet, az elbeszélő a felesége nevének ismételtetése kapcsán mondja: „a két név olyan lett, mintha egy idegen nyelv szavai lennének, egy ismeretlen nyelv, melyet soha nem beszéltem [...], mintha] ezzel a szüntelen ismételtetéssel elvágtam volna valamit, és ettől a két név jelentése elfonnyadt” (204.). Mert a megnevezés valójában mindössze elfedi a jelentések mögötti ismeretlent, „márpedig ezt teszi minden történet, egyszerűsít, azonosít, megnevez, vagyis ismertnek mutatja az ismeretlent, és ezzel mindig és mindenhol és mindenkit szükségképpen megtéveszt” (434.).

A rózsának mint virágnak a szépsége, pozitív, fennkölt jelentésköre tehát egészen hátrébe szorul – a jelentések ilyen irányú teljes kiiktatásáról azonban mégsem beszélhetünk –, helyette a tüskés, sebeket osztó, göcsörtös rózsató, a növény kerül előtérbe, amelyek közül a tövek metszése, folyamatos visszavágása kap erős hangsúlyokat az elbeszélésben. A visszametszett rózsató ugyanis valóban a mű központi motívumának tűnik, egyfelől magába sűríti a megszakítottságtapasztalat több aspektusát is: a délszláv háború által okozott társadalmi, gazdasági, identitásbeli töréspontokat, az agresszió, pusztítás által megszakított, tönkretett országot, városokat, kultúrát és mindennemű értéket, valamint a háborúval is összefügg a főszereplő életének többszörös megszakítottsága, szaggatottsága, kudarca. Bántalmazó anyja elhagyja a családot, a Vajdaságból visszatér Magyarországra, a családi vállalkozás – rózsatermesztés – tönkremegy, a háború előtti barátságok szintén megszakadnak, a barátok meghalnak vagy disszidálnak. De megszakad a férfitváros, felnőtté válás folyamata is, az elbeszélő apja rózsáinak köszönhetően mentesül a besorozástól, ami miatt utólag bűntudata van, a szorongásos félelem és az ezekből „kihajtó” kényszerbetegség pedig mentális állapotának törését jelzik, párkapcsolatai szintén tönkremennek, kisiklanak, az élet továbbadása, a gyermeknemzés morálisan-érzelmileg képtelenségnek tűnik ebben a világban, mindezt a főszereplő nemi szervének megbetegedése, a műtétek által csonkolt pénisz története is érzékelteti. A megszakítottságtapasztalatok közé sorolható továbbá a szereplő apjával való viszonya is, a rózsatermesztéssel mint családi hagyománnyal való leszámolás, szakítás, egy „saját élet” igényének megjelenése, ám ez már a regény végkifejletéhez tartozik. (Ám az elbeszélő vallomása szerint a gyógyulásban is fontos szerepük volt a rózsáknak, a test fizikai és pszichés megbetegedése, kéz a kézben, a mezőgazdasági munka hatására kezd javulni.) Az elbeszélő történetmon-

dásában a korlátozott tudat hasonlatok, párhuzamok, jelentéstársítások mentén halad előre, s az ismétléskényszer következtében többször is hasonló összegzések olvashatók: „nekem erről a rózsák jutnak az eszembe, mert ha a rózsákat megmetszik, akkor a vágások helyén új hajtások erednek, melyek lassan ágakká fejlődnek, és ha ezeket is lemetszik, akkor a helyükön megint új ágak nőnek...” (287.).

A metszett, földből kiforduló rózsató képe kapcsán a szerző a regény legfontosabb motívumait, gondolati-tartalmi jegyeit vetíti egymásra: a háborút és a jórészt ennek következtében elakadt, megbetegedett szereplő életének („kasztrációs” kálváriájának és kényszerbetegségének) a regény egészén végigvonuló motívumait: „sok gyökér elszakad szedéskor, [...] beleszakadnak, benne maradnak a földben, és úgy merednek ki belőle, mint ahogy a katéter csöve lógott ki a pöcsömből, vagy ahogy a kiégett kábelek, az elszakadt vezetékek, a meggömbült vasak merednek ki a lebombázott épületek romjai alól, gondoltam, mikor az ünnepelőcípőmben járkálni kezdtem a felhasogatott földön” (236.).

A rózsza elsősorban a férfi brüsszeli utazása során szed magára pozitív jelentéseket. A szereplő minduntalan belebotlik a parkok rózsakertjeiben virágokban pompázó növényekbe, és reflexióit, önmagával kapcsolatos meglátásait továbbra is a rózsához kapcsolja, ám ezek itt elég erőltetettnek, szentimentálisan szentenciózusnak tűnnek. A Brüsszelbe tett utazás a mű utolsó harmadában egyébként is a regény legaggályosabb része. Egyetértek azokkal a korábbi kritikákkal, amelyek nem találták sikeresnek, jól megoldottnak a mű végkifejletét, az ismert és gyakorta belső változást generáló utazás toposzának ábrázolásmódját.

Mielőtt ezzel kapcsolatos gondolataimat kifejem, ismét kicsit messzebről indítok. Danyi regényét olvasva, majd a vége felől visszatekintve az egészre, felmerülhet, hogy vajon működhetett volna-e mindvégig az a zenei szekvenciákhoz hasonló, repetitív, és nyelvi-indulati kilengéseket nem tartalmazó, kitarzott hang, ismétléslvve épített nyelv, ami a szöveg első kétharmadát jellemzi. Úgy gondolom, hogy a szerző remekül eltalált és működtetett egy nyelvi tónust; saját, egyedi beszédmódot konstruált a mentális problémákkal küzdő elbeszélőjének, akinek fejében kényszeres „szabályok” – számolási kötelességek, tilalmak, időhöz kapcsolódó követelmények – jelennek meg, amelyeknek engedelmeskednie kell, mert különben baj történik. Az első személyű, s betegsége következtében korlátozott tudatú, látószögű szereplő „csóvilága” fájdalmasan átélhetővé válik, a folyamatos ismétlések által körkörösén, körülményesen, következetesen és lassan előre haladó narráció, az elbeszélés nehézségeire is reflektálva, az olvasót is „behúzza” ebbe a tudatba. A kényszeresség nemcsak a cselekmény szintjén megjelenő szokásokban – például számolás, járkálás, meg nem szólalás – mutatkozik meg, hanem a kényszeres mondatalkotásban és motívumismétlésben is, bizonyos dolgok, mozzanatok így kaphatnak sokrétű jelentést, kötegelődhetnek egybe, s emelkedhetnek motívummá. A rózsza mellett így válik jelentőssé az elbeszélő péniszének betegsége, műtétei és a köré épülő motívumháló (csonkolás, katéter, vizeletsugár, fájdalom), a fuvarozás, a tenger és a hullámozás, a feleség, aki nem is a felesége és így tovább.

A kitarzott hangot talán tényleg nem lehetett volna a végtelenségig nyújtani, a körbenjárás, a szirmokból formálódó szöveg, amelyre a regény a rózsaszirmok elrendezésének hasonlatával reflektál („fontos felismerésem rózsái” [370.]), az elbeszélő állapotának, helyzetének stagnálását, változatlanágát jelentette volna. A szerző azonban a fejlődésregény műfajával is jellemezhető változástörténet elbeszélésére vállalkozott, ám a szereplő önmagára ébredése, a mindenre kiterjedő átalakulás túl gyors és zökkenőmentes az előzően mintegy háromszáz oldalon át részletesen ábrázolt állapot súlyosságához, az elakadás mértékéhez képest. Sem az apával való konfliktus, sem az utazás ismertén kikököntözött szerepe nem elegendő a cselekmény szintjén a mű végi fordulatszerű átféjléshez. Az elbeszélés nyelve megváltozik, a megvilágosodás, bölcselkedés giccsbe hajló, szentenciózus

megfogalmazásai eluralják a mű utolsó egységét. A Brüsszelben töltött hetek nemcsak nagy felismerésekhez vezetnek, hanem mintha egy csapásra minden korábbi kényszer (és motívum) is eltűnne, az elbeszélő, aki korábban az elmondás nehézségeiről, a dolgok megértésének képtelenségéről számolt be, egyszerre rálát életére, helyzetére, képes ezeket új motívumok, képek – felhő, hullám, tengerpart – segítségével megfogalmazni, megszűnik a számolás kényszere, felszáll a vonatra leküzdve a többéves gátat, a korábbi céltalan járkálásokat és eltévedéseket az „odatalálás” sikeresetei váltják fel, sőt, a kurvák utcájában tett séta még a „feleségével” kapcsolatos felismerésekre is képessé teszi. Ezzel a tudatállapottal és ezzel a kevésbé saját nyelvvvel már nehéz azonosulni. A befogadó kívül kerül a figurán.

A szaggatottságok, folyamatos újrakezdések sorozataként felismert teljes élet („a nagyra nőtt Grand Gala bokor előtt megértettem, hogy nekem éppen ez a szaggatott élet jelenti a saját életet” [370.]), az autentikus élet úgymond kiküzdése, a generalizált félelem eltűnése és a szabadság fogalmának és megélésének lehetőségei egyértelműen rajzolódnak ki a regény végére. Az utolsó sorokból az is kiderül, hogy ez az új élet az alkotás, a történet elbeszélése által válik majd ténylegesen sajátjává. A regény – a metafikciós utalások szerint – pedig az a szöveg, amelyet Brüsszelből hazatérve, a kamaszkori verseket is tartalmazó deklarációk hátoldalára, a „rózsás papírokra” kezd el írni a szereplő, így a regénynek a cselekményhez képest lényegében utóidejű elbeszélésnek kell lennie, noha az előttünk formálódó, nagyon is jelenvaló, az elmesélés dilemmáival és nyelvi akadályaiival is küzdő vallomás olykor inkább jelen (valós) idejűnek tűnik.

Természetesen jól érzékelhető, hogy a változások, az újabb motívumokat is mozgató patetikusabb elbeszélés a szereplő gyógyulását jelentik, s az önmagunkra ismerés valóban eredményezhet heurisztikus felismeréseket, kikerekedő, bölcs(ebb) énnarratívát és érzelmes meghatódást a magunk által bejárt úton, változáson, az önmagunkra ismerés jelentőségén. Ám, ahogy írtam, meglátásom szerint a gyors és szinte teljes körű átalakulás, változás számomra nem volt meggyőző, főleg, hogy az egyértelműsítő kimondások fel is erősítették a változás megtörténtét, mibenlétét, ezért, egyetértve Gács Annával (ÉS-kvartett), a regény megoldása némileg laposnak vagy leegyszerűsítőnek tűnik számomra.

Kár, mert *A rózsákról* című regényt a brüsszeli utazásig a kortárs magyar irodalom igen fajsúlyos művének találtam, s több recenziens számára (Károlyi Csaba [ÉS], Radics Viktória [*Litera*], Kovács Bálint [*HVG*]) ez az erős építmény megtartotta a műegészt, elnézhetővé tette a végkifejlet „hibáit”, de még a szigorúbb ítélettel együtt is Danyi Zoltán 2021-es regénye nagy és jelentős vállalkozásnak bizonyul. S mindenképpen nagy munka volt, amíg „ezek a rózsás papírokig” eljutott.

SZIGORÚ TEKINTET

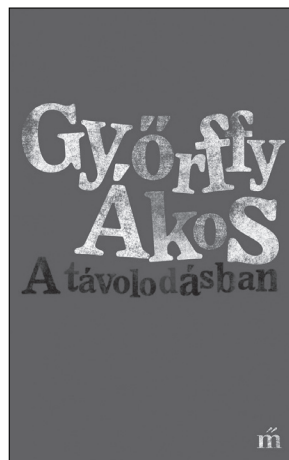
Gyórfy Ákos: *A távolodásban*

Gyórfy Ákos költészetéből ez idáig egyetlen mondatra emlékeztem, amit ráadásul nem is ő írt. Az *Akutagava noteszből* című 2004-es könyv (57a) darabjáról van szó: „A küllők viszik a fényt az út szívébe.” Rögtön a megjelenést követően olvastam a kötetet, így lassan két évtizede hordozom magammal ezt a kétségkívül gyönyörű mondatot. És ezzel a mondattal indul Szijj Ferenc *A nagy salakmező* című 1997-es kötetének 14. verse, amit 2005 tájékan olvastam, nem sokkal az *Akutagava noteszből* után; ám hiába tudom régóta, hogy vendégszövegről van szó, a mondat akkor is egyszerre idézi fel bennem Gyórfy Ákos és Szijj Ferenc költészetét.

Ez akkor is igaz, ha egyébként Gyórfy Ákos verseit Szijj Ferencéhez hasonlóan nehéz felidézni. A Magvető Időmérték-sorozatában tavaly megjelent Gyórfy-könyv, *A távolodásban* esetében legalábbis ez a helyzet, és ugyanez igaz a megelőző verskötet, a *Havazás Amiens-ben* (2010) kapcsán is. „Az olvasónak ugyanis sokszor lehet az a benyomása, hogy egyetlen versszöveg íródik [...] egy-egy kötetben belül”¹ – Szilvay Mátéan az *Agyag és kátrány* című Szijj-kötet kapcsán tett megállapítása maradéktalanul igaz *A távolodásban* verseire is. Az „egyetlen vers” érzetének következménye, hogy – súlyos témái és sűrűsége ellenére is – olyan kötetről van szó, melyet könnyű egy lendülettel végigolvasni. Formailag más kapcsolat is adódik Szijj Ferenc és Gyórfy Ákos költészete között. A klasszikus értelemben vett versszerűség idegen a szerzőktől: nem a szavak és a szókapcsolatok érdeklik őket, hanem a mondat és a mondatnál hosszabb nyelvi egységek, melyek az akusztika helyett a vizualitásra helyezik a hangsúlyt. A képközpontúság viszont szintén nem a hagyományos költői képek dominanciáját jelenti, sokkal inkább a látvány rögzítését. A pillanat kimerevítésének igényéről árulkodik a fénykép kitüntetett szerepe mind Szijj, mind Gyórfy esetében. A fényképszerűség viszont nem az idő konzerválásában érdekelt, hanem a pillanat észlelésében, a környezet és az „én” viszonyainak megragadásában.

A távolodásban környezet-fogalma részben a történeti-kulturális (s főleg szakrális) értelemben vett miliőt fedi le, nagyobbrészt pedig a beszélő által észlelt természetet („Végül mindenhol csak a templomok, / és a természet képei maradnak meg” – *Ostia, Surfacing*). Előbbi szoros kapcsolatban áll a Gyórfy lírai életművében először komoly szerepet kapó utazás élménykörével, mely ismét a Szijj-kapcsolatot juttathatja az eszünkbe; erről árulkodik Gyórfy Ákos egyik kiváló kritikája is: „Szijj a vasút költője, mondhatnánk kicsit szellemeskedve, a he-

¹ Harmath Artemisz – Szilvay Máté – Z. Varga Zoltán: „Káposztáskő, hólyagos ég” (Bozsoki Petra beszélgetése Szijj Ferenc *Agyag és kátrány* című kötetéről). *Jelenkor*, 2015/2, 197.

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
80 oldal, 1999 Ft

lyek közötti otthon-lét szakértője. Vagy inkább a helyek közötti otthontalanságé. Talán nem véletlen, hogy W. G. Sebald *Kivándoroltak* című elbeszélésciklusát is ő fordította magyarra. Amely könyv kivételes erővel beszél el az otthontalanság, az elveszettség stációit. [...] ez a látvány mi magunk vagyunk, ez a látvány az otthonunk, ezt a látványt mi magunk raktuk össze hosszú évek alapos munkájával. Ha sivár – és kétségtelenül sivár, rettentően –, akkor azért sivár, mert a világ, amit felépítettünk, ilyen. Sivár világ a miénk. Szíjj persze nem okoskodik, nem csócsálja meg a látványt, nem elemez, nem értelmez, az olvasóra bízva a munkát. Ő csupán felmutat valamit, egy jellegzetes részletet ír le aprólékosan, amely részletben mégis benne van világunk összes fontos attribútuma.”² A direkt valóságábrázolás, az otthontalanság attribútuma, a látvány otthonossága és a szubjektummal történő azonosítása, illetve a leírás módszere *A távolodásban* verseinek is alapvető jellegzetességei. Ráadásul – ahogy arra Győrffyvel nagyjából egyidőben, szintén Sebald *Kivándoroltak* című könyvéből kiindulva György Péter is rámutatott az *Agyag és kátrány* kapcsán – „[a]z utazás legalább annyira szól az utazóról, magáról az útról, a belső élményekről, mint a felfedezendő, meghódítandó helyekről, az exkluzív látványokról”.³ Az egyszerre „én”- és környezetfókuszú beszédmódot Győrffy ráadásul nem csupán az utazások során tapasztaltakra alkalmazza, hanem alapeleme kötetének.

Egészen egyszerű oka van annak, hogy miért tartom fontosnak részletesebben szólni a Győrffy és Szíjj líravilága közti átfedésekről. Győrffy Ákos ugyanis olyan fontos, kevészavú szerzője a kortárs magyar költészetnek, akit élénk kritikai érdeklődés övez, ám ez az érdeklődés – sarkosan fogalmazva – csak ötletszinten tér ki a lírai életmű kontextusára. Megítélésem szerint az egyik legfontosabb referenciapont Szíjj Ferenc költészete, mélyebb irodalomtörténeti tekintettel pedig – elsőre talán meglepőnek tűnő módon – Mészöly Miklós írásművészete, melynek kapcsán szintén teszek egy – rövidebb – kitérőt.

A 2021-es Mészöly-centenárium fajsúlyos eseménye volt az Akadémia Irodalomtudományi Intézetében rendezett októberi konferencia *Mészöly Miklós – az első száz év* címmel. A szervezők az esemény második napjának esti programjaként pódiumbeszélgetést szerveztek, melynek témája „a ma élő Mészöly” volt. A beszélgetésre négy fiatal, harmincas éveiben járó költőt hívtak meg (köztük e sorok íróját), és mint kiderült, minden meghívottat szoros kötelék fűz Mészölyhöz, lírai értelemben is, és mindenki egyöntetűen észleli, hogy Mészöly hatása nem csupán a prózára terjed ki, hanem napjaink lírájára is. Jómagam Borbély Szilárd 2011-ben megfogalmazott gondolatait idéztem fel, *A nereidák délutánjáról* szóló recenzióból, melynek egyik fontos állítása, hogy már Szíjj Ferenc első verseskötetében, *A lassú élet titkában* is érzékelhető „Mészöly aszketikus, már-már mániákus vágya a pontosság, a tárgyszerűség, az analitikus én nézőpontjának érvényesítésére”.⁴ Győrffy Ákos verseire kevésbé jellemző az analitikus beszélő alkalmazása, az „aszketizmus”, a „pontosság” és a „tárgyszerűség” viszont alapminőségek a költészetében, ahogy a Mészölynél és Szíjjnál hangsúlyos test-tér-metaforák („Az arcán néha olyasmit látok, / ami a mosolyra emlékeztet. Máskor olyasmit, / ami inkább egy tájra hasonlít” – olvasható *A vakablak* című versben), vagy a szinte mitikusá növekedő tájelemek szikár leírásai (*A távolodásban* esetében legfőképp a Duna vízének megjelenítése). A leíró jellegnek kiemelt jelentősége van a könyvben, melyben két kivételtől eltekintve kizárólag kijelentő mondatok szerepelnek, s ez a két kivétel is talált szövegtárgyként áll az olvasó előtt (a *Szövegek T. J. hagyatékából* című verscsoportból). A kijelentő mód kitüntetett szerepe az egyik oka a versek alulretorizáltságának, melynek következtében az olvasó egyfajta ho-

² Győrffy Ákos: Részlet a tágabb zűrzavarból (Szíjj Ferenc: *Agyag és kátrány*). *Új Forrás*, 2015/4, 80–81.

³ György Péter: A tárgyilagos utazás. Anyagok és távolságok – Szíjj Ferenc fotográfáiról és legújabb kötetéről. *Jelenkor*, 2015/2, 189.

⁴ Borbély Szilárd: Monológ és aszkézis (Szíjj Ferenc: *A nereidák délutánja. Válogatott versek*). *Műút*, 2011024, 61.

mogenitással kerül szembe, a kötetben átívelő egyetlen vers tapasztalatával. A homogenitás egyáltalán nem kritikai fogalom, egész egyszerűen higgadt hangnemben szólnak a szövegek, melyek a záróban akkor is elcsendesülnek (mint a *Vízrajz*, a *Magas-Tauern* vagy a *Plüssmackó* esetében), mikor a záró nyelvi formula vagy a mondat tartalma folytatást ígérne. Az attitűdjében kontemplatív, ábrázolásmódját tekintve szigorú versbeszélő a legszélsőségesebb jelenségekről is sztoikus nyugalommal tudósít (*A hála* című vers például a csatornában felgyűlt ürülék kézi kimeréséről szól). A versek talán legfontosabb hatáseleme, hogy a versbeszélő ezzel a homogén nyugalommal folyamatosan azt artikulálja, hogy milyen otthontalan számára az épített kultúra, hogy milyen szorongató a természet, és hogy mennyire idegen a saját test, sőt, a saját név is (*Drón*).

Amikor az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás arra vállalkozik, hogy kontextusokat jelöl ki egy-egy életműnek, jellemzően a műnemi keretek között marad. Ezért is tűnhet meglepőnek, hogy Gyórfly Ákos kapcsán Szijj mellett Mészöly írásművészetét emlegetem. Gyórflytól viszont egyáltalán nem idegen a műnemi határokon átívelő téma- és formakezelés. Csak a leginkább kézenfekvő példát említve: *A távolodásban* a szerzői önreflexió szerint olyan verseket tartalmaz, melyek nem versnek „készültek”, hanem prózának, s ezekből a szövegekből redukálódtak aztán versekké. A kötet utolsó, *Szövegek* T. J. hagyatékából című része szervesen kapcsolódik *A hegyi füzet* hat évvel ezelőtt megjelent naplószerű bejegyzéseinek azonos témájú darabjaihoz. A műnemi határok közti átjárás, illetve a sajátosan használt vendégszövegek jól mutatják, hogy Gyórfly életművétől nem idegenek a posztmodern alapvető fogásai. A vendégszövegek viszont arról is referálnak, hogy Gyórfly Ákost a posztmodern magyar irodalomból alkotóként nem a játék, az ironia és általában az esztétikai ellenpontozás technikája érdekli, inkább az – esszéistaként is izgalmas szerző – olvasóként megélt és alkotóként transzformált szöveg- és élményközössége, amely Rilke *Worpswede* című – s Gyórfly által több helyütt is idézett – esszéjének versbe tördelésétől (R. M. R.) egy 1853-as *Budapesti Hírlap*ból származó hír közlésén át (*Foltán-kereszt*) a saját, szűk negyed évszázaddal korábbi versjegyzeteken keresztül (*Versék egy 1998-as füzetből*) T. J. hagyatékáig tart. Az olvasmányok említése (Camus, Márai, Hesse, Mann stb.) mellett a kötet fontos részét képezik a tér- és személyreflexiók: a tartalomjegyzékben szereplő 36 versnek majdnem a fele kötődik valamilyen – főleg valós, néhol fikatív – földrajzi térhez, és több szövegben fordulnak elő keresztnevek: a záró verscsokor T. J. karakterének neve nem derül ki a versekből (interjúból igen), ám a *Rahan* című, gyermeki emléket felidéző versben megjelenő Géza bácsi, Zsuzsi néni és Nusi néni, vagy a *Leléből* Béla bácsi, továbbá az elesettek ábrázolása (a *Plüssmackó* Tiborja, illetve a *Snorlax* Zolija) a bejárt terekkel kiegészülve a szemtanú pozíciójába helyezik a versbeszélőt.

A szemtanú nem csupán helyekről, esettekről, olvasmányélményekről tudósít, hanem a saját családjáról is, s főként – *A vakablakban*, a *Fotóalbum* és *A távolodásban* című szövegekben – apja elvesztéséről. A gyász egyrészt folyamatként tárul az olvasó elé a betegségtől a hamvak vízbe szórásáig, másrészt számot vet a transzgenerációs örökséggel is: a *Fotóalbum* az apa csecsemőkori arcától jut el a saját arc idegenségének tapasztalatához (késsőbb *A sötétség* című versben az anya természettel alkotott kapcsolata kerül kontrasztba a versbeszélő természetképével). *A vakablakban*, a *Fotóalbum* és *A távolodásban* az őket követő darabban, *A skót focibajnoksággal* kiegészülve egy család férfitagjainak négy generációját vonultatja fel: míg *A vakablakban* című versben a versbeszélő nagyapja és apja jelenik meg, addig *A skót focibajnokságban* a megszólaló már a saját fiával beszélget. A négy vers egymásutániságára szépen rimel a kötet Camus-tól származó mottója: „Egy kép az élet melegéről, egy / másik kép a halálról, ez hát a tudás.” A szemtanú által leírt képekhez pedig mélyen hozzátartozik az egyedüllét (nem véletlenül artikulálja különbözőségét a szüleitől). Hiába szerepeltetnek a versek családtagokat, hajléktalanokat és ismerősöket, a dikciót végig egyfajta magányosság uralja. A tekintet, melytől nem idegen a tapasztalható való-

ságban rejlő tapasztalaton túli felfedezése, avagy – Mészöly Miklóssal szólva – „a valóság mitológiája”.⁵ A *Fotóalbum*ban az édesapa szobájába bejön „egy nő, egy másik lakó”, és úgy simítja ki a lepedőt, „mintha egy szertartást végezne. Egy olyan szertartást, / amelynek ő az utolsó papja”. Az *Alföld* című versben a beszélő a síksági emberek közt megrémíti „a viselkedésnek az archaikus ösztönössége”, majd a vers végén eltűnik: „el kéne tűnnöm innen örökre. / Aztán el is tűntem, de egészen máshogy, / mint képzeltem.” A *Lele* című versben a Béla bácsi kocsmájában ülő alakot „[v]alami ősi, elfeledett titokzatosság vette körül”. A kötet legerősebb darabjában, a hosszúmondat sodró mértékegységében írt *Egy elveszett elégiából* című versben a megszólaló élet és halál, test és testen túliság érzékiségében lel egyszeri otthonosságra: „Tényleg mintha egy angyal elmondhatatlanul finom érintését / érezném a vállamon, de mintha nem is a vállamat, / hanem a vállamon keresztül azt érintené meg bennem, aki az idők kezdete óta elhagyatva és megdermedve / várta ezt az érintést, / ezt az emberformára vágott bazalttömböt az áttetsző ujjbegyek / most végigsimítják, az ujjbegyek nyomán fény fakad fel, / a sebekből fény ömlik ki a kőre”. A fenti példákban közös titokzatosság az utolsó verscsoportban csúcsondik ki.

A *Szövegek T. J. hagyatékából* tizenhat darabja a szerzői jegyzet tanúsága szerint egy hajléktalanszállón megismert pszichiátriai beteg reflexióit tartalmazza, melyeket képzőművészeti alkotásokról és épületekről készült fotók ihlettek. Sok téma átfedésbe kerül a korábban olvasottakkal, a dikció viszont radikálisan eltér. Az asszociatív, szertelen, víziós beszédben nyoma sincs a koncentrált, kontemplatív szigornak, a környező világ szikár, a saját tekintetet sem kímélő leírását a fotók inspirálta belső gondolatmozaikok váltják fel. Ahogy a *Chartres*-ban olvasható: „az alkotás rendszerfolyosóin eltévedni rendkívül könnyű”. Ebben az értelemben – jelen kritika címéhez hasonló – csapdának tűnik a kötetzáró mondat: „A művelet sikerült.” (*Királysírok*). A *távolodásban* kötetcímként ugyanis a címadó vers záró sorpárjában megfogalmazott gyászfeldolgozási folyamatot („Ahogy a dobozt elragadta a sodrás, mintha abban / a távolodásban lett volna végre az apám.”), illetve az utazás élményét közvetíti, a fegyelmezett beszédmódtól való távolodást viszont nem: hiába értelmezhető metareflexív szinten is a kötet utolsó mondata, valójában T. J. fejében járunk, a dikció változása nem egy folyamat végpontja, hanem éles beszédmódbeli váltással következik be. Egy szempontból viszont tanulságos, ha az olvasó átgondolja a zárómondat lehetséges metareflexív jelentését. A folytonos távolodás nem lezárható, az elmozdulások viszont észlelhetők. Emiatt tűnik túl erős váltásnak a *Szövegek T. J. hagyatékából* verscsoakra. A zabolázatlan versbeszédnél mind intellektuális, mind érzéki értelemben izgalmasabb olvasói élményt jelentenek a fegyelmezett nyelvhasználattal írt versek. A legkomolyabb hatást viszont tényleg az *Egy elveszett elégiából* nyújtja, amelyben a poétikai erőhöz magával ragadó retorika társul. Megkockázatom: a vers önmagában túlnövi az őt megelőző – következetes koncepcióval és erős nyelven megírt – versek sorát, és ezzel nem a kötet feltétlen érdemeit vonom kétségbe, hanem a költemény erejét artikulálom, melyről ezentúl egész biztosan Győrfy Ákos költészete fog eszembe jutni.

⁵ Mészöly Miklós: Notesz. In: Uő.: *A pille magánya*. Jelenkor, Pécs, 1989, 125.

MÉG MINDIG MOZOG A FÖLD

Irene Solà: *Énekelek, s táncot jár a hegy*

Kultúránk irtózik a világtól.

Michel Serres: A természeti szerződés, ford. Seregi Tamás

A nyakunkon lévő ökokatasztrófa immár közhelyszerűen arra kényszerít, hogy átgondoljuk és megváltoztassuk az ember és a természet viszonyát. Irene Solà regénye arra vállalkozik, hogy a poszthumanizmus elméleti belátásainak adjon narratív poétikai formát. A regény téje, hogy érvényes nyelvi megragadását adja egy olyan világnak, amelyben az ember messze nem kitüntetett szereplő, hanem pusztán az egyik a megszólaló hangok és nézőpontok között. Hogyan lehet elmesélni az állatok, a természeti jelenségek, a róka-gombák és a szellemek történeteit az ember történeteivel együtt, vagy inkább az ember története mellett? Regényében szövegek és nézőpontok sokasága váltogatja és egészíti ki egymást, hogy olyan leírását és tapasztalatát nyújtsa a világnak, amelyben az ember nem origó és nem értelemdó cél többé. Az egyes fejezetekben mindig más nézőpont és elbeszélői hang jelenik meg, amelyek egy-egy mozaikdarabját adják a hegyek világának és a hegyekben élő családok történetének. A szöveg azzal kísérletezik, hogy minden fejezetben egy másik lehetséges perspektívát és értelmezési keretet kínál fel. A történetek így nem válnak rögzítetté, elvileg nem lesz fő cselekményszál, fő történet, ahogy kitüntetett értelmezési, értékelési keret sem. A regény végére a kaleidoszkóp-szerű fejezetstruktúra nyomán mégis összeáll valamiféle – nem totalizáló, hanem töredékes és relativizáló – tudásunk a regény teréről és annak lakóiról.

Az első mondat felütésében – „A hasunk majd szétrepedt, annyira tele volt, mire ideértünk” (11.) – az olvasó még azt hiheti, hogy degeszre evett gyerekek hangját hallja, de hamarosan világos lesz, hogy aki itt beszél, az bizony egy viharfelhő. A viharfelhőből kicsapó villám halálra sújtja Domènecet, a hegyen élő katalán költőt és családapát. A görög sorstragédiába illő családörténet in medias res kezdete azonban olyan meglepő hangnemben és annyira furcsa perspektívából tárul elénk, hogy azonnal elidegeníti az olvasót az amúgy családregényként felépülő cselekmény alakjaitól és történeteitől. Az égből nyíló perspektíva felidézi Alessandro Manzoni *A jegyesek* című klasszikusának kezdetét. Ahogyan Manzoinál a Comói-tó látványa madártávlatból nyílik meg, ahhoz hasonlóan itt is föntről tárul elénk először a katalán hegyi világ. Csakhogy Manzoinál az égi perspektíva (ahogyan azt Umberto Eco szép elemzéséből is tudjuk) olyan világot nyit meg, ahol a Gondviselés őrző tekintete fölülről vigyáz a hőseinkre, itt az égből semmiféle gondviselő Isten nem tekint le többé. A fel-

Fordította Nemes Krisztina
Magvető Kiadó
Budapest, 2022
216 oldal, 3499 Ft

hő szenttelen és játékos, együttérzés nélküli tekintetéből az emberi élet és halál kérdései nem kitüntetettek többé. A viharfelhő részvétlen az emberi élettel szemben, ahogyan az ember is részvétlen szokott lenni a viharfelhő igényeivel és törekvéseivel – vagy egyáltalán: létével – szemben. Domènec váratlan halálát aztán a szöveg későbbi pontjain a trombitagombák és a környéken kísértétként (?) „elő”, több száz éve kivégzett boszorkányok hasonlóan relativizáló nézőpontjából is megismerjük.

A regény emberi szereplőinek cselekményszála akár a leghagyományosabban elbeszélhető családrege is lehetne. Adott egy elzárt, archaikus világ, néhány család, és két generáció összefonódó sorstragédiája. Az így elbeszélhető történet azonban csak ironikus lehetőségként merül fel a regényben. A *jelenet* című fejezetben egy idelátogató városi turista pillantásában látjuk a hegyet és annak lakóit. A turista számára a Pireneusokban meghúzódó falu zárt hegyi világa az autentikus létformát képviseli; mi, olvasók azonban addigra már tudjuk, hogy a turista semmit nem ért az itteni életből és halálból. Irene Solà regényében az autentikus vagy a természetes nem adott többé. Számára a katalán hegyek világa olyan írói feladatként jelenik meg, amelyben az emberi lét a természet jelenségeihez mért relativitásában válik megtapasztalhatóvá. A regény azt a prózavilágot igyekszik létrehozni, amelyben a rókagomba, az őz, a viharfelhő vagy a szellemek épp olyan rangú elbeszélői nézőpontok és világértelmezések, mint az itt élő szerelmes vagy gyászoló, bűnhődő vagy feloldozást nyerő szereplők. Hősök utáni vagy hősök előtti világ ez.

Az *Énekek, s táncot jár a hegy* kontextusát a poszthumanizmus elméleti kerete adja. Hogyan lehet érvényesen elbeszélni a hegy tapasztalatát? A gombák élményeit, az őzek érzéseit és a tektonikus kőzetlemezek időtapasztalatát, ha nincs más eszközünk, mint a nagyon is emberi nyelv, a maga nagyon is emberi történeteivel? Egyáltalán miből gondoljuk, hogy a hegynek van időtapasztalata?

Alain Robbe-Grillet a francia újregény irodalmi programjában még ahhoz keresett nyelvet, hogy a tárgyakat felszabadítsa az antropologizáló látásmód és a mindent embeRIESÍTŐ metaforika ragacsos uralma alól. Az újregény avantgárd tárgyiasága megpróbálta kiirtani az irodalmi nyelv működéséből azt, hogy a nyelv a tárgyakat emberi érzésekkel és tulajdonságokkal kenje be. Irene Solà hasonló elméleti kihívással szembesülő regényében – vagyis a természet felszabadítása az antropocentrikus látásmód alól – egészen ellenkező utat választ. Itt a felhőnek majd szétreped a hasa, a kőzet emlékezik a fájdalomra, a kutyának szerelmi vágyai és gyermeki örömei vannak, a gomba pedig emberi rokoni kapcsolatokat ápol („Nővérkéim! Barátnéim! Anyácskáim!” – kiált fel a 42. oldalon). Az emberi és a nem emberi világ közti hierarchia megbontására Irene Solà válasza, hogy a nem emberi jelenségeknek és szereplőknek is ugyanolyan emberi érzéseket, emberi tudatot és végső soron ugyanazt az irodalmi nyelvet kölcsönzi.

A nézőpontoknak a fejezetváltásokban dinamizált heterogenitása kimozdítja az olvasó megszokott humanista látásmódját és olvasási stratégiáját. Nem tudunk kényelmesen rádőlni a családtörténeti elbeszélés mintázatára, a bűn–bűnhődés–feloldozás, szerelem–tragédia–új szerelem ismerős hullámaira. De mit kapunk helyette? Vajon képes-e Irene Solà regénye új érzékelési módokat létrehozni, kimunkálni? Vajon a regény olvasása után más-ként tekintünk-e a hangyákra és a kavicsokra? Megváltoztatja-e a szöveg a látásunkat?

A regény mindenestre megpróbál elidegeníteni a hagyományos vagy bevett, mindenestre az európai kultúrában jól kondicionált világérzékelésünktől, amennyiben az emberi animálisként jelenik meg és az animális nagyon is emberiként. Kifejezetten invenCIÓZUS JÁTÉKOT ŰZ a szöveg az elbeszélői hangokkal, így amikor a *Mindenki testvérkéje* című fejezetben a fellábú kicsi galamb szolamát halljuk, sokáig azt hisszük, tényleg egy madár az aktuális beszélő – míg kiderül, hogy itt a szokásos kedveskedő, becéző formuláról (galambom, galambocskám) van szó, és nem szó szerinti jelentésről, vagyis a beszélő ezúttal egy kicsi galambnak becézett kislány. Hasonlóan működik *A medve* című fejezet, ahol

szintén lassan derül ki, hogy valódi medve vagy medvejelmezbe bújt ember-e a beszélő. Állatok és emberek szólamai billegnek, összekeverhetőkké válnak, és zavarba ejtően kérdeznak rá az emberi és az állati világ határaitra.

Máshol közetlemez kerül elbeszélői pozícióba. Az *összeütközés* című fejezetben a földrajztankönyvekből ismerős sematikus ábrák segítenek értelmezni a hegy szólamát. A hegy időtapasztalatához vagy az istenek idejéhez képest az emberi idő persze törpe, elenyésző, jelentéktelen: „Semmi sem tart sokáig. Egyetlen dolog sem. Se a nyugalom. Se a balszerencse. Se a tenger. Se a rondábbnál rondább gyerekecskéitek” (103.). „S ti meghaltok. Mert semmi sem tart sokáig. És a fiaitok nevére nem emlékszik majd senki” (117.). A kérdés az, hogy a könyv olvasása közben megéljük-e azt a másfajta időtapasztalatot. Képes-e a regény átstrukturálni az emberi narratívákon kondicionált időtapasztalatunkat és érzékelésünket?

Hát, sajnos (vagy hál’ istennek?) nem. Értjük, hogy a szerző mire vállalkozott: az antropocentrikus világképen túli természeti világ nyelvi megragadására. A kopernikuszi fordulatot az irodalmi nyelvben azonban nem ez a könyv hozta el. Értjük az elméleti leckét, hogy ökokatasztrófa idején bizony-bizony szembe kell nézni azzal, hogy az ember nem a világ közepe, és biztos, hogy nem is a hőse. Ám az elméleti lecke belátásait tankönyvszerűen felmondó regény a legkevésbé lesz alkalmas arra, hogy ezt a tapasztalatot vagy belátást érzékileg megélt tudássá alakítsa. Így némileg kedvetlenül tesszük le a könyvet: egy izgalmas vállalkozás elméleti paradoxonja nem lett itt végiggondolva. Hiszen hogyan lehetne elégséges a leghagyományosabb, metaforikus és antropologizáló nyelvünk és a leghagyományosabb történeteink arra, hogy a nyelven túlra nyúljon?

Végső soron mégiscsak az emberek története érdekel minket. Hogy mi lesz Sióval, miután a villám agyonsújtotta a férjét. Hogy Mia és Jaume hogyan boldogul a Hilarit ért vadászbaleset után. Hogy Oriol számára van-e esély a gyógyulásra és az új életre. Vajon erős kondicionáltságunk, az európai kultúrában és regényirodalmi hagyományban való benne állásunk okozza, hogy az őz története is főként őmiattuk érdekes, és nem önmagában – vagy az, hogy az irodalmi szöveg a maga nyelvi eszközeivel mégiscsak arra alkalmas leginkább, hogy az emberi léptékű történetekről és az emberi szenvedélyekről szóljon? Bárhogyan is: a könyvből a róka-gombák és a kőzetrétegek megmaradnak érdekességnek, relativizáló tükröknek, amik/akik mégis mindig és mindenkor Hilarit és Miát, Siót és Jaumét tükrözik vissza. Az emberen túlra igyekvő regény továbbra is csak az emberiről tud igazán beszélni.

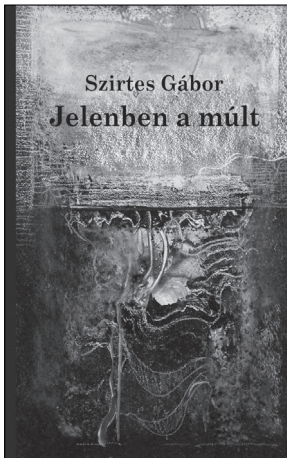
„MENTENI, MENTENI, MEGMENTENI!”

Szirtes Gábor: Jelenben a múlt. Esszék, tanulmányok

Egy könyvet sokféleképpen olvashatunk. Megközelítési módunk függhet a rendelkezésünkre álló időtől, célunktól, befogadói tapasztalatunktól. Hol kezdjük bele? Egy-egy érdekes cím, alcím kelti-e fel figyelmünket, vagy a névmutatóra, tárgymutatóra esik tekintetünk? Nem mindegy, hogy történelmi monográfiáról, regényről, versantológiáról van-e szó. Szirtes Gábor kötetében az epilógus keltette föl kíváncsiságomat (*És a hetvenöt soros*, 244–247.). Ott nyílt ki a könyv, és az írók, költők, szerkesztők, munkatársak gazdag névsorát követtem nyomon: a hála és az elköszönés gesztusát. A szerző búcsúzik azoktól, akikkel együtt szolgálhatta a „Nagybetűs Szellem, a Hasznos Szép” ügyét. Az összegző sorok az esszék és tanulmányok megformálását, válogatását is igazolták.

Szirtes Gábor korábbi munkáiból többet ismertem, az általa szerkesztett és írt könyvek sokaságát forgattam haszonnal. Az új kötetben megidézett alkotók java Pannóniához, azon belül Baranyához és Somogyhoz köthető. Alkotásaikban hangsúlyosak a szülőföld színei. Költőként, műfordítóként, kritikusként, szerkesztőként az egyetemes magyar irodalmat gazdagították. Személyiségük, tevékenységük most jórészt a Pannonia Könyvekben kiadott naplók, levelek segítségével elevenedik meg. Néhány esetben a velük kapcsolatos munkák Pécsen kiadott részletes áttekintésével találkozunk. Az értékörző, értékudatosító írások többsége korábban a *Jelenkorban*, a *Pannon Tükörben*, a *Magyar Naplóban* és a *Somogyban* jelent meg. A gyors felejtés ellen fellépő méltatások általános veszélye, hogy a szerzőt megkísérti az aránytévesztés, a bizonygatás bőbeszédűsége, nagyotmondása. Bár Szirtes Gábor ezeket a csapdákat többnyire sikeresen elkerülte, egy-egy minősítése túlzónak hat.

A kötetben a legnagyobb terjedelmet Rajnai László és Takáts Gyula munkássága kapta. Az előbbit az is indokolja, hogy a tragikus sorsú, sokáig mellőzött irodalomtörténész szorosan kapcsolódott Pécshez. Születésén, középiskolai tanulmányán, egyetemi indulásán kívül a *Sorsunkban* és a *Jelenkorban* közölt publikációit és itteni barátait említem. Életében mindössze egy kötete jelent meg. Háttérbe szorulásának, szinte teljes elfelejtésének szomorú bizonyítéka, hogy kimaradt az *Új magyar irodalmi lexikonból*. Szirtes Gábornak kimagasló érdeme van abban, hogy gazdag kéziratanyagát nem engedte át az enyészetnek. Tanulmányainak, esszéinek, bírálatainak posztumusz gyűjteményét 2002-ben jelentette meg. Neki is köszönhető, hogy két évvel később nyilvánosságot kapott bölcséleti naplója és megannyi vallomása. Kodolányi Jánosról szóló monográfiáját 2019-ben adta ki. 2015-ben *„Dráma hőségem jöttem a világ-*

*Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2021
248 oldal, 2750 Ft*

ra” címmel írta meg Rajnai pályarajzát. A kedvező visszhangú könyv megállapításaival és az említett írások részleteivel rendre találkozunk az új kötetben.

Az első tanulmány a kritikus, irodalomtörténész reményteli indulásával foglalkozik (7–25.). Az „új Schöpflin” születése minősítés alighanem erős túlzásnak tűnne föl, ha nem idézőjelben szerepelne. (A címválasztást így sem tartom szerencsésnek.) Az Eötvös Kollégium diákja a Waldapfel-féle Stílusgyakorlatokon hívta fel magára a figyelmet. Reménybeli irodalmi szervezőként, kritikusként tekintettek rá. A fordulat éve után azonban a legjobb tulajdonságokkal rendelkező személyiség sem lehetett volna új Schöpflin. Ahhoz hiányzott az a légkör, amely a *Nyugat* korábbi nemzedékeinek megadatott. Rajnai nagyjából Domokos Mátyással, Fodor Andrással, Lator Lászlóval, Réz Pállal, Szász Imrével egyidőben volt a legendás kollégium hallgatója. Valamennyien átestek a beavatásokon, a kivételes erőpróbákon. Bőrükön érezték a szellemi műhely elleni durva ideológiai támadásokat. Kényszerű távozásuk és az egyetem befejezése után (olykor kitérőkkel) elfoglahatták helyüket a kiadókban. Lektorként, szerkesztőként, műfordítóként, költőként szerezték nevet. A fővárosi környezet még a legnyomasztóbb években is adott számukra valamilyen védelmet, biztatást. Elég, ha Domokos Mátyás visszatekintéseire, Fodor András naplóira, Réz Pál interjúkötetére hivatkozom. Kivétel nélkül megsínylették a kor kulturális politikáját; első köteteikre az indokoltnál jóval hosszabb ideig kellett várniuk.

A Pécsre visszavonuló Rajnai László nem kapott, bizonyára nem is keresett hasonló lehetőségeket. Ebben szerepet játszott lelki alkata, beállítódása. Az önkéntes félrevonulás és a politikai háttérű marginalizálódás sokak számára személyiségalkító, egyenesen torzító tényező. Fokozhatta az érzékenységet, a gyanakvást, az öngizolást, akár a gögőt is. A kirekesztés, elszigetelődés komolyan hatott Hamvas Béla, Kodolányi, Várkonyi Nándor és Rajnai László világlátására, kapcsolataira. A tanulmányban szóba kerül munkahelye, gyengülő egészsége, megromló házassága, méltatlan helyzete. Csupán reménykedhetünk abban, hogy hagyatékában az idézettekén kívül is maradtak olyan üzenetváltások, amelyek tovább árnyalják arcképét és a kor emberpróbáló nyomását. Szirtes Gábor első két írását kissé bőbeszédűnek éreztem, a bennük előforduló átfedéseket érdemes lett volna feloldani.

A politikai nézetei miatt sokat támadott Kodolányinak 1948 és 1955 között nem jelent meg könyve. Hosszú ideig visszavonultan élt Balatonakarattyán. A hatalommal egyezkedni képtelen író elismeréssel szólt Rajnai felkészültségéről, tartásáról. 1952 februárjában úgy írt róla Várkonyinak, mint aki előtt komoly jövő áll (49.). A magány éveiben értesült arról, hogy a fiatal kritikus új szemléletű könyvet tervez róla. Rövidesen leveleket váltottak, személyesen is találkoztak. A remélt barátság és a vágyott gyümölcsöző munkakapcsolat sajnos torzóvá vált. A bizakodást az író részéről elfogultság és vád követte (51.). Ráadásul a közvetítő Várkonyi Nándor felelősségét is fölvetette. Szirtes Gábor a korabeli levélváltások bemutatásával igyekszik feltárni a három személyiség mozgatórugóit. A túlérzékeny művészek, gondolkodók életéből számolatlanul sorolhatnánk hasonló félreértéseket, igazságkeresésből, monomániából fakadó elítéleteket, kapcsolati válságokat. Számomra tanulságos az is, amit a kötet szerzője Várkonyi és Rajnai barátságáról gondos munkával kiderített (68–79.).

Csorba Győző a *Jelenkor* meghatározó szerzője volt. A Pro Pannonia Kiadói Alapítványnak köszönhető, hogy életében kiadott könyvei halála után továbbiakkal folytatódtak. „Az utókornál nincs protekció...” című fejezetben ennek a munkának a hozadékaival, tanulságával szembesülünk (80–89.). Szirtes Gábor rendre felidézi azokat, akik a nagyszabású vállalkozás részesei voltak. A 11 posztumusz könyv csaknem 200 ív terjedelmű. Az áttekintésben megismerkedhetünk a fordítások és a kéziratban maradt félezernél több vers sorsával. Utóbbiakat Bertók László szerkesztette köteté. Utószavában sajátos költői naplóként méltatta a nyilvánosságra hozott darabokat. Csorba Győző a politikai jégkor-

szak előtt a Római Magyar Akadémia ösztöndíjas vendége volt. Az 1947–48 fordulóján ott töltött hónapokról forrásértékű naplót vezetett. A Takáts Gyulát, Weöres Sándort, Cs. Szabó Lászlót, Ferenczy Bénit, Kerényi Károlyt is megörökítő kéziratot Csuha István rendezte sajtó alá. Csorba vallomásait, interjúit, nyilatkozatait Tüskés Tibor válogatta és szerkesztette köteté. Nem hagyhatom szó nélkül a hagyatékban maradt irodalmi levelek gazdag gyűjteményét sem. Az összegzésben Szirtes Gábor nem kevés fájdalommal említi a kiadványok sovány kritikai visszhangját.

Tüskés Tibor önálló műveivel, szerkesztői tevékenységével, irodalmi kapcsolataival maradandó nyomot hagyott Pécs irodalmi-kulturális életében. A *Jelenkor*ért folytatott sokoldalú munkáját a vele készült beszélgetésekből, visszatekintésből, méltatásból azok is megismerhetik, akik személyesen nem találkoztak vele, akik működésének lezárulása után tekintenek vissza pályájára. A „*Mindörökre titok marad?*” című fejezetben Szirtes Gábor a szerkesztő, író, kritikus szellemi önismeretének útját követi nyomon (90–116.). A tanulmányban sorra tűnnek föl Tüskés irodalmi, szociográfiai vállalkozásai. Érzékelhetjük az őt körülvevő, munkáját nehezítő társadalmi, politikai közeget. Vitái, mérlegeléseiben közben mindig támaszkodhatott azokra az élő vagy holt alkotókra, akiknek morális tartását kikezdehetetlennek tartotta. Mindig akadtak megértő, biztató pályatársai, akiknek beszámolhatott emberpróbáló helyzeteiről. A *búcsú stációi* című írás a szerkesztő, irodalomtörténész Tüskés Tibor legbenső gondolataival, hitével, betegségétudatával is szembeesíti az olvasókat (117–126.).

Az *Irodalmi válságkezelés* című tanulmány Várkonyi Nándor előtt tiszteleg. Ez a kötet másik kiváló írása. Szirtes Gábor felidézi a *Sorsunk* indulását, a szerkesztő felfogását, konfliktusait. A Nemes Nagy Ágnes által hároméves irodalomnak nevezett időszak (1945–48) a szűkülő szabadság mindennapjait jelentette. A lopakodó diktatúra kulturális képviselői folyamatos támadást intéztek az *Újhold*, a *Válasz*, a *Magyarok* és a *Sorsunk* alkotói, szerkesztői ellen. Keszi Imre, Lukács György, Lukácsy Sándor, Szigeti József és eszmetársaik bírálataiban az esztétikai ítéleteket egyre gyakrabban váltották fel az ideológiai, illetve személyeskedő, feljelentéssel felérő bekezdések. Várkonyi mellett a *Sorsunk* egykori szerzői közül Németh László, Weöres Sándor és Hamvas Béla is sorozatos kritikákat kapott. A szorongató helyzet jellemzése után Szirtes Gábor Várkonyi Nándor útkezesését, erkölcsi kiállását körültekintően, árnyaltan mutatja be. Összefoglalja a támadásokat, a méltatlan elvárásokat. Elfogadó módon idézi Várkonyi döntését: „a honi kritika azt kívánja tőlünk, hogy szerkesszünk szépirodalmi és művészi folyóiratot irodalom és művészet nélkül. Ez programnak kissé paradox. Nem vállaljuk” (137.). A lemondás kapcsán hivatkozik a Kodolányinak címzett szerkesztői levélre és Várkonyi önéletrajzára, a *Pergő évekre* is. Összegzésében következetes, bátor gesztusként, morális példaként említi viselkedését.

Weöres Sándor pécsi éveiről és barátairól korábban többek között Tatay Sándor, Várkonyi Nándor, Bertók László és Tüskés Tibor írt már. Szirtes Gábor részben rájuk hivatkozva vázolta a költő és a város kapcsolatát („*Ragyogó porodba vetem szívemet...*”, 143–158.). Bár az említettekben kívül Lovász Pál és Weöres barátsága, munkatársi kapcsolata is szóba kerül, új ismeretekkel nemigen gazdagodik az olvasó. Itt több pontosításra, kiegészítésre van szükség. Weöresnek feledhetetlen, ugyanakkor ellentmondásoktól terhes élménye volt Csöngé, de nem szülőfaluja (144.). Szombathelyen, a bábaképezdében császármetésszel született. Korai élményei Pápához kapcsolódnak. Családjá akkor költözött Csöngére, amikor a katonatiszt apát nyugdíjazták. Weöres nem volt a pápai gimnázium tanulója (143.). Dicstelen szombathelyi reáliskolai szereplése után a hatodik osztályt magántanulónként Győrben ismételte meg. A „*Harmadik nemzedék*” címből az áttekintésben elmaradt az idézőjel (153.). Ez csak látszólag apróság. Az írásjel szerves része Weöres replikájának. Többek között Németh Andor, Kassák és Fenyő László nemzedéki bírálatá-

ra válaszolt. A csípős részleteket is tartalmazó, vallomással záródó gúnyirat a *Nyugat* *Őrjárat* című rovatában látott napvilágot. A költő 1943 végén nem csupán a hivatalos munka elől menekült el a pécsi könyvtárból (150.). Ha csak ez a cél vezette volna, nem hagyja ott szeretett városát. Takáts Gyulának 1944. január 15-én azzal indokolta váratlan távozását, hogy a pécsi mozgalmas élet már akadályozta tervezett műveinek megírását. Az sem volt mellékes, hogy a háború végét és „az esetlegesen mutatkozó bajokat” szüleinek közelében kívánta tölteni. Weöres pécsi éveit tovább lehetne árnyalni kevésbé feldolgozott kapcsolataival. Érdeemes lenne összeszedni, hogy a *Dunántúlban* és a *Pécsi Naplóban* milyen versek jelentek meg tőle, mit írtak első köteteiről, felolvasásairól, előadásairól. Interjúk közöltek vele, megkérdezték az induló könyvtárról is.

A könyv legbensőségesebb írásai Takáts Gyuláról szólnak (159–219.). Szirtes Gábor feleleveníti személyes kapcsolatukat, foglalkozik a kaposvári költő, múzeumigazgató baráti körével, jellemzi az *Őt esztendő Drangalagban* és az *Újabb évek Drangalagban* című kötetit. Érzékletesen mutatja be a Bece-hegyi naplót. A ciklus lírai darabja az *Él s ragyog a vers tovább* című búcsúztató. Ezt követően azt a Csűrös Miklóst méltatja, aki Takáts Gyula életművével az őt megillető szakértelemmel, körültekintéssel és szeretettel foglalkozott. Az összeállítás zárlatában a költő utóéletét tekinti át. Akárcsak Csorba Győző esetében, Takáts Gyulával kapcsolatban is elmondható, hogy tisztelői, műveinek elkötelezett olvasói közül többen is komoly munkával járultak hozzá, hogy szeretetre méltó alakját és líráját ne lepje be idő előtt a „feledés futó pora”.

Nem ünneprontásként említem, de nem hagyom szó nélkül, hogy a kötetben rengeteg helyesírási hiba maradt. Csak néhány jellemzőt idézek: Waldapfel féle; akarat erejéről; hét esztendő; Csiki havasokba; Cambridgei egyetem; múlandóságára. Az elválasztási hibák (lehetőség-es; sz-abadság; es-emények és tucatnyi társuk) a tördelés számlájára írhatók. Ezek a botlások egy gyors átolvasással javíthatók lettek volna.

Könyvismertetőm címét Szabó Lőrinc *Feliratából* választottam. Remélem, hogy a vers további, nagyon borúlátó sorait nem kell hozzágondolnom. Szirtes Gábor célja, tevékenysége nemes, amit eddig megvalósított, tiszteletre méltó. Hivatásának eredménye már nem tőle függ. Megkezdett eredményes, sokoldalú munkája folytatást érdemel.

2. PÉCSI NEMZETKÖZI TANGÓ FESZTIVÁL

2022
09 / 09-10

www.pecsiprogram.hu

nka

PÉCSI
NEMZETI
FESZTIVÁL

filharmonia

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC
GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

2022. szeptember 12–17.

www.peclit.hu

ZÁVADA PÁL

FELOLVASÓSZÍNHÁZ

**BERTÓK
LÁSZLÓ**

ÉLETÉBŐL ÉS MŰVEIBŐL

LÁZÁR BALÁZS DARABJA
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ
SZÍNÉSZEINEK ELŐADÁSÁBAN

CSERNA-SZABÓ ANDRÁS

HÁY JÁNOS

TÓTH

KRISZTINA

A 20 ÉVES LITERA &
GARACZI LÁSZLÓ

**SZABÓ T. ANNA ÉS DÉS ANDRÁS
ZENÉS IRODALMI ESTJE**

NEMES NAGY ÁGNES 100

POLCZ ALAINE

100

VISKY ANDRÁS

HUMMEL-JELENKOR

SZÉPIRODALMI DÍJ ÁTADÁSA